

Aikuisen päämiehen itsestääntämisoikeus holhoustoimilain kannalta

Lapin yliopisto
Oikeustieteiden tiedekunta
Anssi Kyllönen
Pro gradu –tutkielma
2011

Lapin yliopisto, oikeustieteiden tiedekunta

Työn nimi: Aikuisen päämiehen itsemääräämisoikeus holhoustoimilain kannalta

Tekijä: Kyllönen, Anssi Jari Antero

Oppiaine: Persoonallisuus oikeus

Työn laji: Pro gradu –tutkielma

Sivumäärä 74

Vuosi: Syksy 2011

Tiivistelmä:

Holhustoimen tarkoituksena on valvoa niiden henkilöiden etua ja oikeutta, jotka eivät vajaavaltaisuuden, sairauden, poissaolon tai muun syyn vuoksi voi itse pitää huolta taloudellisista tai muista asioistaan. Tämän tutkielman tarkoituksena on tarkastella sitä, mitä aikuisen päämiehen itsemääräämisoikeudelle tapahtuu, kun hänelle määrätään holhustoimesta annetun lain mukainen edunvalvoja. Itsemääräämisoikeutta tarkastellaan erikseen taloudellisissa ja henkilöä koskevissa asioissa. Samoin tarkastellaan sitä, miten asianomaisen henkilön itsemääräämisoikeus toteutuu edunvalvojaa määrättäessä.

Edunvalvontalainsäädännön lähtökohtana on, ettei pelkkä edunvalvojan määrääminen rajoita päämiehen itsemääräämisoikeutta. Tutkimuksen perusteella voimme todeta, ettei näin käytännössä ole. Jo pelkkä tukevan edunvalvojan määrääminen päämiehen toimintakelpoisuutta rajoittamatta kaventaa päämiehen itsemääräämisoikeutta. Rajoitukset voivat perustua lainsäädäntöön, kuten päämiehen pankkitilin käyttöoikeudesta päättäminen. Samoin päämiehen itsemääräämisoikeutta rajoittaa merkittävästi se, että päämiehen on siedettävä ja hyväksyttävä edunvalvojan kelpoisuutensa rajoissa tekemät oikeustoimet päämiestä sitoviksi (sietämisvelvollisuus). Rajoitukset voivat toteutua myös käytännössä siten, että eri oikeustoimien vastapuolet kieltäytyvät tekemästä oikeustoimia päämiehen kanssa ilman edunvalvojan myötävaikutusta.

Edunvalvonnalla voidaan katsoa olevan kaksi, osittain keskenään ristiriidassa olevaa tavoitetta: päämiehen suojaaminen ja itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen. Johtopäätöksenä voitaneen todeta, että näiden kahden päätavoitteen välisessä tasapainoilussa vaaka on kallistumassa suojaamisen puolelle itsemääräämisoikeuden kustannuksella. Lisäksi voitaneen todeta, että jo pelkkä tukevan edunvalvojan määrääminen vaikuttaa merkittävästi päämiehen itsemääräämisoikeuteen.

Avainsanat: persoonallisuus oikeus, edunvalvonta, holhous, aikuinen päämies, itsemääräämisoikeus

Muita tietoja:

Suostun tutkielman luovuttamiseen kirjaston käytettäväksi

Sisältö

Sisältö	III
Lähteet	V
Kirjallisuus	V
Virallislähteet.....	VII
Oikeustapaukset.....	VII
Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisut	VII
1. Johdanto.....	1
1.1. Aihe ja rajaus	1
1.2. Henkilö- ja persoonallisuus oikeus.....	4
1.3. Metodi.....	4
2. Perusoikeudet ja edunvalvontajärjestelmä.....	7
2.1. Suvereenisuus ja itsemääräämisoikeus	7
2.2. Edunvalvontalainsäädäntö- ja järjestelmä	8
2.2.1. Holhouksesta edunvalvontaan	8
2.2.2. Edunvalvojan määräämisen edellytyksistä.....	10
2.2.3. Edunvalvonnan kategoriat (kuusijako).....	13
3. Aikuisen päämiehen itsemääräämisoikeus	16
3.1. Asianosaisen kuuleminen edunvalvojaa määrättäessä	17
3.1.1. Yleistä.....	17
3.1.2. Itsemääräämisoikeus korkeimman oikeuden ratkaisukäytännön valossa.....	18
3.1.3. Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisu dnro 2171/4/08.....	22
3.1.4. Kuuleminen ja holhoustoimilain muutokset.....	22
3.2. Päämiehen tietojensaantioikeus ja kuuleminen edunvalvonnan aikana	25
3.3. Taloudelliset asiat	27
3.3.1. Testamentti	31
3.3.2. Lahja ja perinnöstä luopuminen	33
3.3.3. Pankkitilin käyttöoikeus ja käyttövarat sekä päivittäiset raha-asiat	39
3.3.4. Omaisuuden hoitaminen	42
3.3.5. Sosiaaliset etuudet	42
3.3.6. Sopimusten tekeminen.....	43
3.4. Henkilöä koskevat asiat	45
3.4.1. Yleistä.....	45
3.4.2. Esimerkki: hoitosuostumus.....	48
3.5. Korostetusti henkilökohtaiset asiat.....	49

3.6. Taloudellinen vai henkilöä koskeva asia	50
3.6.1 Asuminen.....	52
3.6.2. Huolto ja kuntoutus	53
3.7. Monimutkaiset ja yksinkertaiset oikeustoimet	54
3.8. Maistraatti holhousviranomaisena ja itsemääräämisoikeuden toteuttajana.....	55
3.9. Edunvalvojan vaihtaminen ja edunvalvonnan lakkaaminen	56
3.10. Toimintakelpoisuus ja itsemääräämisoikeus muualla lainsäädännössä kahden esimerkin valossa.....	58
3.10.1. Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista.....	58
3.10.2. Osakeyhtiölaki	59
3.11. Kansainvälinen katsaus.....	59
4. Johtopäätökset	61
4.1. Edunvalvonnan kuusijaon toteutuminen	61
4.2. Päämiehen itsemääräämisoikeutta rajoittavat seikat	62
4.2.1. Käytännössä esiintyvät rajoitukset	62
4.2.2. Merkittävimmät rajoitukset holhustoimilaissa: tilivarojen hallinta ja rinnakkainen kelpoisuus	64
5. Lopuksi	67

Lähteet

Kirjallisuus

Aaltonen, Anna-Kaisa: Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimissa. Helsinki 2009

Aarnio, Aulis – Kangas, Urpo: Suomen jäämistöoikeus I. Perintöoikeus. 5., uudistettu laitos. Helsinki 2009

Aarnio, Aulis – Kangas, Urpo: Suomen jäämistöoikeus II. Testamenttioikeus. 4., uudistettu laitos. Helsinki 2008

Aarnio, Aulis – Kangas, Urpo: Perhevarallisuusosoikeus. Jyväskylä 2002

Antila, Tuomo: Edunvalvontavaltuutus. Vantaa 2007

Hallberg, Pekka – Karapuu, Heikki – Scheinin, Martin – Tuori, Kaarlo – Viljanen, Pekka: Perusoikeudet. Helsinki 1999

Heikkinen, Ari – Heusala, Aila – Mäkelä, Soja – Nuotio, Kari: Holhoustili. Vantaa 2003

Helin, Markku: Edunvalvojan päätösvallan rajoista. Lakimies 6-7/2001, s.1070-1088

Holhoustoimen lainsäädäntö. Helsinki 2009 (toim. Mari Koskinen)

Husa, Jaakko – Mutanen, Anu – Pohjolainen, Teuvo: Kirjoitetaan juridiikkaa. Helsinki 2008

Häyhä, Juha (toim.): Minun metodini. Porvoo 1997

Mäkelä, Sauli: Perimyksestä Suomessa. Teoksessa Oikeusjärjestys osa I, 6. täydennetty painos. Lapin yliopisto Sarja C 52, Rovaniemi 2009 (toim. Minna-Greta Martti)

Kuuliala, Matti: Edunvalvontaan esitetyn kuuleminen alioikeudessa. Helsinki 2011.

Lappalainen, Juha – Frände, Dan – Havansi, Erkki – Koulu, Risto – Niemi-Kiesiläinen, Johanna – Nylund, Anna – Rautio, Jaakko – Sihto, Juha – Virolainen, Jyrki: Prosessioikeus. Saarijärvi 2007

Mäki-Petäjä-Leinonen, Anna: Dementoituvan henkilön oikeudellinen asema. Jyväskylä 2003.

Mäki-Petäjä-Leinonen, Anna – Juva, Kati – Pirttilä, Tuula: Dementoituvan ihmisen oikeudellinen toimintakyky ja sen lääketieteellinen arviointi. Lakimes 6/2006, s. 942-970

Saarenpää, Ahti: Holhouksesta edunvalvontaan. Näkökohtia edunvalvonnan käynnistämisestä holhoustoimilain mukaan. Teoksessa Pohjois-Suomen tuomarikoulu. Julkaisuja 1-2/2000 s. 141-196. Rovaniemi 2000.

Saarenpää, Ahti: Edunvalvonta, jäämistö ja jäämistösuunnittelu. Teoksessa Juhlajulkaisu Juhani Wirilander 1935-30/11-2005. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja, C-sarja n:o 37. Jyväskylä 2005 (toim. Jarno Tepora, Mikko Tulokas ja Pekka Vihervuori)

Saarenpää, Ahti: Henkilö- ja persoonallisuusosoikeus. Teoksessa Oikeusjärjestys osa I, 6. täydennetty painos. Lapin yliopisto Sarja C 52, Rovaniemi 2009 (toim. Minna-Greta Martti)

Walén, Gösta: Föräldrabalken och internationell föräldrarätt. Femte, omarbetade upplagan. Stockholm 1996

Välimäki, Pertti: Holhustoimen pääpiirteet. 3. uudistettu painos. Vantaa 2008

Virallislähteet

HE 146/1998 vp.: Hallituksen esitys Eduskunnalle holhouslainsäädännön uudistamiseksi

HE 2037/2010 vp.: Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi holhoustoimesta annetun lain ja holhoustoimen edunvalvontapalveluiden järjestämisestä annetun lain 5 §:n muuttamisesta

Recommendation No. R(99) 4 of the Committee of Ministers to Member States on Principles Concerning the Legal Protection of Incapable Adults

SOU 2004:112. Frågor om Förmyndare och ställföreträdare för vuxna. Slutbetänkande av Utredningen om förmyndare, gode män och förvaltare

Oikeustapaukset

KHO 2003:7

KKO 2005:2

KKO 2009:7

KKO 2009:68

Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisut

Dnro 1429/2/00

Dnro 2171/4/08

Dno 2586/4/08

Dnro 3202/4/08

Dno 4208/04/08

Dnro 973/2/10

Dnro 2820/4/10

1. Johdanto

1.1. Aihe ja rajaus

Kuten Ahti Saarenpää kirjoittaa¹, persoonallisuus oikeuden yleisten oppien rakentamisen lähtökohtana on yksilön itsemääräämisoikeus. Itsemääräämisoikeus kuuluu selkeästi henkilön perusoikeuksiin. Lähtökohtaisesti ihmisillä on suvereeni oikeus päättää itseään koskevista asioista.

Itsemääräämisoikeus voidaan jakaa erilaisiin osa-alueisiin. Yksilöillä tulisi muun muassa olla oikeus tehdä itsenäisesti erilaisia oikeustoimia. Myös henkilön oikeus itseään koskeviin tietoihin ja niistä päättämiseen kuuluu olennaisena osana itsemääräämisoikeuteen.

Yksilön itsemääräämisoikeus ei kuitenkaan voi olla ehdoton. Yksilöinä olemme osa yhteiskuntaa, halusimme sitä tai emme. Toimiakseen yhteiskunta tarvitsee pelisääntöjä, muuten vajoaisimme anarkiaan. Tästä seuraa, että myös ihmisten oikeudelliselle kelpoisuudelle ja itsemääräämisoikeudelle on asetettava tietyt rajat ja kriteerit.² Esimerkiksi alaikäisten eli alle 18-vuotiaiden itsemääräämisoikeutta ja oikeustoimikelpoisuutta on lainsäädännöllä monissa kohdin rajoitettu. Alaikäiset ovat *vajaavaltaisia*. Sen sijaan täysi-ikäisten henkilöiden kohdalla täysivaltaisuus ja täysi itsemääräämisoikeus ovat lähtökohtana. Toisinaan tätä itsemääräämisoikeutta voi olla kuitenkin syystä tai toisesta tarpeen rajoittaa.

Seuraavassa tutkielmassa on tarkoitus tarkastella, mitä aikuisen henkilön itsemääräämisoikeudelle tapahtuu, kun hänelle määrätään holhoustoimilain mukainen edunvalvoja. Varsinaisen tutkielman ulkopuolelle jäävät siten siis sekä alaikäisten edunvalvonta että edunvalvontavaltuus. Tässä yhteydessä ei myöskään käsitellä tilanteita, joissa edunvalvoja määrätään poissaolevalle, eikä muita holhoustoimesta annetun lain 10 §:ssä mainittuja tilanteita. Tutkielma rajoittuu siis pääsääntöisesti niihin tilanteisiin, joissa

¹ Oikeusjärjestys, Osa I (2009), s. 276

² Ks. esim. *Mäki-Petäjä-Leinonen – Juva – Pirttilä*, Dementoituvan ihmisen oikeudellinen toimintakyky ja sen lääketieteellinen arviointi, *Lakimies* 6/2006, s. 943, jossa oikeudelliselle kelpoisuudelle asetetaan ikä- ja toimintakykyvaatimus

edunvalvoja määrätään tai on määrätty täysi-ikäiselle holhoustoimesta annetun lain 8 §:n nojalla.

Tutkielman aluksi käsitellään lyhyesti suvereenisuutta ja itsemääräämisoikeutta yleisellä tasolla. Tämän jälkeen tutustutaan holhous- ja edunvalvontalainsäädäntöön ja järjestelmään. Holhoustoimilain mukaista itsemääräämisoikeutta lähestytään tarkemmin erilaisien oikeustoimien kautta.

Edunvalvonta nähdään yleensä taloudellisten asioiden hoitamisena. Itsemääräämisoikeus on kuitenkin paljon muutakin kuin pelkästään erilaisten oikeustoimien, kuten kauppojen tai lahjoitusten, tekemistä. Tutkielmassa pyritäänkin ottamaan kantaa myös siihen, kuuluuko itsemääräämisoikeuteen esimerkiksi henkilön oikeus itse päättää omasta asuin- tai hoitopaikastaan.

Edunvalvonnan toinen puoli onkin päämiehen henkilöä koskevien asioiden hoitaminen. Tutkielmassa käsitellään erikseen päämiehen taloudellisiin asioihin ja niin sanottuihin henkilöä koskeviin asioihin liittyvää problematiikkaa. Henkilöä koskeviin asioihin voidaan katsoa kuuluvan myös päämiehen huolto. Samanlaiseen jaotteluun nojaa myös edunvalvonnan keskeisin laki, laki holhoustoimesta (1.4.1999/442), eli holhoustoimilaki (HolhTL).

Edellä mainitun jaottelun lisäksi voidaan kysyä, onko oikeustoimia mahdollista jakaa myös esimerkiksi monimutkaisiin ja yksinkertaisiin. Riippuuko päämiehen itsemääräämisoikeus myös oikeustoimen luonteesta? Myös sillä, kykeneekö päämies ymmärtämään asian luonteen, on merkitystä itsemääräämisoikeutta arvioitaessa. Tämä liittyy myös holhoustoimilain 43 §:ään, jossa edunvalvojalle asetetaan velvollisuus kuulla päämiestä (kuulemisvelvollisuus).

Tutkielman aihe rajoittuu pääasiassa käsittelemään itsemääräämisoikeutta siinä vaiheessa, kun aikuiselle henkilölle on jo määrätty edunvalvoja. Termiä päämies ei oikeastaan voida edes käyttää ennen kuin edunvalvontamääräys on annettu. Henkilön itsemääräämisoikeuteen kiinnitetään kuitenkin huomiota jo aiemmin edunvalvontaprosessin aikana, edunvalvojaa määrättäessä. Tämän vuoksi koen tärkeänä, että itsemääräämisoikeuden tämäkin puoli otetaan tutkielmassa lyhyesti esiin.

Lähteinä on käytetty paitsi holhous- ja edunvalvontalainsäädäntöä esitöineen, myös oikeuskirjallisuutta sekä oikeudellisia artikkeleita. Lisäksi eduskunnan oikeusasiamies on ratkaisuisaan ottanut kantaa maistraattien ja edunvalvojien toimintaan. Näissä ratkaisuisissa on käsitelty myös aiheen mukaista päämiehen itsemääräämisoikeutta. Ahti Saarenpää mukaan oikeusasiamiehen mielipiteillä on merkittävä oikeuslähdearvo sallittujen oikeuslähteiden kategoriassa.³ Niiden merkitys ei ole yhtään tämän vähäisempi edunvalvonnan kyseessä ollessa. Viimeisin, päämiehen asunnon myyntiä ja kuulemista koskenut oikeusasiamiehen ratkaisu on annettu 26.8.2011.⁴ Tässä, kuten useissa muissakin oikeusasiamiehen edunvalvontaa koskevissa kannanotoissa esittelijänä on toiminut oikeusasiamiehen sihteeri Mikko Sarja.

Tässä kohdin täytyy tosin muistaa, että oikeusasiamies toimii laillisuusvalvojana ja tutkii siis viranomaisten toiminnan lainmukaisuutta. Toiminnan tarkoituksenmukaisuuteen oikeusasiamies ei voi ottaa kantaa. Kuten useista ratkaisuisista voimme todeta, holhous-toimilaki jättää suhteellisen paljon tilaa mainitulle tarkoituksenmukaisuusharkinnalle, johon oikeusasiamies ei siis voi ottaa kantaa. Tämä ei kuitenkaan sinällään vähennä ratkaisujen painoarvoa.

Oikeuskäytäntö ei tässä tutkielmassa ole niin suuressa roolissa kuin monessa muussa oikeustieteellisessä tutkimuksessa. Olen kuitenkin ottanut mukaan myös muutamia oikeustapauksia, lähinnä korkeimman oikeuden ratkaisukäytännöstä.

Tärkeä osa tutkielmaa ovat myös omat ja työtovereideni käytännön kokemukset, joita olen kerännyt Kainuun ja Helsingin maistraateissa. Kesällä 2009 olin kolme kuukautta Kainuun maistraatissa valtionhallinnon harjoittelijana. 1.2.2011 alkaen olen työskennellyt Helsingin maistraatissa määräaikaisena tarkastajana. Molemmissa maistraateissa olen työskennellyt nimenomaan holhoustoimen yksikössä. Työnkuvaani on kuulunut edunvalvontaan liittyvien määräys - ja lupa-asioiden valmistelu. Näiden asioiden valmistelun yhteydessä pyritään muun muassa selvittämään päämiehen mielipide, mikäli mahdollista. Päämiehen kuuleminen on yksi niistä keinoista, joiden avulla pyritään varmistamaan, että päämiehen itsemääräämisoikeus toteutuu paitsi edunvalvojaa määrättäessä myös edunvalvonnan aikana.

³ Saarenpää, teoksessa *Minun metodini* (1997), s. 276

⁴ Dnro 973/2/2010

1.2. Henkilö- ja persoonallisuusosoikeus

Oikeudenalajaottelussa tutkimus sijoittuu henkilö- ja persoonallisuusosoikeuteen. Henkilöoikeus ymmärretään oikeuskelpoisuutta, oikeustoimikelpoisuutta ja oikeussubjekteja tutkivaksi oikeudenalaksi. Persoonallisuusosoikeus on tätä laajempi kokonaisuus. Persoonallisuusosoikeus voidaan käsittää oikeudenalaksi, joka tutkii sitä, miten liitymme yhteiskuntaan yksilöinä ja millaista suojaa saamme.⁵ Persoonallisuusosoikeus puolestaan voidaan jakaa muodolliseen ja materiaaliseen puoleen. Muodollinen persoonallisuusosoikeus tutkii lähinnä oikeussubjekteja. Materiaalinen persoonallisuusosoikeus puolestaan keskittyy enemmän tutkimaan niitä vapauksia ja oikeuksia, joita meillä yksilöinä on. Tässä yhteydessä on syytä muistaa, että vapauksien ja oikeuksien vastapainona yksilöillä on myös velvoitteita ja velvollisuuksia.

Henkilö- ja persoonallisuusosoikeus jaetaan neljään keskeiseen pääryhmään. Nämä ovat edunvalvontaoikeus, nimi- ja tunnisteoikeus, yksityisyys sekä potilasoikeus.⁶ Tutkielma sijoittuu näistä pääryhmistä edunvalvontaoikeuden alueelle, mutta siinä sivutaan myös esimerkiksi potilasoikeutta sekä sosiaalioikeutta.

1.3. Metodi

Urpo Kankaan mukaan vakavasti harjoitetulle oikeustieteelliselle tutkimukselle on aina ollut ominaista vilpittömän pyrkimys oikeuden ymmärtämiseen.⁷ Tämä on tavoitteena myös tässä tutkielmassa.

Kankaan näkemyksen mukaan oikeustiede on yhteiskuntatiede, yhteiskuntaa tutkiva tiede.⁸ Tähän Kankaan näkemykseen minun on helppo yhtyä. Oikeustieteen tehtävänä on muun ohella tutkia sitä, miten oikeus toimii yhteiskunnassa. Myös tässä tutkielmassa on tarkoitus tarkastella sitä, miten oikeus, tässä tapauksessa edunvalvontaoikeus, toimii yhteiskunnassa. Samalla tarkastellaan sitä, miten yksi perusoikeuksistamme ja holhous-toimilain päätavoitteista, eli henkilön itsemääräämisoikeus, toteutuu edunvalvontakäytännössä.

⁵ Saarenpää, Oikeusjärjestys, Osa I (2009) ss. 267

⁶ Saarenpää, id, ss. 297

⁷ Kangas, teoksessa Minun metodini (1997), s. 99

⁸ Kangas, id, s. 90–91

Juha Häyhän näkemyksen mukaan metodin avulla hankitaan tietoa ja perustellaan hankitun tiedon sisältö. Metodin tulisikin tämän vuoksi edustaa muuttumattomampaa luonnetta kuin tiedon vaihtuva sisältö.⁹ Urpo Kankaalle puolestaan metodi on tapa ajatella yhteiskunnasta ja oikeudesta.¹⁰

Oikeustieteelliset tutkimukset voidaan jakaa valitun tarkasteluntavan mukaan lainoppiin, oikeushistoriaan, oikeussosiologiaan, oikeusfilosofiaan ja vertailevaan oikeustieteeseen. Näitä voidaan pitää myös oikeustieteen olennaisimpina osa-alueina.¹¹

Kuten suurin osa oikeustieteellisestä tutkimuksesta, myös tämä tutkimus on erityisesti lainoppia eli oikeusdogmatiikkaa. Lainoppi pyrkii antamaan vastauksen kysymykseen, kuinka konkreettisessa tilanteessa pitäisi toimia voimassa olevan oikeuden (oikeusjärjestyksen) mukaan.¹² Aulis Aarnion mukaan on lainoppi oikeustieteistä vanhin ja käytännön kannalta merkittävin. Aarnion mukaan lainopin tehtäviin on perinteisesti määriteltä oikeussääntöjen sisällön selvittäminen (tulkinta) sekä oikeussääntöjen systematisointi. Aarnio itse jakaa lainopin käytännölliseen ja teoreettiseen lainoppiin.¹³ Aarnion mukaan lainoppi on ymmärretty käytännönläheiseksi tutkimusalaksi, jonka tehtävä yhteiskunnallisessa työnjaossa on systematisoida oikeussäännöksiä ja selvittää oikeusjärjestyksen sisältöä eli tulkita oikeusnormeja.¹⁴

Tämän tutkielman voitaisiin myös katsoa olevan osa Urpo Kankaan väitöskirjassaan esittelemää ongelmakeskeistä lainoppia.¹⁵ Kankaan mukaan ongelmakeskeinen lainoppi eroaa tavanomaisesta, perinteisestä oikeusdogmatiikasta, joka tyytyy useimmiten vain oikeusjärjestyksen sisäisen näkökulman korostamiseen yhteiskunnallisen aspektin kustannuksella.

Tämän tutkielman peruskysymyksenä on se, miten aikuisen päämiehen itsemääräämisoikeus toteutuu holhoustoimilain näkökulmasta. Lähtökohtana laissa on, ettei edunvalvojan määrääminen kavenna päämiehen omaa itsemääräämisoikeutta. Tässä tutkielmas-

⁹ Häyhä, teoksessa *Minun metodini* (1997), s. 23–24

¹⁰ Kangas, id, s. 90–91

¹¹ Näin esim. Husa – Mutanen – Pohjolainen, *Kirjoitetaan juridiikkaa* (2008), ss 19

¹² Husa – Mutanen – Pohjolainen, *Kirjoitetaan juridiikkaa* (2008), s. 20

¹³ Aarnio teoksessa *Minun metodini* (1997), s. 36. Ks. myös aiemmin mainittu Husa – Mutanen – Pohjolainen, *Kirjoitetaan juridiikkaa* (2008), ss 19

¹⁴ Aarnio teoksessa *Minun metodini* (1997), s. 48

¹⁵ Kangas, id (1997), s. 94

sa on tarkoitus tarkastella sitä, onko asian laita näin myös käytännössä. Samalla sivutaan myös muita holhustoimilakiin mahdollisesti liittyviä epäkohtia.

Maistraattitaustastani johtuen oma tarkastelunäkökulmani aiheeseen on väistämättä käytännöllinen: Miten holhouslainsäädännössä säädetyt periaatteet toteutuvat käytännössä? Käytännön työn kautta tutkielma saa myös kokemusperäisiä, empiirisiä, piirteitä. Käytännön kokemusten seurauksena tutkielmani on väistämättä myös jossain määrin tavanomaisesta lainopista poikkeava.

2. Perusoikeudet ja edunvalvontajärjestelmä

2.1. Suvereenisuus ja itsemääräämisoikeus

Suvereenisuus on alun perin kansainvälisen oikeuden termi ja sitä on käytetty kuvaamaan valtioiden riippumattomuutta muista valtioista. Kansainvälisessä oikeudessa puhutaan myös kansojen itsemääräämisoikeudesta.¹⁶

Suvereenisuutta voidaan käyttää myös puhuttaessa yksilöiden (kansalaisten) riippumattomuudesta suhteessa valtioon ja toisiin yksilöihin. Mutta kuten valtiot eivät voi olla täysin riippumattomia suhteessa toisiin valtioihin, myöskään yksilöt eivät voi olla täysin riippumattomia suhteessa valtioon ja toisiin yksilöihin.

Marjo Rauhalan mukaan itsemääräämisellä tarkoitetaan sitä, että yksilö määrää omasta elämästään, toisin sanoen hän tekee päätöksiä ja toteuttaa niitä häntä itseään koskevilla elämänalueilla muiden yksilöiden hänen valintoihinsa puuttumatta.¹⁷ Itsemääräämisoikeus voidaan jakaa viiteen peruselementtiin. Näitä ovat oikeus sisäiseen ja ulkoiseen vapauteen eli integriteettiin, oikeus kompetenssiin, oikeus valtaan ja oikeus tietoon.

Luonnolliset henkilöt ovat oikeussubjekteja, joiden oikeuskelpoisuus alkaa syntymästä ja päättyy kuolemaan. Oikeuskelpoisuus tarkoittaa sitä, että oikeussubjekteilla voi olla oikeuksia ja velvollisuuksia. Oikeudellinen toimintakyky puolestaan voidaan jakaa oikeustoimikelpoisuuteen ja oikeudelliseen vastuunalaisuuteen. Oikeustoimikelpoisuus, jota toisinaan kutsutaan myös täysivaltaisuudeksi, tarkoittaa henkilön itsenäistä kykyä ryhtyä toimenpiteisiin, joilla voi olla oikeudellista merkitystä. Aikuinen on pääsääntöisesti myös täysivaltainen.¹⁸

Kuten alussa todettiin, tätä täysivaltaisuutta voi olla toisinaan tarpeen rajoittaa. Tällöin muuten täysivaltaiselle henkilölle voidaan esimerkiksi määrätä edunvalvoja, henkilön toimintakelpoisuutta voidaan rajoittaa, tai viimeisenä keinona henkilö voidaan julistaa vajaavaltaiseksi.

¹⁶ Ks. esim. *Hakapää*, Uusi kansainvälinen oikeus (2010)

¹⁷ *Rauhala*, Mihin itsemääräämisoikeus velvoittaa, s. 81, teoksessa *Oikeus itsemääräämiseen* (1994), (toim. Pietarinen Juhani ym.)

¹⁸ Ks. tästä esim. *Saarenpää*, Oikeusjärjestys, Osa I (2009), ss. 300

Itsemääräämisoikeus on suomalaisessa oikeustieteessä suhteellisen uusi käsite. Yksilön itsemääräämisoikeuden on tosin katsottu olevan osa perusoikeusjärjestelmäämme myös ilman nimenomaista mainintaa.¹⁹ Myös holhousoikeudessa (nykyään siis edunvalvontaoikeudessa) keskeisenä periaatteena nähdään nykyisin ihmisarvon ja itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen.²⁰ Holhoustoimessa huomioon otettavia perus- ja ihmisoikeuksia ovat esimerkiksi Suomen perustuslain (11.6.1999/731) 7 §:n oikeus henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen, 10 §:n yksityiselämän suoja ja 15 §:n omaisuuden suoja.

Kansainvälisistä velvoitteista edunvalvontaan vaikuttavina voidaan mainita esimerkiksi Euroopan ihmisoikeussopimuksen²¹ (EIS) 8 artiklan perhe-elämän suoja. Unohtaa ei myöskään sovi Haagissa 13 päivänä tammikuuta 2000 tehtyä yleissopimusta aikuisten kansainvälisestä suojelusta tai Euroopan neuvoston suositusta, joka koskee toimintarajoitteisten aikuisten oikeudellisen suojaamisen periaatteita.²² Euroopan neuvoston suositukset eivät sinällään ole oikeudellisesti velvoittavia, mutta niillä voi olla huomattava valtioiden sisäistä lainsäädäntöä ohjaava vaikutus.

Tätä taustaa vasten saattaa vaikuttaa yllättävältä, ettei holhoustoimilaki tunne termiä itsemääräämisoikeus. Oikeastaan termi esiintyy ensimmäisen kerran potilaslainsäädännössä²³ josta se on sittemmin siirtynyt myös muille oikeudellisille aloille, kuten holhousoikeuteen - tai nykyään siis oikeammin edunvalvontaoikeuteen sekä sosiaalilainsäädäntöön.

2.2. Edunvalvontalainsäädäntö- ja järjestelmä

2.2.1. Holhouksesta edunvalvontaan

Holhustoimi järjestelmänä tunnettiin jo keskiaikaisissa maakuntalaeissa ja maanlaeissa. Säännökset olivat tosin vähäisiä ja sääntelivät ensisijaisesti sitä, millä tavoin sukulaiset olivat oikeutettuja toimimaan holhokin holhoojina. Holhouksen tarkoituksena oli

¹⁹ Näin esim. *Hallberg – Karapuu – Scheinin – Tuori – Viljanen*, *Perusoikeudet* (1999), s. 336

²⁰ Ks. esim. *Holhustoimen lainsäädäntö* (2009), s. 4

²¹ SopS 59-60/1991

²² Recommendation No. R(99) 4 of the Committee of Ministers to Member States on Principles Concerning the Legal Protection of Incapable Adults. Euroopan neuvoston ministerikomitea hyväksyi suosituksen 23.2.1999.

²³ Esim. laki potilaan asemasta ja oikeuksista (17.8.1992/785) 6 §

turvata omaisuus, jotta holhottavan kuollessa jäämistön suuruus olisi mahdollisimman suuri. Holhoustoimen valvonta kuului sukulaisille, ei viranomaisille.²⁴

Kehitys johti kuitenkin pikkuhiljaa kohti suurempaa viranomaisvalvontaa. Samalla holhoustoimen tarkoitus alkoi muuttua. Enää tarkoituksena ei ollutkaan perheen ja suvun etujen turvaaminen vaan holhottavan etu.

Vuoden 1898 holhouslaki siirsi holhoustoimen valvonnan lopullisesti pois sukulaisilta viranomaisten tehtäväksi. Vastuuviranomaisena toimivat alioikeudet, joiden apuna valmistelevana ja myös toimeenpaneva viranomaisena toimivat kunnalliset holhouslautakunnat. Vuonna 1999 holhoustoimen hallinto ja valvonta siirrettiin luottamusmiesperiaatteella toimineilta holhouslautakunnilta valtion viranomaisille, maistraateille.

Edunvalvonnan keskeisin laki on siis nykyään laki holhoustoimesta. Yleisessä kielenkäytössä puhutaan holhoustoimilaista. Holhoustoimilain säätämisen myötä luovuttiin termeistä holhooja ja holhouksenalainen. Näiden jossain määrin alentavien termien tilalle tulivat neutraalimmat *edunvalvoja* ja *päämies*.

Vanhasta termistöstä ei kuitenkaan kokonaan päästy eroon. *Holhousviranomaisina* toimivat siis maistraatit, joiden *holhoustoimen yksiköt* muun muassa valvovat edunvalvojen toimintaan ja hoitavat muutenkin edunvalvontaan liittyviä määräys- ja lupa-asioita. Vuoden 2009 alussa yleisten edunvalvojen toiminta puolestaan siirtyi kunnilta oikeusaputoimistojen hoidettaviksi.²⁵

Maistraatin tehtäviin kuuluu paitsi yleisten myös yksityisten edunvalvojen toiminnan valvonta. Valvonta voidaan jakaa etukäteiseen ja jälkikäteiseen valvontaan. Ensimmäistä toteuttaa lupaharkinta luvanvaraisissa oikeustoimissa, jälkimmäistä puolestaan tilintarkastus omaisuusluetteloiden ja vuositilien tarkastamisen muodossa. Maistraatit toimivat myös viranomaisina, joille on mahdollista kannella sekä yleisten että yksityisten edunvalvojen toiminnasta. Oikeusasiamies ylimpänä laillisuusvalvojana ei voi sinällään puuttua yksityisten edunvalvojen toimintaan. Sen sijaan oikeusasiamiehelle on mahdol-

²⁴ Lyhyt katsaus holhoustoimilakia edeltävään kehitykseen löytyy esimerkiksi Pertti Välimäen holhoustoimea käsittelevästä yleisteoksesta Holhoustoimen pääpiirteet, jonka 3. painos on otettu vuonna 2008. *Välimäki*, Holhoustoimen pääpiirteet (2009) ss. 2

²⁵ Laki holhoustoimen edunvalvontapalveluiden järjestämisestä (29.8.2008/575)

lista kannella viranomaisten, eli edunvalvonnan kyseessä ollessa yleisten edunvalvojien sekä valvovan holhousviranomaisen eli maistraattien, toiminnasta.

Luvanvaraisiin oikeustoimiin ja niihin liittyvään problematiikkaan palataan tarkemmin myöhemmin. Sen sijaan maistraattien suorittamaa tilintarkastusta ei tässä tutkielmassa käsitellä tarkemmin.²⁶

2.2.2. Edunvalvojan määräämisen edellytyksistä

Holhustoimilain 1 §:n 1 momentin mukaan holhustoimen tarkoituksena on valvoa niiden henkilöiden etua ja oikeutta, jotka eivät vajaavaltaisuuden, sairauden, poissaolon tai muun syyn vuoksi voi itse pitää huolta taloudellisista asioistaan. Kuten alussa todettiin, tutkielmassa ei siis käsitellä niitä tilanteita, joissa päämies on alaikäinen tai edunvalvoja on määrätty poissaolevalle. Tutkielma rajoittuu tilanteisiin, joissa edunvalvoja on määrätty holhustoimilain 8 §:n perusteella.

Holhustoimilain 8 §:n 1 momentin mukaan täysi-ikäiselle henkilölle voidaan määrätä edunvalvoja, jos tämä on sairauden, henkisen toiminnan häiriintymisen, heikentyneen terveydentilan tai muun vastaavan syyn vuoksi kykenemätön valvomaan etuaan taikka huolehtimaan itseään tai varallisuuttaan koskevista asioista, jotka vaativat hoitoa eivätkä tule asianmukaisesti hoidetuiksi muulla tavoin. Edunvalvojan määrääminen tällä perusteella edellyttää siis kolmiportaista harkintaa. Syynä edunvalvonnan käynnistämiseen voi lain mukaan olla sairaus, henkisen toiminnan häiriintyminen, heikentynyt terveydentila tai muun vastaava syy.

Läikkäiden henkilöiden kohdalla edunvalvonnan käynnistämisen syynä on useimmiten muistisairaus tai heikentynyt terveydentila. Esimerkiksi Alzheimerin tauti aiheuttaa muistin heikkenemistä ja tätä kautta kyvyttömyyttä hoitaa asioita. Myös esimerkiksi koomapotilas saattaa tarvita edunvalvojan hoitamaan asioitaan. Tällainen lääketieteellinen syy todennetaan yleensä lääkärinlausunnolla. Henkisen toiminnan häiriintyminen viittaa puolestaan erilaisiin mielisairauksiin, kuten skitsofreniaan. Heikentynyt terveydentila voi tarkoittaa, että henkilöllä vaikeuksia esimerkiksi liikkumisessa tai kirjoittamisessa ja tämä aiheuttaa kykenemättömyyden hoitaa asioita.

²⁶ Tilintarkastuksesta ks. tarkemmin esim. *Heikkinen – Heusala – Mäkelä – Nuotio*, Holhoustili

Vaikka pääsääntöisesti edunvalvonnan käynnistäminen vaatii siis lääketieteellinen syy, voidaan lain mukaan edunvalvoja määrätä myös ilman lääketieteellistä perustetta. Tällöin kyseeseen tulisi laissa mainittu muu vastaava syy. Tätä voidaan kuitenkin pitää poikkeuksena pääsäännöstä, sillä lain sanamuodon perusteella lääketieteellistä perustetta voidaan pitää edunvalvojan määräämisen lähtökohta. Hallituksen esityksessä Eduskunnalle holhouslainsäädännön uudistamiseksi²⁷ muuna vastaavana syynä mainitaan muun muassa kehityksen viivästyminen. Tosin kehityksen viivästyminen taustalla lienee usein jokin lääketieteellinen syy, joka on myös lääkärinlausunnolla todennettavissa. Tanskassa tällaisena vastaavana syynä on pidetty muun muassa kokemattomuutta.²⁸ Lääketieteellinen peruste ei siis aina sinällään ole tarpeen.

Kokemukset eri maistraateista kuitenkin osoittavat, että tuomioistuimet eivät lähtökohdaisesti määrää edunvalvojaa ilman edunvalvontaa puoltavaa lääkärinlausuntoa. Tällaisessa tilanteessa edunvalvojan määrääminen jäänee maistraatin harkintaan. Holhousvoimilain mukaan tällöin edellytyksenä kuitenkin on, että henkilö kykenee ymmärtämään edunvalvojan määräämistä koskevan asian merkityksen ja että hän pyytää tiettyä henkilöä määrättäväksi edunvalvojakseen.²⁹ Käytännössä maistraatti voi siis määrätä edunvalvojan myös ilman lääketieteellistä perustetta, mutta tämä edellyttää henkilön omaa myötävaikutusta. Oma näkemykseni on kuitenkin, että esimerkiksi pelkkä henkilön herkkäuskoisuus tai kokemattomuus ei täytä laissa säädettyä edellytystä edunvalvojan määräämiseksi.

Lisäedellytyksenä on, että edellä mainitun syyn seurauksena henkilö on kykenemätön hoitamaan asioitaan. Eli käytännössä vaikka henkilö sairastaisikin esimerkiksi muistisairautta, hän ei välttämättä ole kykenemätön hoitamaan asioitaan. Tosin esimerkiksi Alzheimerin taudin kohdalla tällainen tilanne on jossain vaiheessa todennäköinen, onhan yleisen elämäkokemuksen perusteella kyseessä etenevä sairaus. Lisäksi henkilöllä tulee olla asioita, jotka vaativat hoitoa.

Kolmas vaatimus on, etteivät nämä asiat tule asianmukaisesti hoidetuiksi ilman edunvalvontaa. Eli vaikka henkilö olisikin saadun selvityksen perusteella sinällään edunvalvonnan tarpeessa, ei edunvalvontaa välttämättä ole tarvetta käynnistää. Teoriassahan

²⁷ HE 146/1998

²⁸ HE 146/1998

²⁹ Laki holhousvoimista 12 §

tilanne voi olla, ettei henkilöllä ole asioita, jotka vaatisivat hoitoa. Esimerkkinä voisi olla tilanne, jossa yksinäinen vanhus on hoitokodissa ja maksut hoituvat esimerkiksi maksupalvelun avulla. Tällöinhän hoidettavia asioita ei ole. Tyypillisempi tilanne lieenee, että hoidettavia asioita kyllä on, mutta taloudelliset asiat on hoidettu esimerkiksi erilaisten valtakirjojen tai tilinkäyttösopimusten avulla. Tällöin, mikäli väärinkäytösten tai hyväksikäytön vaaraa ei ole, edunvalvonnalle ei ole tarvetta. Asiathan tulevat asianmukaisesti hoidetuiksi.

Holhustoimilain ohella henkilön edustaminen on voitu siis hoitaa erilaisten valtakirjojen ja valtuutusten avulla. Edunvalvonnan tarpeen arviointia on käsitelty myös korkein oikeus ratkaisustaan KKO 2009:7. Tätä ratkaisua on tarkasteltu yksityiskohtaisemmin jäljempänä.

Vuonna 2007 tuli voimaan laki edunvalvontavaltuutuksesta (25.5.2007/648). Edunvalvontavaltuutuksesta annetun lain 1 §:n mukaan lakia sovelletaan valtuutukseen, jonka valtuuttaja on määrännyt tulemaan voimaan siinä tapauksessa, että hän tulee sairauden, henkisen toiminnan häiriintymisen, heikentyneen terveydentilan tai muun vastaavan syyn vuoksi kykenemättömäksi huolehtimaan asioistaan.

Edunvalvontavaltuutus toteuttaa itsemääräämisoikeutta holhustoimilakia paremmin siinä mielessä, että asianomainen voi etukäteen valtuuttaa tietyn henkilön hoitamaan asioitaan. Lisäksi valtuuttaja voi valtakirjassa antaa valtuutetulle toimiohjeita esimerkiksi omaisuuden hoidon suhteen. Varsinaista edunvalvojaa määrättäessä henkilön mielipiteen selvittäminen ei sen sijaan ole esimerkiksi sairaudesta johtuen aina mahdollista. Tutkielman rajauksen vuoksi edunvalvontavaltuutusta ei käsitellä tässä yhteydessä tarkemmin.

Oma ongelmansa on se, miten tarkkaan maistraatin tulisi selvittää sitä, miten asianosaisen asiat on hoidettu. Oma näkemykseni on, että maistraatin tulisi hankkia tarvittavaa selvitystä esimerkiksi omaisilta, hoitolaitokselta tai sosiaalitoimelta. Omaisten mielipiteet voivat olla puolueellisia, mutta hoitohenkilökunnalta ja viranomaisilta saatava informaatio on usein puolueetonta. Tosiasiahan lienee, että huomattava osa maistraateissa

vireille tulevasta edunvalvonta-asioista koskee hoitolaitoksissa olevia vanhuksia. Ilmoittajana voi olla omainen, mutta usein myös hoitohenkilökunta tai sosiaalityöntekijä.³⁰

Mikäli hankitun selvityksen perusteella käy selväksi, että henkilön asiat tulevat asianmukaisesti hoidetuiksi ilman edunvalvontaa, ei edunvalvojaa tule määrätä. Tähän johtopäätökseen viittaa jo lain sanamuoto ja niin sanottu vähimmän puuttumisen periaate, jota käsitellään tarkemmin myöhemmin.

Lisäksi niin sanotusti ”turha” edunvalvonta kuormittaisi tarpeettomasti sekä asioita hoitavaa henkilöä, joka edunvalvojana tulisi tilintekovelvolliseksi, että maistraattia valvovana viranomaisena. Puhumattakaan niistä perus- ja ihmisoikeuskysymyksistä, jotka kuitenkin väistämättä liittyvät edunvalvojan määräämiseen. Onhan edunvalvonta kuitenkin viimesijainen keino.³¹ Toisaalta mikäli havaitaan, että henkilö on vaarassa joutua hyväksikäytön kohteeksi, tulisi maistraatin käynnistää toimenpiteet edunvalvojan määräämiseksi.

Edunvalvonta-asia tulee maistraatissa vireille joko henkilön omalla hakemuksella tai ilmoituksella. Mikäli henkilö on itse hakenut edunvalvojaa ja kykenee ymmärtämään asian merkityksen, voi maistraatti määrätä edunvalvojan. Muussa tapauksessa edunvalvojan määrää kärkeäoikeus. Mikäli edunvalvonta-asia on tullut maistraatissa vireille ilmoituksella, tulee maistraatin selvittää asiaa ja tehdä tarvittaessa hakemus kärjäreoikeuteen.³² Maistraatin ohella asia asianomaisen henkilön läheiset voivat saada asian vireille myös suoralla hakemuksella kärjäreoikeuteen.³³

2.2.3. Edunvalvonnan kategoriat (kuusijako)

Vuoden 1898 holhouslaki tuns vain kaksi edunvalvonnan muotoa. Yleisimmin päämiehelle määrättiin uskottu mies päämiehen tueksi ja avuksi. Uskotun miehen määrääminen ei rajoittanut päämiehen oikeustoimikelpoisuutta eikä päämiehen kelpoisuutta vallita omaisuuttaan. Uskotun miehen ja päämiehen toimivalta oli siis rinnakkainen. Toisena vaihtoehtona henkilö voitiin julistaa holhottavaksi. Tällöin henkilö menetti miltei koko-

³⁰ Holhous-toimilain 91 §:n mukaan joka on saanut tiedon edunvalvonnan tarpeesta ilmeisesti olevasta henkilöstä, voi vaitiolovelvollisuuden estämättä ilmoittaa asiasta holhousviranomaiselle.

³¹ Näin esim. *Saarenpää*, Oikeusjärjestys, osa I (2009), s. 316

³² Holhous-toimilain 91 §

³³ Holhous-toimilain 72 §, jossa läheisinä mainitaan vanhempi, aviopuoliso, lapsi tai muu läheinen.

naan kelpoisuutensa tehdä oikeustoimia ja vallita omaisuuttaan. Mitään muita edunvalvonnan muotoja holhouslaki ei tuntenut.³⁴

Holhustoimilaki merkitsi tässäkin mielessä muutosta holhouslain aikaiseen käytäntöön. Holhustoimilain järjestelmässä edunvalvojan tehtävä voidaan määritellä tarkemmin ja edunvalvoja voidaan esimerkiksi määrätä vain tiettyyn oikeustoimeen tai hoitamaan tiettyä omaisuutta.³⁵

Saarenpää jakaa nykyisen edunvalvontajärjestelmän kuuteen erilaiseen kategoriaan (kuusijako).³⁶ Näitä ovat erityinen tai yleinen tukeva edunvalvoja; erityinen tai yleinen yhteistoimiva edunvalvoja ja viimeisenä erityinen tai yleinen sivuuttava edunvalvoja. Viimeisessä kategoriassa henkilö julistetaan joko osittain tai kokonaan vajaavaltaiseksi.

Edunvalvonnassa yhtenä johtavana periaatteena on jo aiemmin mainittu vähimmän puuttumisen periaate. Tämän mukaan henkilön oikeustoimikelpoisuutta ja itsemääräämisoikeutta tulisi rajoittaa mahdollisimman vähän. Näin ollen mikäli esimerkiksi erityinen tukeva edunvalvoja riittää kyseissä tapauksessa täyttämään edunvalvonnan tarpeen, tulisi edunvalvonta rajoittaa tähän kategoriaan. Sen sijaan mikäli tarvetta on niin sanotusti järeämpiin keinoihin, voidaan päämiehen toimintakelpoisuutta rajoittaa ja määrätä esimerkiksi erityinen sivuuttava edunvalvoja. Viimeisenä keinona tulee kyseeseen päämiehen julistaminen vajaavaltaiseksi, jolloin edunvalvoja pääsääntöisesti käyttää puhevaltaa päämiehensä puolesta (yleinen sivuuttava edunvalvoja). Vajaavaltaiseksi julistaminen on holhustoimilaissa korvannut aikaisemman holhouslain aikaisen holhottavaksi julistamisen.

Lähtökohtana on, ettei edunvalvonta rajoita päämiehen toimintakelpoisuutta. Vain poikkeuksellisesti, eli silloin kun edunvalvojan määrääminen ei yksin riitä turvaamaan päämiehen etuja, tuomioistuin voi rajoittaa päämiehen toimintakelpoisuutta.³⁷ Pelkästään se seikka, että päämiestä on vaikea tavoittaa ja että päämies on muutoinkin ”hankala tapaus”, ei ole riittävä edellytys toimintakelpoisuuden rajoittamiseen.³⁸ Viimesijaisena keinona on siis henkilön julistaminen vajaavaltaiseksi.

³⁴ Ks. tästä esim. *Välimäki*, Holhustoimen pääpiirteet (2009) ss. 6

³⁵ Holhustoimilain 8 § 3 mom.

³⁶ Oikeusjärjestys, Osa I, s 309

³⁷ Holhustoimilaki 18 §

³⁸ Ks. esim. KKO 2005:2, jossa A:ta vaadittiin julistettavaksi vajaavaltaiseksi

Toimintakelpoisuuden rajoittamista ja vajaavaltaiseksi julistamista on holhoustoimilain voimaantulon jälkeen käytetty suhteellisen vähän. Kuten todettua, nykyinen edunvalvontajärjestelmä edellyttää, ettei päämiehen toimintakelpoisuutta rajoiteta enemmän kuin on tarpeen. Tällä perusteella osa holhouslain aikaisista holhottavaksi julistamisista vaikuttaa tarpeettomilta. Maistraateissa onkin pyritty purkamaan holhouslain aikana määrättyjä, usein sinällään tarpeettomia holhottavaksi julistamisia. Yleensä näissä tilanteissa tukeva edunvalvoja riittää, eikä päämiehen toimintakelpoisuutta ole nykyjärjestelmän valossa tarpeen rajoittaa.

Tammikuussa 2011 Kainuun maistraatilla oli valvonnassaan 1546 päämiestä, joista aikuisia (täysi-ikäisiä) päämiehiä oli 1349. Vajaavaltaisia näistä päämiehistä oli viisi. Toimintakelpoisuutta oli osittain rajoitettu kahden päämiehen osalta. Toisessa tapauksessa päämiehen toimintakelpoisuutta oli rajoitettu siten, ettei päämiehellä ollut yksinään kelpoisuutta tehdä asuinhuoneiston hallintaa koskevia oikeustoimia.³⁹ Aiemmin mainitun kuusijaon perusteella tässä tapauksessa edunvalvoja on siis erityinen yhdessä toimiva edunvalvoja. Tällöin päämies saattaa disponoida asunto-osakkeista vain yhdessä edunvalvojan kanssa. Tämä estää sen että esimerkiksi sairaudesta johtuen, päämies, vastoin omaa etuaan, lahjoittaisi tai alihintaan möisi omistamansa asunnon. Helsingin maistraatin toimialueella on koko holhoustoimilain yli kymmenvuotisen historian aikana julistettu yksi päämies vajaavaltaiseksi. Helsingin maistraatilla on valvonnassaan vajaat 5300 aikuista päämiestä, joista 25 toimintakelpoisuutta on rajoitettu osittain.⁴⁰

Toisaalta edunvalvoja voidaan myös määrätä hoitamaan vain tiettyä, esimerkiksi perintönä saatua omaisuutta, tai tiettyä pankkitiliä. Kuusijaon perusteella tällöin kyseessä on erityinen tukeva edunvalvoja. Edunvalvojan kelpoisuus ei tällöin ole yleinen, edunvalvoja hoitaa vain tiettyä, yksilöityä omaisuutta. Muu omaisuus jää päämiehen vallintaan eikä edunvalvojalla ole kelpoisuutta edustaa päämiestään tähän omaisuuteen liittyvissä oikeustoimissa. Mikäli päämiehen toimintakelpoisuutta päädytään rajoittamaan, rajoitukset ovat yleensä juuri edellä mainitun sisältöisiä: päämiehellä on oikeus tehdä tiettyjä oikeustoimia vain yhdessä edunvalvojan kanssa. Rajoituksiin tai vajaavaltaiseksi julistamiseen on kuitenkin harvoin tarvetta. Lain lähtökohtana oleva niin sanottu normaali tai tavallinen (tukeva) edunvalvonta riittää lähes kaikissa edunvalvontatapauksissa.

³⁹ Tiedot saatu Kainuun maistraatin ylitarkastaja Senja Räisäseltä ja henkikirjoittaja Suvi Maliselta.

⁴⁰ Tiedot kerätty maaliskuun 2011 aikana ja henkikirjoittaja Kari Pöntisen kanssa käydyn keskustelun perusteella.

3. Aikuisen päämiehen itsemääräämisoikeus

Tukevankin edunvalvojan määrääminen vaikuttaa väistämättä päämiehen itsemääräämisoikeuteen. Toisaalta, kuten Markku Helin toteaa, edunvalvojan päätösvalta on kuitenkin aina päämiehen omaa päätösvaltaa rajallisempi.⁴¹ Holhoustoimilaissa edunvalvojan toimivallan rajoitukset ovat kolmenlaisia. Ne ovat (1) kieltoja, (2) esteellisyyksiä ja (3) luvanvaraisuuksia.⁴² Nämä edunvalvojan toimivallan rajoitukset osoittavat samalla osaltaan päämiehen itsemääräämisoikeuden rajat. Rajoitusten taustalla on erilaisia näkemyksiä. Vähimmän puuttumisen periaate ja yksilön kunnioittaminen voidaan nähdä tällaisina. Lisäksi yleisesti on katsottu, että on olemassa asioita, jotka ovat luonteeltaan niin henkilökohtaisia, ettei toisen puolesta toimiminen ole mahdollista.⁴³

Seuraavassa päämiehen asiat on jaettu kahteen pääkategoriaan, taloudellisiin ja henkilöä koskeviin asioihin. Näiden kahden pääkategorian sisällä itsemääräämisoikeutta käsitellään erilaisten oikeustoimien näkökulmasta. Taloudellisten asioiden kohdalla käsitellään erikseen esimerkiksi testamentin tekemistä ja lahjan antamista. Henkilöä koskevista asioista esimerkkinä mainittakoon hoitosuostumuksen antaminen. Lisäksi on olemassa joukko niin sanotusti korostetusti henkilökohtaisia asioita, joiden hoitamiseen edunvalvojalla ei ole missään tilanteessa kelpoisuutta. Ne jäävät siis yksinomaan päämiehen itsemääräämisoikeuden piiriin. Itsemääräämisoikeus vaihtelee luonnollisesti myös sen mukaan, onko päämiehen toimintakelpoisuutta rajoitettu vai ei.

Oikeustoimien monimuotoisuudesta toimii hyvänä esimerkkinä Lakimieslehdessä julkaistu artikkeli, jossa käsiteltiin dementoituvan ihmisen oikeudellista toimintakykyä ja tämän toimintakyvyn lääketieteellistä arviointia.⁴⁴ Artikkelin perusteella dementoituvan ihmisen päätöksentekokyky voi tulla pohdittavaksi esimerkiksi seuraavissa asioissa: kyky tehdä monimutkaisia sopimusoikeudellisia oikeustoimia; kyky hoitaa päivittäisiä raha-asioita; kyky laatia testamentti; kyky kuljettaa moottoriajoneuvoa tai käyttää ampuma-asetta sekä kyky tehdä erilaisia hoitoon liittyviä päätöksiä.⁴⁵ Näistä moottoriajoneuvon kuljettaminen ja ampuma-aseen käyttö jäävät tämän tutkielman ulkopuolelle.

⁴¹ Helin, Edunvalvojan päätösvalan rajoista, Lakimies 6-7/2001, s.1070

⁴² Ks. tästä esim. Saarenpää, Oikeusjärjestys, Osa I (2009), s. 329

⁴³ Näin esim. Helin, Edunvalvojan päätösvalan rajoista, Lakimies 6-7/2001, s.1070

⁴⁴ Mäki-Petäjä-Leinonen – Juva – Pirttilä, Dementoituvan ihmisen oikeudellinen toimintakyky ja sen lääketieteellinen arviointi, Lakimies 6/2006, s. 942–970. OTT Anna Mäki-Petäjä-Leinosen väitöskirja dementoituvan henkilön oikeudellisesta asemasta on valmistunut vuonna 2003.

⁴⁵ Mäki-Petäjä-Leinonen – Juva – Pirttilä, Dementoituvan ihmisen oikeudellinen toimintakyky ja sen lääketieteellinen arviointi, Lakimies 6/2006, s. 957

Tutkielman lopuksi tehdään kuitenkin esimerkinomaisesti lyhyt katsaus aikuisen päämiehen itsemääräämisoikeuteen muun kuin edunvalvontalainsäädännön näkökulmasta. Aivan aluksi käsitellään asianosaisen asemaa edunvalvojaa määrättäessä.

3.1. Asianosaisen kuuleminen edunvalvojaa määrättäessä

3.1.1. Yleistä

Kuten alussa todettiin, tutkielma rajoittuu pääasiallisesti käsittelemään itsemääräämisoikeutta edunvalvonnan aikana. Kuitenkin asianosaisen itsemääräämisoikeuteen kiinnitetään huomiota jo edunvalvonta-asian vireillä ollessa. Muutoin asia ei voisi oikeusvaltiossa ollakaan. Asianosaista tulee mahdollisuuksien mukaan kuulla prosessin aikana hänen mielipiteensä selvittämiseksi. Asianosainen voi ottaa kantaa paitsi edunvalvonnan tarpeeseen myös edunvalvojan henkilöön.

Asianosaisen oikeus tulla kuulluksi on yksi perus- ja ihmisoikeuksista ja se on kirjattu moniin kansainvälisiin sopimuksiin, kuten Euroopan ihmisoikeussopimuksen (EIS) 6.1. artiklaan sekä Yhdistyneiden kansakuntien (YK) taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen (KP-sopimuksen) 14.1. artiklaan.⁴⁶ Oikeus tulla kuulluksi ja muut oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin takeet turvataan myös perustuslaissa (PL 21.2 §).

Kuulemisesta voidaan kuitenkin lainsäädännössä luopua, mikäli kuuleminen on ilmeisen tarpeetonta. Tämä mahdollisuus on kirjattu myös holhoustoimilakiin esimerkiksi tilanteissa, joissa asianomainen ei ymmärrä asian merkitystä.⁴⁷

Matti Kuuliala on keväällä 2011 ilmestyneessä väitöskirjassaan käsitellyt edunvalvontaan esitetyn kuulemista alioikeuden näkökulmasta.⁴⁸ Kuulialan mukaan kuulemiseen on olemassa kolme erilaista päävaihtoehtoa: kirjallinen, suullinen ja henkilökohtainen kuuleminen. Suullista ja henkilökohtaista kuulemista ei pidä tässä yhteydessä käyttää synonyymeinä. Suullinen kuuleminenhan ei tässä tapauksessa tarkoita sitä, että edun-

⁴⁶ Kuulemisperiaatteesta ks. tarkemmin esim. *Lappalainen – Frände – Havansi – Koulu – Niemi-Kiesiläinen – Nylund – Rautio – Sihto – Virolainen*, *Prosessioikeus* (2007) ss 121

⁴⁷ Holhoustoimilaki 73.5 §

⁴⁸ *Kuuliala*, *Edunvalvontaan esitetyn kuuleminen alioikeudessa* (2011)

valvontaan esitetyn tulisi olla tuomioistuimessa paikalla henkilökohtaisesti, vaan hän voi valtuuttaa oikeudenkäyntiasiamiehen edustamaan itseään istunnossa.⁴⁹

Aikuisen asianosaisen itsemääräämisoikeus ei kuitenkaan ole edunvalvojaa määrättäessäkään ehdoton. Henkilölle voidaan määrätä edunvalvoja vastustuksesta huolimatta, mikäli laissa mainitut edellytykset täyttyvät. Toisaalta laissa ei ole mainintaa siitä, että jokaisella olisi oikeus saada edunvalvoja. Kenelläkään ei siis ole subjektiivista oikeutta edunvalvontaan. Henkilön omastakin pyynnöstä huolimatta edunvalvoja voidaan myös jättää määräämättä, mikäli holhoustoimilaissa säädetyt muut edellytykset eivät täyty. Esimerkiksi pelkät taloudelliset vaikeudet eivät yksinään riitä edunvalvojan määräämiseen, mikäli lääketieteellistä tai vastaavaa syytä ei ole. Toisaalta perillisten huoli perinnön suuruudesta tai muiden silmissä taloudellisesti irrationaalinen toiminta eivät ole syitä edunvalvonnalle.⁵⁰

3.1.2. Itsemääräämisoikeus korkeimman oikeuden ratkaisukäytännön valossa

Esimerkkinä edellä mainitusta tilanteesta toimii hyvin korkeimman oikeuden ratkaisu vuodelta 2009.⁵¹ Tapauksessa A, jolla oli huomattava omaisuus, oli heikentyneen terveydentilan vuoksi kykenemätön hoitamaan varallisuuttaan koskevia asioita. A vastusti edunvalvojan määräämistä. Tapauksessa ei määrätty edunvalvojaa, koska tuomioistuimien katsoi, että A:n omaisuuden hoito oli muutoin järjestetty niin, etteivät A:n edut vaarantuneet.

Korkein oikeus totesi ratkaisussaan, että edunvalvonnan tarvetta arvioitaessa on otettava huomioon, että ihmisarvon ja itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen ovat holhousoikeuden keskeisiä periaatteita. Edunvalvonnan järjestämiseen on syytä ryhtyä vain kun se on asianomaisen etujen kannalta välttämätöntä. Edunvalvonnan tarpeen kannalta tapauksessa ei ollut merkitystä sillä, että A:n lapset olivat erimielisiä omaisuuden hoidosta.

⁴⁹ Kuulemistavoista ja niiden arvioinnista ks. tarkemmin *Kuuliala*, id. ss 181

⁵⁰ Esimerkki on Saarenpäältä, mutta toisinaan asia nousee esille myös käytännön edunvalvontatilanteissa maistraateissa. Ks. *Saarenpää*, Oikeusjärjestys, osa I (2009) s. 316–317

⁵¹ KKO 2009:7

Tapauksessa maistraatti ja tuomioistuin olivat erimielisiä edunvalvonnan tarpeesta: maistraatin näkemyksen mukaan A:lle olisi tullut määrätä edunvalvoja. Käytännön kokemukset osoittavat, että maistraatti ja tuomioistuin ovat suurimmassa osassa tapauksissa yksimielisiä edunvalvonnan tarpeesta. Edellä esitellyn esimerkin perusteella erilaisiakin tulkintoja edunvalvonnan tarpeesta voidaan tehdä. Maistraatinkin ollessa hakijana tuomioistuin suorittaa aina oman itsenäisen harkintansa henkilön edunvalvonnan tarpeesta ja muista asiaan liittyvistä seikoista.

A siis vastusti edunvalvojan määräämistä. Kuten korkein oikeus on ratkaisussaan todennut, holhoustoimilain 8 §:n 2 momentin mukaan, mikäli täysi-ikäinen vastustaa edunvalvojan määräämistä edunvalvoja voidaan määrätä, jos vastustamiselle ei asianosaisen tila ja edunvalvonnan tarve huomioon ottaen ole riittävää aihetta. Näin asianosaisen itsemääräämisoikeus otetaan huomioon jo edunvalvojaa määrättäessä, mutta tämä itsemääräämisoikeus ei ole ehdoton. Viime kädessä ratkaisevana voidaan pitää lääkärinlausunnossa esitettyä arviota asianosaisen kyvystä ymmärtää edunvalvonta ja sen merkitys.⁵² Sosiaali- ja terveysministeriö on julkaissut lääkäreille ohjeen siitä, millainen lääkärinlausunnon edunvalvonta-asioissa tulisi sisällöltään olla ja millaisiin asioihin lausunnossa tulisi ottaa kantaa.⁵³

Itsemääräämisoikeuteen on otettu kantaa myös äänestysratkaisussa KKO 2009:68. Vähemmistöön jääneet esittelijä ja kaksi oikeusneuvosta olisivat tapauksessa palauttaneet edunvalvonta-asian käräjäoikeuteen. Käräjäoikeus ei ollut kuullut asianosaista (Hanna A) erikseen, kun edunvalvoja oli määrätty Hanna A:n maistraatille antaman suostumuksen mukaisesti. Sen sijaan korkeimman oikeuden enemmistö palautti asian hovioikeuteen. Syynä oli se, että hovioikeus oli muuttanut käräjäoikeuden ratkaisua varaamatta Hanna A:lle tilaisuutta tulla kuulluksi.

Tapauksessa on monia mielenkiintoisia yksityiskohtia. Ensinnäkin maistraatti haki edunvalvojaa paitsi hoitamaan Hanna A:n omaisuutta ja taloudellisia asioita myös edustamaan Hanna A:ta tämän terveyttä koskevissa asioissa. Kuten todettua, pääsääntöisesti edunvalvoja määrätään vain taloudellisiin asioihin. Tämän lisäksi hovioikeus muutti

⁵² Käytännössä lääkärin tulisi lausunnossaan ottaa kantaa siihen, tulisiko asianosaiselle määrätä edunvalvoja asianosaisen vastuksesta huolimatta. Voihan olla, että henkilö ei esimerkiksi sairaudestaan johtuen hahmota omaa tilannettaan ja edunvalvonnan tarvettaan. Tässä yhteydessä täytyy huomata, että vaikka lääkäri lausunnossaan suosittaisikin edunvalvojan määräämistä, maistraatti, ja viime kädessä tuomioistuin, voi omassa harkinnassaan päätyä siihen, ettei edunvalvojaa määrätä.

⁵³ Sosiaali- ja terveysministeriön määräyskokoelma 1999:51, lääkärinlausunto holhousasiassa.

käräjäoikeuden ratkaisua siten, Hanna A:lle määrättiin kaksi edunvalvojaa: yleinen edunvalvoja hoitamaan Hanna A:n omaisuutta ja taloudellisia asioita ja Hanna A:n äiti Lea A edustamaan Hanna A:ta tämän terveyttä koskevissa asioissa. Käräjäoikeus oli määrännyt yleisen edunvalvojan sekä taloudellisiin että henkilöä koskeviin asioihin.

Vaikka holhustoimilain 4 §:n 3 momentti mahdollistaa useamman edunvalvojan määräämisen, voidaan myös tätä pitää poikkeuksena pääsäännöstä. Mielenkiintoisena yksityiskohtana voidaan pitää myös sitä, että hovioikeudelle toimitetun lääkärinlausunnon perusteella Hanna A ymmärsi edunvalvonnan taloudellisen merkityksen, mutta oli epävarmaa, ymmärsikö Hanna A edunvalvonnan merkityksen hänen terveyttään koskevissa asioissa.

Itsemääräämisoikeuden kannalta tapauksessa on relevanttia se, millaisen painoarvon eri oikeusasteet antoivat Hanna A:n mielipiteelle ja tätä kautta itsemääräämisoikeudelle. Hanna A oli antanut suostumuksensa yleisen edunvalvojan määräämiselle. Maistraatin edustaja oli tavannut Hanna A:n asian johdosta kaksi kertaa. Maistraatti oli toimittanut käräjäoikeudelle Hanna A:n kirjallisen suostumuksen yleisen edunvalvojan määräämiseen. Käräjäoikeus ei kuullut enää erikseen Hanna A:ta, vaan määräsi edunvalvojan maistraatin hakemuksen ja Hanna A:n suostumuksen mukaisesti. Sen sijaan hovioikeus muutti Hanna A:n äidin ja isän valituksesta käräjäoikeuden ratkaisua ja jakoi edunvalvojan tehtävät edellä mainitulla tavalla yleisen edunvalvojan ja Hanna A:n äidin Lea A:n kesken.

Hovioikeus perusteli ratkaisuaan sillä, että asiassa ei ollut tullut esille mitään, mikä osoittaisi Hanna A:n vanhemmat sopimattomiksi huolehtimaan Hanna A:n terveyttä koskevista asioista. Hovioikeuden mukaan vanhempia vastaan puhuvana seikkana oli ainoastaan Hanna A:n tahdonilmaisuu, jota hoitava lääkäri oli pitänyt hänen etujensa vastaisena kyseenalaistaen lisäksi Hanna A:n ymmärryksen sen merkityksen osalta. Korkein oikeus palautti asian hovioikeuteen, koska Hanna A:ta ei oltu kuultu hovioikeudessa. Vähemmistö olisi palauttanut asian käräjäoikeuteen, sillä vähemmistö ei pitänyt maistraatin asiassa hankkimaa selvitystä ja suostumusta riittävänä.

Itse olisin tässä tapauksessa samoilla linjoilla korkeimman oikeuden enemmistön kanssa. Hovioikeuden olisi pitänyt kuulla Hanna A:ta asian johdosta, varsinkin, kun lääkärinlausunnosta ei käynyt suoraan ilmi, ettei Hanna A ymmärtänyt asian merkitystä. Ti-

lanteessa, jossa on epävarmaa, ymmärtääkö asianosainen tai päämies asian merkityksen, tulee henkilöä lähtökohtaisesti aina kuulla tai ainakin hänelle tulisi varata tilaisuus tulla kuulluksi. Ainoastaan, mikäli on täysin selvää, ettei henkilö esimerkiksi pitkälle edenneen muistisairauden vuoksi ymmärrä asian merkitystä, voidaan kuuleminen jättää tekemättä.

Sen sijaan rohkenen olla eri mieltä korkeimman oikeuden vähemmistön kanssa. Oma mielipiteeni on, että päämiehen kuulemiselle tuomioistuimessa ei voida katsoa olevan tarvetta, mikäli maistraatti on etukäteen luotettavasti selvittänyt asianosaisen mielipiteen, eikä selvityksestä ole kulunut pitkää aikaa. Onhan maistraatilla muutenkin lain mukaan velvollisuus asian selvittämiseen.⁵⁴ Mielestäni myöskään oikeusturvanäkökohdat eivät tässä tapauksessa puolla kuulemista enää tuomioistuimessa. Kuulemisen tarkoituksena on kuitenkin henkilön oman mielipiteen selvittäminen. Voidaan kysyä, onko kuulemiselle enää tarvetta, jos asianomaisen mielipide on jo luotettavasti selvitetty.

Vastakkaisiakin näkemyksiä voidaan esittää. Kysymys koskee lähinnä sitä, millainen painoarvo maistraatin asiassa hankkimalle selvitykselle ja päämiehen kuulemiselle asetetaan tuomioistuimessa. Maistraatti on holhousviranomainen, jota tuomioistuimen tulee holhoustoimilain 75 §:n 2 momentin mukaan lähtökohtaisesti kuulla edunvalvonta-asian johdosta. Maistraatti voidaan siis pitää edunvalvonta-asioissa asiantuntijaviranomaisena. Voidaankin mielestäni kysyä, miksei asiantuntijaviranomaisen asiassa hankkimaa selvitystä voitaisi pitää riittävänä.

Pitäisinkin henkilökohtaista kuulemista tuomioistuimessa lähtökohtaisesti tarpeettomana tilanteissa, joissa maistraatti on jo kuullut asianomaista henkilökohtaisesti, eikä asianomainen vastusta edunvalvojan määräämistä. Edellä esitellyssä korkeimman oikeuden ratkaisussa Hanna A:n kirjallista suostumusta olennaisempaa oli mielestäni se, että asianomaisen mielipiteen selvittämiseksi maistraatti oli kuullut Hanna A:ta henkilökohtaisesti peräti kahdesti.⁵⁵

Tuomioistuin voi omasta aloitteestaan määrätä henkilölle niin sanotun prosessiedunvalvojan oikeudenkäyntiä varten, jos tämä on henkilön oikeusturvan kannalta tarpeen.⁵⁶

⁵⁴ Laki holhoustoimesta 91 §

⁵⁵ KKO:n ratkaisusta ja siihen kohdistuvasta kritiikistä. ks. tarkemmin *Kuuliala*, Edunvalvontaan esitetyn kuuleminen alioikeudessa (2011) ss 249

⁵⁶ Laki holhoustoimesta 82 § 1 mom.

Prosessiedunvalvojan määrämiseen liittyvää problematiikkaa ei käsitellä tässä yhteydessä tarkemmin.

3.1.3. Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisu dnro 2171/4/08

Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisu vuodelta 2010 (Dnro 2171/4/08) on puolestaan otsikoitu ”Kuuleminen edunvalvojaa vaihdettaessa”. Oikeusasiamiehen ratkaisun perusteella Pohjois-Savon maistraatti on oikeusasiamiehelle toimittamassaan vastineessa selvittänyt, että se kuulee päämiestä henkilökohtaisesti edunvalvojan vaihtamistilanteissa, ja myös sitä, jolle on haettu edunvalvojaa, kuullaan henkilökohtaisesti. Kantelijan (päämiehen sisarus) mukaan asiassa oli ollut epäasianmukaista se, että päämies ei ollut saanut ottaa kuulemistilaisuuteen mukaan hyvää ystäväänsä. Maistraatin vastineen mukaan maistraatti sallii tällaisissa kuulemistilanteissa ulkopuolisen läsnäolon, jos päämies antaa tähän luvan. Se, miksei tässä tapauksessa ystävä ollutkaan saapunut paikalle, jäi epäselväksi. Syynä voi olla se, ettei päämiehen ystävä ollut saanut tietoa kuulemistilaisuudesta.

Kuten oikeusasiamies on ratkaisussaan todennut, tällaisten kuulemistilaisuuksien järjestämisestä ei ole erikseen säädetty laissa, joten niissä noudatettavat menettelytavat jäävät maistraattien harkintaan. Oikeusasiamies on kuitenkin ratkaisussaan huomauttanut, että mikäli maistraatti sallii läheisen läsnäolon kuulemistilaisuudessa, tulisi tästä informoida myös päämiestä. Oikeusasiamiehen ratkaisua voidaan tältä osin pitää oikeansuuntaisena. Vain tällä tavallahan päämies voi toteuttaa itsemääräämisoikeuttaan kutsua paikalle läheisen näin halutessaan.

3.1.4. Kuuleminen ja holhustoimilain muutokset

Holhustoimilain 8 lukuun on koottu säännöksiä, jotka koskevat oikeudenkäyntiä. Lain 73 §:n 2 momentin mukaan asiassa, joka koskee edunvalvojan määräämistä täysikäiselle, on sille, jonka etua on valvottava, sekä, jollei se olosuhteet huomioon ottaen ole ilmeisen tarpeetonta, hänen aviopuolisolleen varattava tilaisuus tulla kuulluksi. Lain sanamuodon mukaan asianosaiselle tulee siis varata tilaisuus tulla kuulluksi, mutta kuulemisen ei siis tällä perusteella välttämättä tarvitsisi tapahtua henkilökohtaisesti. Tällä

perusteella voidaan kysyä, täyttääkö päämiehen kuuleminen kirjallisesti tai esimerkiksi puhelimitse laissa säädetyn kuulemisvelvoitteen.⁵⁷

Päämiestä ei liene tarpeen kuulla, mikäli lääkärinlausunnon ja asiassa saadun muun selvityksen perusteella on selvää, ettei päämies esimerkiksi pitkälle edenneen muistisairauden vuoksi ymmärrä edunvalvojan määräämisen merkitystä. Kuulemisen tarkoituksenahan on päämiehen mielipiteen selvittäminen. Kuuleminen käy tarpeettomaksi, jos päämies ei ymmärrä asian merkitystä eikä osaa ottaa edunvalvonta-asiaan kantaa.

Holhustoimilain 74 §:n 1 momentin mukaan toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevassa asiassa tuomioistuimen on kuultava henkilökohtaisesti sitä, jonka edun valvomisesta on kysymys. Asia voidaan kuitenkin ratkaista kuulematta häntä henkilökohtaisesti, jos hakemus heti hylätään perusteettomana tai jos kuuleminen on kuultavan tilan vuoksi mahdotonta tai aiheuttaa hänelle kohtuutonta haittaa.

Toimintakelpoisuuden rajoittamisen kohdalla ei enää siis puhutakaan kuulemistilaisuuden varaamisesta, vaan tuomioistuimen on kuultava asianosaista. Lisäksi kuulemisen tulee tapahtua henkilökohtaisesti. Kuulemisesta voidaan luopua ainoastaan, mikäli kuuleminen aiheuttaa asianosaiselle kohtuutonta haittaa tai on kuultavan tilan vuoksi mahdotonta. Esimerkiksi asianosaisen merkittävästi heikentynyt terveydentila tai vakava mielisairaus voisivat oikeuttaa kuulemisesta luopumisen. Tätä tulee kuitenkin pitää poikkeuksena pääsäännöstä. Toimintakelpoisuuden rajoittaminen tai vajaavaltaiseksi julistaminen vaikuttavat niin merkittävästi henkilön oikeudelliseen asemaan ja itsemääräämisoikeuteen, että henkilökohtaisesta kuulemisesta ei voida luopua kovin heppoisin perustein.

Koska tukevan edunvalvojan määräämisellä ei ole samoja oikeusvaikutuksia, voitaneen kuulemisessa hyödyntää erilaisia kuulemistapoja. Holhustoimilain 86 §:n 1 momentin perusteella maistraatin tulee kuitenkin kuulla asianosaista henkilökohtaisesti, mikäli edunvalvojan määrää maistraatti. Tällöin kyseeseen tulee, kuten todettua, tukevan edunvalvojan määrääminen. Henkilön toimintakelpoisuutta ja itsemääräämisoikeutta voi rajoittaa vain tuomioistuin.

⁵⁷ Esim. Matti Kuuliala on jo aiemmin mainitussa, keväällä 2011 ilmestyneessä väitöskirjassaan käsitellyt tarkemmin kuulemistä ja siihen liittyvää problematiikkaa.

Holhustoimilain viimeisimmät uudistukset ovat astuneet voimaan 1.5.2011⁵⁸. Yksi uudistuksista liittyy nimenomaan kuulemiseen. Holhustoimilain 86 §:n uudessa 2 momentissa nimittäin säädetään, että kuuleminen voidaan pitkien etäisyyksien tai muun syyn vuoksi toteuttaa myös niin, että toisen holhousviranomaisen virkamies toimittaa kuulemisen. Uutta on myös se, että kuulemiseen voidaan käyttää teknistä laitetta, jonka avulla asian ratkaisevan holhousviranomaisen virkamies ja kuultava ovat näkö- ja puheyhteudessa toisiinsa kuulemisen aikana.

Kuuleminen siis edellyttää sekä näkö- että puheyhteyttä. Tällä perusteella kuuleminen esimerkiksi puhelimitse ei ole uudistuksen valossa riittävää. Koska maistraateilla kuultavista puhuttamakaan tuskin on kovin suurissa määrin tällaisia teknisiä laitteita käytettävissään, uudistus ei tältä osin tuone kovin merkittävää muutosta kuulemisiin ainakaan tässä vaiheessa. Sen sijaan toisen maistraatin virka-avun käyttämisen kuulemisissa on tervetullut uudistus. Maistraatit ovat tosin saattaneet käytännössä toimia näin aikaisemminkin. Nyt virka-avun mahdollisuus on kuitenkin kirjattu myös lakiin.

Esimerkiksi tilanteissa, joissa henkilö oleskelee toisen maistraatin toimialueella, virka-avun käyttäminen kuulemisessa on perusteltua. Samoin on tilanne, jos toisen maistraatin toimipisteestä on tosiasiallisesti lyhyempi etäisyys henkilön kotiin tai hoitopaikkaan. Muita holhustoimilain tuomia uudistuksia ja niiden mahdollisia vaikutuksia tämän tutkielman kannalta käsitellään myöhemmin.

Lain mukaan edunvalvojaa määrättäessä tulisi kuulla myös asianosaisen aviopuolisoa, jolle se olosuhteet huomioon ottaen ole ilmeisen tarpeetonta. Tällainen voi tilanne olla esimerkiksi silloin, jos puoliset ovat muodollisesti naimisissa, mutta ovat pitkään asuneet eri osoitteissa. Kuulemisesta voidaan luopua myös esimerkiksi puolison muistisairauden johdosta. Samoin kuin päämiehen kohdalla, aviopuolison kuuleminen lienee tarpeetonta, jos puoliso ei ymmärrä asian merkitystä.

Laissa ei ole mainintaa muiden läheisten kuulemisesta. Oikeusasiamies on kuitenkin ratkaisussaan (Dnro 1429/2/00) katsonut Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimuksen 8 artiklassa tarkoitetun perhe-elämän kunnioittamisen merkitsevän muun muassa, että

⁵⁸ Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi holhustoimesta annetun lain ja holhustoimen edunvalvontapalveluiden järjestämisestä annetun lain 5 §:n muuttamisesta (HE 203/2010)

viranomaisten tulee valita sellaiset menettelytavat, jotka parhaalla mahdollisella tavalla ottavat huomioon sen erityissuhteen, joka vallitsee perheyhteisöön kuuluvien henkilöiden välillä. Perhe-elämän kunnioittaminen saattaa edellyttää viranomaisilta, että toimintakyvyttömän henkilön omaisille ilmoitetaan häntä koskevista merkittävistä toimenpiteistä. Edunvalvojan määräämistä voidaan pitää tällaisena toimenpiteenä.

Tällä perusteella maistraatit pyrkivätkin tilanteen ja tarpeen mukaan kuulemaan tarvittaessa asianosaisen läheisiä, kuten lapsia. Mikäli asianosaisella ei ole omia lapsia, pyritään kuulemaan muita läheisiä, kuten vanhempia, sisaruksia ja sisarusten lapsia. Kuten oikeusasiamies on ratkaisussaankin todennut, samassa asemassa olevia läheisiä, kuten lapsia, tulee kuulemisessa kohdella tasavertaisesti. Eli mikäli maistraatti katsoo tarpeelliseksi kuulla lapsia, tulee kaikille lapsille varata tilaisuus tulla kuulluksi.

Toisaalta mikäli asianosainen ymmärtää edunvalvonnan merkityksen, läheisille ei yleensä ole tapana varata tilaisuutta tulla kuulluksi. Tästä voi toisinaan olla seurauksena yhteydenottoja maistraattiin. Sukulaisille voi tulla yllätyksenä, että heidän läheiselleen on määrätty edunvalvoja heitä kuulematta. Täytyy kuitenkin muistaa, että läheiset eivät ole edunvalvonta-asiassa varsinaisia asianosaisia, eikä maistraatti näin ollen voi noin vain luovuttaa edunvalvonta-asiaan liittyviä tietoja asianosaisen läheisillekään, saati muille ulkopuolisille. Tämänkin voidaan katsoa olevan osa itsemääräämisoikeuttamme. Meillä on paitsi oikeus omiin tietoihimme, myös oikeus päättää, kenelle näitä tietoja luovutamme. Tähän palataan vielä jäljempänä.

3.2. Päämiehen tietojensaantioikeus ja kuuleminen edunvalvonnan aikana

Päämiehen tietojensaantioikeudesta ja kuulemisesta edunvalvonnan aikana säädetään holhoustoimilaissa useassa kohdin.

Holhoustoimilain 39 §:n 3 momentin mukaan edunvalvojan on pyynnöstä selvitettävä päämiehelle tämän taloudellista asemaa ja toimenpiteitä, joihin edunvalvoja on ryhtynyt omaisuutta hoitaessaan. Saman lain 43 §:n 1 momentin mukaan edunvalvojan on tiedusteltava päämiehensä mielipidettä, ennen kuin edunvalvoja tekee päätöksen tehtäviinsä kuuluvassa asiassa, jos asiaa on päämiehen kannalta pidettävä tärkeänä ja kuuleminen voi tapahtua ilman huomattavaa hankaluutta. Saman pykälän 2 momentin mukaan kuu-

leminen ei kuitenkaan ole tarpeen, jos päämies ei kykene ymmärtämään asian merkitystä. Holhoustoimilain 88 §:ssä puolestaan säädetään, että edunvalvonnassa olevalla on oikeus saada tieto holhousviranomaisen asiakirjoissa olevista häntä itseään koskevista tiedoista siten kuin viranomaisten toiminnan julkisuudesta annetussa laissa (621/1999) säädetään.

Osa maistraatille tulevista päämiesten yhteydenotoista koskee nimenomaan päämiesten tietojensaantioikeutta. Osa päämiehistä kokee, etteivät he saa tarpeeksi tietoja varallisuusasemastaan, esimerkiksi pankkitilin saldoista. Osa päämiehistä saattaa jopa kannel-la kirjallisesti maistraatille edunvalvojan toiminnasta.

Maistraatin tulee reagoida kirjallisiin kanteluihin ja tiedustella edunvalvojan mielipidet-tä asian johdosta. Mikäli asia koskee holhoustoimilain 39 §:n 3 momentin tietojensaantioikeutta, maistraatti yleensä huomauttaa edunvalvojaa siitä, että päämiehellä on oikeus pyydettäessä saada laissa mainitut tiedot. Kieltäytymisen syyksi ei kelpaa esimerkiksi se, että tietojen antaminen aiheuttaa edunvalvojalle lisätyötä. Selitykseksi ei myöskään kelpaa edunvalvojan huomautus siitä, että päämies alkaa vaatia edunvalvojalta lisää käyttövaroja saatuaan tietää, kuinka paljon hänen varojaan on edunvalvojan hallussa.

Päämiehen itsemääräämisoikeuteen on ottanut ratkaisuisaan kantaa myös eduskunnan oikeusasiamies. Vuodelta 2010 oleva ratkaisu (Dno 2586/4/08) on mielenkiintoinen monessa suhteessa. Ratkaisun otsikon mukaan päämiehellä on oikeus käyttää asiamiestä tietojen hankinnassa. Asiassa kantelijoina olivat päämies A ja hänen isänsä B, jotka pyysivät oikeusasiamiestä tutkimaan A:lle määrätyn edunvalvojan (silloinen Vieremän kunnan yleinen edunvalvoja C) menettelyä tietojensaantioikeutta ja ajokortin hankintaa koskevassa asiassa.

Kantelun mukaan edunvalvoja C oli kieltäytynyt keskustelemasta päämiehensä A:n autokouluasiasta päämiehen isän B:n kanssa, vaikka B:llä oli ollut esittää poikansa tätä nimenomaista tarkoitusta varten antama kirjallinen valtakirja. Kantelun mukaan C oli todennut, ettei valtakirja ole pätevä. A oli myös pyytänyt kirjallisesti päämiehen tiliotteiden jäljennöksiä niitä kuitenkaan edunvalvojalta saamatta. Kantelussa ilmaistiin myös tyytymättömyys siihen, ettei edunvalvoja ollut antanut päämiehelle rahaa autokoulua varten. Syyksi tähän edunvalvoja oli kantelun mukaan ilmoittanut, että päämiehen tilillä olevat varat oli tarkoitettu asuntoa varten. A:n ja B:n mukaan ajokortti olisi

kuitenkin päämiehelle välttämätön, koska päämies opiskeli ammattiopistossa autonasentajalinjalla.

Kuten oikeusasiamiehen ratkaisussakin todetaan, päämiehellä on holhoustoimilain 39 §:n 3 momentin nojalla tietojensaantioikeus. Edunvalvojan on pyynnöstä selvitettävä päämiehelle tämän taloudellista asemaa ja toimenpiteitä, joihin edunvalvoja on ryhtynyt omaisuutta hoitaessaan.

Toisaalta edunvalvojalla on salassapitovelvollisuus päämiehensä asioista. Holhoustoimilain 92 § 2 momentin mukaan edunvalvoja ei ilman asianomaisen suostumusta saa ilmaista holhoustoimeen liittyvän tehtävän perusteella tietoon saamaansa asiaa, joka yksityisen taloudellisen edun tai yksityisyyden suojaamiseksi on pidettävä salassa. Oikeusasiamies on ratkaisussaan todennut, että päämiehen salassa pidettävien tietojen ilmaiseminen myös ulkopuoliselle on mahdollista päämiehen suostumuksella. Kuten todettua, meillä on oikeus omiin tietoihimme ja oikeus päättää, kenelle näitä tietoja luovutamme.

Oikeusasiamiehen ratkaisua on siis tässä kohdin käsitelty vain tietojensaantioikeuden näkökulmasta. Ratkaisuun liittyvää muuta problematiikkaa käsitellään tarkemmin jäljempänä.

3.3. Taloudelliset asiat

Edunvalvoja määrätään yleensä taloudellisten asioiden hoitamista varten. Tämä on lähötkohtana myös holhoustoimilaissa. Lain 29 §:n 1 momentin mukaan edunvalvojalla on kelpoisuus edustaa päämiestään tämän omaisuutta ja taloudellisia asioita koskevissa oikeustoimissa, jollei tuomioistuin ole tehtävää antaessaan toisin määrännyt tai jollei toisin ole säädetty. Toisaalta holhoustoimilain 14 §:n mukaan edunvalvojan määrääminen ei estä päämiestä itse vallitsemaasta omaisuuttaan tai tekemästä oikeustoimia, jollei laissa toisin säädetä. Tällä perusteella edunvalvojalla ja päämiehellä on siis tietyissä tilanteissa rinnakkainen toimivalta oikeustoimien tekemiseen. Tämä voi aiheuttaa tiettyjä ongelmia ja riskejä esimerkiksi kaksoisdisponointien muodossa.

Kuten esimerkiksi Välimäki huomauttaa, on täysin mahdollista, että sekä päämies että edunvalvoja tekevät päämiehen varallisuudesta kilpailevia disponointeja, esimerkiksi

kumpikin myy samaa päämiehen omistamaa irtaimistoa kolmannelle.⁵⁹ Lähtökohtana näissä tilanteissa on, että kyseessä on kaksi päämiehen tekemää kauppaa: toisessa myyjänä on päämies itse ja toisessa päämiehen puolesta toimiva laillinen edustaja, edunvalvoja. Se, kumpi oikeustoimista jää voimaan, ratkeaa yleisten varallisuus oikeudellisten sääntöjen nojalla.

Täysivaltaisenkin päämiehen tekemä oikeustoimi voi olla pätemätön muun muassa puuttuvan oikeustoimikelpoisuuden vuoksi. Vaikka päämiehen toimintakelpoisuutta ei olisikaan rajoitettu, voi päämiehen ymmärryskyky esimerkiksi psyykkisen sairauden vuoksi olla tosiasiallisesti alentunut siinä määrin, ettei päämies kykene täysin ymmärtämään oikeustoimen merkitystä. Mikäli molemmat oikeustoimet ovat sinällään päteviä, ratkaistaan oikeustoimien pätevyys yleisten kollisionormien perusteella. Tällöin merkitystä on muun muassa oikeustoimien ajankohdilla ja vastapuolen vilpittömällä mielellä.

Puuttuva ymmärryskyky on vaikea todistusoikeudellinen kysymys, jossa lääketieteellisellä näytöllä on keskeinen merkitys.⁶⁰ Tilanne on sama arvioitaessa esimerkiksi testamentin pätemättömyyttä. Kuten Välimäkikin aivan oikein huomauttaa, päämiesten kanssa oikeustoimia tekevät henkilöt tosiasiallisesti pidättäytyvät tekemästä oikeustoimia suoraan päämiesten kanssa, vaikka päämiesten toimintakelpoisuutta ei olisikaan rajoitettu. Oikeustoimikumppanit asioivat mieluummin edunvalvojan kanssa.

Tällainen varovaisuus on vastapuolen näkökulmasta katsottuna ymmärrettävää, mutta päämiehen ja edunvalvontajärjestelmän näkökulmasta ongelmallista, ottaen huomioon edunvalvonnan peruslähtökohdat: edunvalvonnan tulisi vaikuttaa mahdollisimman vähän asianomaisen henkilön elämään, eikä tukevan edunvalvojan määräämisen pitäisi rajoittaa päämiehen omaa kelpoisuutta. Nythän näin tosiasiallisesti tapahtuu, kun vastapuolet kieltäytyvät tekemästä oikeustoimia suoraan päämiesten kanssa.

Tukevaan edunvalvontaan vaikuttaisi siis liittyvän periaatteellisia ongelmia paitsi edunvalvonnan perusperiaatteiden myös mahdollisten kaksoisdisponointien näkökulmasta. Tukevankin edunvalvojan määrääminen rajoittaa tosiasiallisesti päämiehen itsemääräämisoikeutta ja toisaalta riskinä on kilpailevien oikeustoimien mahdollisuus ja niiden jälkiselvittely. Käytännön kannalta tällaisia ongelmia ei kuitenkaan suuressa mittaka-

⁵⁹ Välimäki, Holhoustoimen pääpiirteet (2008), ss. 34

⁶⁰ Välimäki, Holhoustoimen pääpiirteet (2008), s. 35

vassa vaikuttaisi olevan, sillä myös holhouslain aikainen uskotun miehen ja päämiehen toimivalta oli rinnakkainen, eikä kollisiossa olevia oikeustoimia ilmeisesti ole juurikaan tehty.⁶¹

Toisaalta myöskään päämiehet eivät ilmeisesti koe edunvalvonnan tältä osin rajoittavan heidän itsemääräämisoikeuttaan. Mikäli yhteistyö edunvalvojan ja päämiehen välillä toimii, päämies voinee aina pyytää edunvalvojaa suorittamaan puolestaan tietyn oikeustoimen. Tältä osin voitaneenkin puhua päämiehen itsemääräämisoikeuden sijasta myötämääräämisoikeudesta.⁶² Mikäli yhteistyö edunvalvojan ja päämiehen välillä ei toimi, yhtenä vaihtoehtona tällaisessa tilanteessa on edunvalvojan vaihtaminen. Edunvalvojan vaihtamiseen palataan tarkemmin myöhemmin.

Kokemusteni perusteella esimerkiksi päämiesten yhteydenotot maistraatteihin eivät kuitenkaan pääsääntöisesti koske itsemääräämisoikeuden tätä puolta, vaan muita asioita, kuten käyttövarojen saantia. Edellä esiteltyä ongelmaa ei ilmeisesti voitaneenkaan pitää kovin merkittävänä käytännön edunvalvontatoiminnan kannalta. Ongelma onkin enemmän teoreettinen.

Entäpä jos päämies esimerkiksi kieltää edunvalvojaa maksamasta tiettyä velkaa. Tulisi-ko edunvalvojan tällöin pidättyä velanmaksusta? Mikäli päämies ymmärtää asian ja esittää hyväksyttävän perusteen kannalleen, tulisi päämiehen itsemääräämisoikeutta kunnioittaa tässäkin asiassa. Hyväksyttävänä perusteena voitaneen pitää esimerkiksi sitä, että mikäli velkojat ovat lainmukaisessa maksunsaantijärjestyksessä samalla sijalla, päämies haluaa suosia tiettyä velkojaa. Mikäli tällainen suosiminen ei ole lain mukaan kiellettyä, tulisi edunvalvojan kunnioittaa päämiehensä tahtoa.

Sen sijaan tilannetta tulisi mielestäni arvioida toisin, mikäli päämies esimerkiksi kieltää kaikkien velkojen maksun. Tässäkin tilanteessa ratkaisevaa kuitenkin lienee syy, millä perusteella päämies kieltää velkojensa maksamisen. Voihan esimerkiksi olla, että velkojen peruste on epäselvä ja velkasuhteen olemassaolo esimerkiksi tuomioistuimen arvioitavana.

⁶¹ *Välimäki*, Holhoustoimen pääpiirteet (2008), s. 36 ja HE 146/1998 s. 34

⁶² Termi on lainattu Anna-Kaisa Aaltoselta. Ks. *Aaltonen*, Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimissa (2009) s. 241

Kun niin sanottu tavallinen edunvalvoja on määrätty taloudellisiin asioihin tukemaan päämiestä, edunvalvojan tulisi nimenomaan toimia päämiehen tukena ja valvoa hänen etuaan. Edunvalvojan tulisi tietysti myös kunnioittaa päämiehen tahtoa ja itsemääräämisoikeutta. Toisaalta edunvalvonnan toisena päätavoitteena on päämiesten suojaaminen. Päämiehen velkojen maksamatta jättämistä ei voida pitää hyväksyttävänä tästä näkökulmasta katsottuna. Velkojen maksamatta jättäminen ja tätä kautta päämiehen lisävelkaantuminen ei ole päämiehen edun mukaista.

Päämiehen velkaantumiseen on ottanut kantaa myös eduskunnan oikeusasiamies ratkaisussaan Dnro 2820/4/10. Tapauksessa päämiehen velkaantumisen taustalla oli se, että päämiehen asuinkunnan käytäntö palveluasumismaksuissa oli muuttunut vuonna 2009 aiempaan, vuosina 2006–2008 vallinneeseen käytäntöön verrattuna. Tästä oli seurannut se, että päämiehen maksettavaksi jäävä osuus oli kasvanut lähes kaksinkertaiseksi. Toisaalta edunvalvoja ei ollut vähentänyt päämiehelle maksettavien käyttövarojen määrää. Edunvalvoja oli kylläkin hakenut muutosta kaupungin päätöksiin. Kaupungin perusturvalautakunta oli kuitenkin pysyttänyt alkuperäisen viranhaltijapäätöksen ja hallinto-oikeus puolestaan hylännyt edunvalvojan perusturvalautakunnan päätöksestä tekemän valituksen.

Tällä perusteella velan maksamatta jättämistä ei voitane pitää asianmukaisena, vaikka velan perusteesta tai määrästä olisikin epäselvyyttä. Edunvalvojan ja päämiehen kannalta parempana vaihtoehtona voitaneen pitää sitä, että edunvalvoja maksaa velan ja tämän jälkeen riitauttaa velan perusteen tai määrän, mikäli katsoo tämän tarpeelliseksi. Tällöin päämies ei ainakaan pääse velkaantumaan.

Rinnakkaista toimivaltaa ja muuta taloudellisiin asioihin liittyvää problematiikkaa käsitellään vielä tarkemmin alempana. Päämiehen itsemääräämisoikeutta taloudellisissa asioissa käsitellään seuraavaksi käyttäen esimerkkeinä erilaisia oikeustoimia, kuten testamenttia ja lahjaa. Lisäksi käsitellään päämiehen pankkitilin käyttöoikeutta, omaisuuden hoitamista ja päämiehen käyttövaroja. Myös sosiaaliset etuudet ja erilaisten sopimusten laatiminen ovat ansainneet omat kappaleensa.

3.3.1. Testamentti

Testamenttioikeuden lähtökohtana on henkilön itsemääräämisoikeus.⁶³ Testamentilla voidaan puuttua merkittävästi lakimääräiseen perimysjärjestykseen.⁶⁴ Holhoustoimilain 29 §:n 3 momentin mukaan edunvalvojalla ei ole kelpoisuutta tehdä tai peruuttaa testamenttia päämiehensä puolesta. Testamentin tekemistä ja peruuttamista voidaankin pitää yhtenä merkittävimpänä päämiehen itsemääräämisoikeuden piiriin jäävänä yksittäisenä oikeustoimena.

Testamentin henkilökohtaisesta luonteesta johtuen edunvalvoja ei siis voi tehdä testamenttia päämiehensä puolesta.⁶⁵ Edunvalvojan määrääminen ei vaikuta päämiehen testamentintekokelpoisuuteen. Kuten Aulis Aarnio ja Urpo Kangas toteavat,⁶⁶ päämiehen kykyä laatia pätevällä tavalla testamentti on arvioitava yksinomaan testamenttioikeudellisenä kysymyksenä.

Tuomioistuin ei voi antaa päätöstä, jonka nojalla henkilö menettäisi testamenttikelpoisuutensa. Näin ollen myöskään vajaanvaltaiseksi julistaminen ei poista henkilön testamenttikelpoisuutta. Teoriassa voi siis esiintyä tilanteita, joissa henkilön toimintakelpoisuutta on rajoitettu siten, ettei hänellä esimerkiksi ole oikeutta myydä tai lahjoittaa omistamiaan asuinhuoneiston osakkeita. Tämä ei kuitenkaan välttämättä tarkoita sitä, että henkilö ei voisi pätevästi tehdä näitä osakkeita koskevaa testamenttia.

Käytännössä edunvalvojan määrääminen on kuitenkin vahva indisio siitä, että päämiehen kyky ryhtyä merkittäviin oikeustoimiin on alentunut. Päämiehen testamenttikelpoisuutta arvioidaan kuitenkin siis perintökaaren (5.2.1965/40) säännösten perusteella.⁶⁷ Testamentin tekijältä edellytetään paitsi testamenttauskelpoisuutta myös riittävää kykyä itsenäiseen tahdonmuodostukseen.⁶⁸

Vaikka edunvalvojalla ei siis ole kelpoisuutta tehdä päämiehensä puolesta testamenttia, oikeuskirjallisuudessa on katsottu edunvalvojan voivan avustaa päämiestään testamentin

⁶³ Näin esim. *Sauli Mäkelä* teoksessa *Oikeusjärjestys osa I* (2009), s. 500

⁶⁴ Testamentista tarkemmin ks. esim. *Aarnio – Kangas*, Suomen jäämistöoikeus II, Testamenttioikeus

⁶⁵ Näin esim. *Aarnio – Kangas*, Suomen jäämistöoikeus II. Testamenttioikeus (2008) s. 281

⁶⁶ *Aarnio – Kangas*, Suomen jäämistöoikeus II. Testamenttioikeus (2008) s. 284

⁶⁷ Testamentin pätemättömyydestä säädetään perintökaaren 13 luvussa.

⁶⁸ Testamenttauskelpoisuudesta tarkemmin ks. esim. *Aarnio – Kangas*, Suomen jäämistöoikeus II. Testamenttioikeus (2008) ss. 280

laatimisessa. Itse asiassa edunvalvojan voidaan katsoa olevan tähän jopa velvollisuus. Avustaminen voi tarkoittaa esimerkiksi esteettömien todistajien hankkimista ja muuta käytännön asioiden järjestelyä.

Jossain määrin ongelmalliseksi tilanne muodostuu, mikäli päämies haluaa tehdä testamentin edunvalvojansa hyväksi. Tällöin nimittäin saattaa nousta esille kysymys siitä, onko edunvalvoja jollain tavalla vaikuttanut päämiehensä tahdonmuodostukseen. Mitään estettä tällaiselle järjestelylle ei luonnollisestikaan ole. Erityisesti yksityisten edunvalvojien kohdalla on täysin ymmärrettävää, että päämies haluaa tehdä testamentin hänen asioitaan hoitaneen henkilön hyväksi. Koska yksityiset edunvalvojat ovat usein päämiesten läheisiä, testamentti edunvalvojan hyväksi on voitu tehdä jo hyvissä ajoin ennen edunvalvonnan alkamista.

Kuten todettua, edunvalvonta ei sinällään vaikuta päämiehen testamenttauskelpoisuuteen. Koska edunvalvojan määrääminen on kuitenkin väistämättä indisio päämiehen toimintakelpoisuuden jonkin asteisesta alenemisesta, päämiehen kelpoisuudesta testamentin tekemiseen olisi hyvä varmistua ennen testamentin tekoa esimerkiksi lääkärinlausunnolla.

Lopuksi tulee huomata, että testamentti on jälkisäädös; oikeustoimi, joka tehdään testaattorin kuoleman varalta. Tällä perusteella päämiehen suojaaminen ei testamentin yhteydessä ole samalla tavoin tärkeää kuin esimerkiksi erilaisten päämiehen eläessä tehtyjen sopimusten ja lahjoitusten kohdalla. Testamenttihan ei enää vaikuta päämiehen asemaan. Edunvalvojalla puolestaan ei sinällään ole kelpoisuutta puuttua päämiehen tekemään testamenttiin. Päättyyhän edunvalvojan tehtävä päämiehen kuolemaan.⁶⁹

Testamentin moite on perillisen ajama kanteen testamentin saajaa vastaan testamentin julistamisesta pätemättömäksi eikä kannetta voida nostaa testamentin tekijän eläessä. Perhe- ja jäämistöoikeuden kannalta sinällään tärkeä testamentin moitejärjestelmä ei kuitenkaan kuulu tutkielman aihepiiriin ja tämän vuoksi testamentin moite jätetään tässä tutkielmassa maininnan asteelle.⁷⁰

⁶⁹ Holhoustoimilaki 17 §

⁷⁰ Testamentin moitejärjestelmästä tarkemmin *Aarnio – Kangas*, Suomen jäämistöoikeus II. Testamenttioikeus (2008) ss. 730

3.3.2. Lahja ja perinnöstä luopuminen

Holhustoimilain 32 §:n 1 momentin mukaan edunvalvoja ei saa lahjoittaa päämiehensä omaisuutta (lahjoituskielto). Aulis Aarnion ja Urpo Kankaan näkemyksen mukaan tämä tarkoittaa sitä, ettei edunvalvoja voi missään olosuhteissa antaa päämiehensä puolesta ”ennakkoperintöä” tämän rintaperilliselle, vaikka lahjoitukseen olisi perusteltu aihe, esimerkiksi sisarusten aikaisemmin saatujen lahjojen kompensointi.⁷¹ Lahjoituskiellon tarkoituksena on luonnollisesti päämiesten taloudellisten etujen suojaaminen.

Lahjoituskieltoa on toisinaan verrattu perinnöstä luopumiseen. Vertailua ei kuitenkaan saa viedä liian pitkälle. Kuten Välimäki toteaa: ”...vaikka vastikkeettomalla perinnöstä luopumisella on samoja piirteitä kuin lahjoituksella, kyse ei ole lahjasta vaan omasta oikeustoimityypistä.”⁷² Yhtenä erona on muun muassa se, että päämiehen varojen lahjoituskielto on ehdoton. Edunvalvoja ei saa lahjoittaa päämiehensä omaisuutta edes maistraatin luvalla. Edunvalvontalainsäädäntö ei mahdollista sitä, että maistraatti antaisi edunvalvojalle luvan päämiehen omaisuuden lahjoittamiseen.

Sen sijaan holhustoimilaki sallii perinnöstä luopumisen, mutta edellyttää maistraatin lupaa (HolhTL 34 §, 7-kohta). Tässä yhteydessä täytyy kuitenkin huomauttaa, että oikeuskäytännössä on suhtauduttu pidättyväisesti hakemuksiin, joissa on pyydetty lupaa perinnöstä luopumiseen.⁷³ Tämä ei liene yllättävää, ottaen huomioon holhustoimilain tavoitteen siitä, että oikeustoimien tulee olla päämiehen edun mukaisia. Perinnöstä luopumista voitaneen hyvin harvoin pitää päämiehen edun mukaisena.

Oikeuskirjallisuudessa on esitetty esimerkkejä olosuhteista, joiden vallitessa maistraatin tulisi myöntää lupa perinnöstä luopumiseen. Kaikkein pitkälle menevimmän tulkinnan ovat esittäneet Aulis Aarnio ja Urpo Kangas.⁷⁴ Heidän tulkintansa mukaan lupa perinnöstä luopumiseen tulee myöntää, jos päämies on esimerkiksi dementian johdosta pysyvässä laitoshoidossa ja hänellä on luopumisesta huolimatta riittävästi varoja laitoshoidon aiheuttamien kustannusten maksamiseen.

⁷¹ Aarnio – Kangas, Suomen jäämistöoikeus I, Perintöoikeus (2009), s. 755. Ks. myös Helin, Edunvalvojan päätösvalan rajoista. Lakimies 6-7/2001, s. 1079

⁷² Välimäki, Holhustoimen pääpiirteet (2008), s. 83. Ks. myös Aarnio – Kangas, Suomen jäämistöoikeus I, Perintöoikeus (2009), s. 700

⁷³ Näin esim. ratkaisussa KHO 2003:7. Ratkaisun perusteluissa todetaan, että koska perinnöstä luopuminen olisi heikentänyt päämiehen varallisuusasemaa, ei maistraatti voinut myöntää lupaa perinnöstä luopumiseen.

⁷⁴ Aarnio – Kangas, Suomen jäämistöoikeus I, Perintöoikeus (2009), s. 719

Tästä asiasta rohkenen olla kirjoittajien kanssa eri mieltä. Holhoustoimilain 35 §:n mukaan holhousviranomaisen voi myöntää 34 §:ssä tarkoitetun luvan, jos oikeustoimi tai toimenpide, johon lupaa haetaan, on päämiehen edun mukainen. Edellä esitetyn perusteella lupa perinnöstä luopumiseen voitaisiin siis antaa sillä perusteella, ettei päämies tarvitse varoja. Edunvalvonnan yleiset periaatteet, lainsäädäntö, esityöt tai oikeuskäytäntö eivät kuitenkaan mielestäni tue tällaista tulkintaa, jos asiaa katsotaan päämiehen edun näkökulmasta.

Itse olisin muutenkin hyvin varovainen arvioimaan lupien käsittelijänä tai edunvalvojana päämiehen tulevaa varojen tarvetta. Vaikka päämiehen varat sinällään riittäisivätkin laitoshoidon kustannuksiin, voitaisiin ”ylimääräinen” perintönä saatu varallisuus kuitenkin käyttää päämiehen hyväksi esimerkiksi ylimääräisen hoidon tai kuntoutuksen muodossa. Tällainen toiminta on päämiehen edun mukaista. Perinnöstä luopumisen voidaankin useimmiten katsoa edistävän jonkin muun tahon kuin päämiehen etua.

Oikeuskirjallisuudessa on kuitenkin annettu myös esimerkki tilanteesta, jossa perinnöstä luopuminen edistää aidosti päämiehen etua. Tilanteessa, jossa päämiehenä oleva leski on perinyt ensiksi kuolleen puolisonsa, voi edunvalvojalla olla aihetta ryhtyä toimenpiteisiin perinnöstä luopumiseksi. Oikeuskäytännössä on nimittäin katsottu, että tilanteissa, joissa leski perii ensiksi kuolleen puolisonsa, ei tule toimitettavaksi ositusta, jolloin leski ei voi myöskään vedota tasinkoprivilegiinsä.⁷⁵ Tilanteissa, joissa leski perii vähävaraisen puolisonsa ja on tätä varakkaampi, lesken tulisikin luopua puolisonsa perinnöstä voidakseen vedota tasinkoprivilegiinsä. Vaikka tasinkoprivilegiin vetoaminen palveleekin ensisijaisesti lesken omia tulevia perillisiä, voidaan perinnöstä luopumista pitää myös päämiehen edun mukaisena.⁷⁶

Edellä mainittu koskee siis tilanteita, joissa edunvalvoja hakee päämiehensä puolesta lupaa perinnöstä luopumiseen tai testamentista luopumiseen. Lähtökohtaisesti mikään ei estä päämiestä itseään luopumasta perinnöstä. Päämiehen ei muutenkaan tarvitse hakea

⁷⁵ Ks. tästä KKO 1997:107 ja KKO 1999:104

⁷⁶ Näin Heikkinen – Heusala – Mäkelä – Nuotio, *Holhoustili* (2003), ss 68. Ks. myös Aarnio – Kangas, *Suomen jäämistöoikeus I, Perintöoikeus* (2009), s. 719

itse tekemilleen oikeustoimille lupaa sen paremmin holhousviranomaiselta kuin edunvalvojalta.⁷⁷ Luvanvaraisten oikeustoimien luettelo koskee vain edunvalvojaa.

Oma kysymyksensä ovat tilanteet, joissa päämiehen toimintakelpoisuutta on rajoitettu siten, että hän saa tehdä tiettyjä oikeustoimia vain yhdessä edunvalvojan kanssa (yhdessä toimiva edunvalvoja). Tällöin tiettyjen oikeustoimien tekeminen voi edellyttää edunvalvojan myötävaikutusta. Mikään ei myöskään estäne sitä, että päämies pyytää edunvalvojaa suorittamaan tiettyjä oikeustoimia puolestaan, vaikkei päämiehen toimintakelpoisuutta olisi rajoitettu.

Mikäli päämiehen toimintakelpoisuutta ei ole rajoitettu, päämies voi sinällään pätevästi luopua perinnöstä tai hyväksyä testamentin. Edunvalvojan määrääminen ja holhousvoimilaki eivät suoranaisesti rajoita päämiehen tätä kelpoisuutta. Oma kysymyksensä on, onko päämiehen tekemä oikeustoimi, kuten testamentin hyväksyminen, pätevä myös oikeustoimiopillisesti. Lain varallisuus oikeudellisista oikeustoimista⁷⁸ (oikeustoimilaki) kolme luvussa luetellaan joukko olosuhteita, joiden vallitessa tehty oikeustoimi on pätemätön.

Esimerkiksi 31 §:n 1 momentissa säädetään seuraavasti: ”Jos joku, käyttäen hyväkseen toisen pulaa, ymmärtämättömyyttä, kevytmielisyyttä tai hänestä riippuvaista asemaa, on ottanut tai edustanut itselleen aineellista etua, joka on ilmeisessä epäsuhteessa siihen, mitä hän on antanut tai myöntänyt, tahi josta mitään vastiketta ei ole suoritettava, ei täten syntynyt oikeustoimi sido sitä, jonka etua on loukattu.” ”Oikeustointa, jota muuten olisi pidettävä päteväenä, älköön saatettako voimaan, jos se on tehty sellaisissa olosuhteissa, että niistä tietoisena olisi kunnian vastaista ja arvotonta vedota oikeustoimeen, ja sen, johon oikeustoimi on kohdistettu, täytyy olettaa niistä tietäneen”, todetaan puolestaan oikeustoimilain 33 §:ssä.

Edunvalvojan määräämisen edellytykset, kuten sairaus tai henkisen toiminnan häiriintyminen, huomioon ottaen, oikeustoimilain kolme luvun säännökset soveltunevat huomattavan usein tilanteisiin, jossa päämies on esimerkiksi luopunut perinnöstä edunvalvojansa tietämättä. Mikäli edunvalvoja epäilee, ettei päämies ole ymmärtänyt oikeus-

⁷⁷ Vrt. jo aiemmin mainittu korkeimman hallinto-oikeuden ratkaisu KHO 2003:7, jossa päämies M oli kohdistanut allekirjoittamansa kirjallisen perinnöstä luopumisen maistraatille ja se oli toimitettu maistraattiin lupahakemuksen liitteenä. Lupaa oli hakenut edunvalvojan sijainen S.

⁷⁸ 13.6.1929/228

toimen merkitystä, tulisi edunvalvojan viime kädessä hakea tuomioistuimelta oikeustoimen julistamista pätemättömäksi.

Toimintakelpoisuuden rajoittaminen ja vajaavaltaiseksi julistaminen voivat tulla kyseeseen, kun holhoustoimilain 18 §:n 1 momentissa mainitut edellytykset täyttyvät. Ensimmäinen edellytys on sama kuin yleensäkin edunvalvojaa määrättäessä. Eli täysi-ikäinen henkilö on kykenemätön huolehtimaan taloudellisista asioistaan. Tämän lisäksi hänen varallisuusasemansa, toimeentulonsa tai muiden tärkeiden etujensa on tämän vuoksi oltava vaarassa. Lopuksi edellytetään, ettei edunvalvojan määrääminen yksin riitä turvaamaan asianomaisen etua. Esimerkkitilanteessa päämies tekee edunvalvojan ohella oikeustoimia, jotka vaarantavat hänen etunsa, eikä päämies ymmärrä tekemiensä oikeustoimien merkitystä ja vaikutuksia.

Jo mainittu vähimmän puuttumisen periaate näkyy myös 18 §:ssä. Sen 2 ja 3 momentissa nimittäin säädetään, ettei ketään saa julistaa vajaavaltaiseksi, jos toimintakelpoisuuden rajoittaminen riittää turvaamaan asianomaisen edun, eikä toimintakelpoisuutta saa toisaalta rajoittaa enempää kuin on asianomaisen edun suojaamiseksi tarpeen.

Tässä kohdin täytyy kuitenkin huomata, että minkäänlaista takautuvaa vaikutusta näillä toimenpiteillä ei kuitenkaan ole, joten päämiehen aiempiin tekemiin oikeustoimiin ei näillä toimenpiteillä päästä vaikuttamaan. Edellä mainittu kannetie jäänee ainoaksi vaihtoehdoksi, ellei edunvalvoja saa sovittua asiaa oikeustoimen osapuolten kanssa tuomioistuimen ulkopuolella.

Edellä kerrotun perusteella holhoustoimilakia voitaisiin siis tulkita niin, että edunvalvojan määrääminen estäisi päämiehen omaisuuden lahjoittamisen ja perinnöstä luopumisen. Tämä ei pidä täysin paikkaansa. Kuten todettua, pelkkä edunvalvojan määrääminen ei estä päämiestä tekemästä erilaisia oikeustoimia, ellei päämiestä ole julistettu vajaavaltaiseksi tai hänen toimintakelpoisuuttaan ole rajoitettu. Laissa mainittu lahjoituskielto sitoo vain edunvalvojaa, ei siis päämiestä itseään.

Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisussa vuodelta 2009 (Dnro 3202/04/08) käsitellään päämiehen varojen lahjoituskieltoa. Tapauksessa kantelija oli toiminut äitinsä edunvalvojana. Kantelijan mukaan maistraatin tulkinta päämiehen varojen lahjoituskiellosta loukkasi päämiehen itsemääräämisoikeutta, koska tällainen tulkinta esti päämiestä muis-

tamasta läheisiään esimerkiksi merkkipäivinä. Edunvalvojan mukaan päämiehen lahjoitustahdosta ei ollut epäselvyyttä ja päämies ymmärsi antamiensa lahjojen merkityksen.

Kuten oikeusasiamiehen ratkaisussakin todettiin, holhoustoimilaki lähtee päämiehen itsemääräämisoikeuden kunnioittamisesta. Holhoustoimesta annetun lain 14 §:n mukaan edunvalvojan määrääminen ei estä päämiestä itse vallitsemasta omaisuuttaan tai tekemästä oikeustoimia, jollei laissa toisin säädetä. Holhoustoimilain 32 §:n 1 momentissa on puolestaan säädetty niin sanotusta lahjoituskiellosta. Edunvalvojalla ei ole oikeutta lahjoittaa päämiehensä omaisuutta. Säännöksellä on tähdätty muun muassa päämiehen taloudellisten etujen suojaamiseen. Sama tavoite voidaan nähdä olevan myös 34 §:n luvanvaraisilla oikeustoimilla.

Holhoustoimilain 38 §:n 2 momentissa säädetään, että mikäli päämies tahtoo antaa lahjan, joka on olosuhteisiin nähden tavanomainen ja taloudelliselta merkitykseltään vähäinen, edunvalvojan tulee huolehtia siitä, että antajan tarkoitus voi toteutua. Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisun perusteella tämä soveltunee tilanteisiin, jossa lahjaesine tai rahavarat ovat edunvalvojan hallinnassa. Edunvalvojan tulisi tällöin ensisijaisesti luovuttaa lahjaesine tai varat päämiehelle, jotta tämä voi toteuttaa lahjoituksen. Lahjoittajana on siis tällöinkin päämies, ei edunvalvoja.

Oikeusasiamiehen ratkaisunkin perusteella lahjoitusten perusteeksi ei riitä pelkästään se, että lahjoituksia on aiemmin tehty joka vuosi. Lahjan antamista on päämiehen kannalta vaikeampi perustella enää siinä vaiheessa, jos päämies ei ymmärrä lahjan antamisen merkitystä, eikä näin ollen voi tuntea sitä iloa ja mielihyvää, joka lahjan antamiseen yleisesti liitetään. Lahjan tulisi ilahduttaa myös päämiestä lahjan antajana, ei pelkästään lahjan saajia.⁷⁹ Toisaalta Saarenpää on todennut, ettei lahjoituskiellon kuitenkaan voida katsoa koskevan tavanomaisia huomaavaisuuslahjoja, jotka päämies olisi itse muuten antanut. Edunvalvonta ei siten saisi katkaista tällaista päämiehen identiteettiin muutoin kuuluvaa yhteyttä ympäröivään yhteiskuntaan.⁸⁰

Kuten edellä esitetystä voimme todeta, asiasta on esitetty erilaisia näkemyksiä. Tämän vuoksi myöskään käytännön maistraattityössä edunvalvojen neuvominen varojen lah-

⁷⁹ Ks. tästä myös Heikkinen – Heusala – Mäkelä – Nuotio, *Holhoustili* (2003), s. 92

⁸⁰ Saarenpää, *Oikeusjärjestys*, osa I (2009) s 329–330

joittamisen suhteen ei ole aina yksinkertaista. Asia edellyttää tapauskohtaista harkintaa sekä edunvalvojalta että maistraatilta.

Esimerkkitapauksessamme maistraatti oli kuullut päämiestä henkilökohtaisesti. Kuulemisen perusteella maistraatti oli päättänyt siihen, ettei päämies enää kykene itsenäiseen tahdonmuodostukseen lahjan antamisen suhteen. Tulkinta eroaa siis edunvalvojan näkemyksestä, jonka mukaan päämies ymmärsi lahjoitusten merkityksen. Kyseisessä tapauksessa päämies sairasti etenevää muistisairautta, Alzheimerin tautia. Tätä taustaa vasten voitaneen jopa perustellusti väittää päämiehen kunnan vaihtelevan siinä määrin, että päämies toisena hetkenä, ”parempana päivänään”, ymmärtää asian merkityksen ja toisena päivänä vastaavasti päämies ei välttämättä ymmärräkään asiaa.⁸¹

Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisun perusteella holhoustoimilakia voidaan tulkita myös niin, että edunvalvoja voi ohjata esimerkiksi rahalahjan suoraan lahjansaajalle ilman että konkreettisen lahjoitustoimen suorittaa päämies itse. Tätä tulkintaa voidaan puoltaa siinä mielessä, että päämies voi esimerkiksi fyysisten rajoitusten vuoksi olla sellaisessa tilanteesta, ettei konkreettinen lahjoitustoimi onnistu päämieheltä itseltään.

Kuten todettua, oikeuskirjallisuudessa on esitetty erilaisia tulkintoja sen suhteen tulisiko päämiehen ymmärryskyky asettaa kriteeriksi myös silloin, kun päämiehen toimintakelpoisuutta ei ole rajoitettu. Oikeusasiamiehen ratkaisun perusteella perhe-elämän ja päämiehen identiteetin kunnioittaminen voivat johtaa tulkintaan, jonka mukaan esimerkiksi ennen edunvalvontaa alkanutta lahjoitusperinnettä voidaan jatkaa edunvalvonnan aikanaikin, vaikkei päämies enää ymmärräkään lahjoituksen merkitystä.

Edellä mainittu korostunee tapauksissa, joissa päämiehen edunvalvojana on joku omaisista. Kuten oikeusasiamieskin huomauttaa, edunvalvonnan tulisi kuitenkin vaikuttaa mahdollisimman vähän päämiehen ja hänen omaisedunvalvojansa perhe-elämään ja siihen suojaan jota se nauttii. Toisaalta päämiehen suojaaminen, erityisesti päämiehen taloudellisten etujen suojaaminen, puoltavat lahjoituskiellon laajaa ja tiukkaa tulkintaa. Itse suhtautuisin pidättyväisesti päämiehen varojen lahjoittamiseen tilanteissa, joissa päämies ei ymmärrä lahjoituksen merkitystä tai ei pysty lahjoitusta itse enää tekemään.

⁸¹ Muistisairauksista katso tarkemmin esim. *Mäki-Petäjä-Leinonen*, Dementoituvan henkilön oikeudellinen asema. (2003)

Entäpä jos päämies haluaakin lahjoittaa taloudelliselta merkitykseltään jotain epävanomaista, jotain arvokkaampaa kuten kiinteistön? Tai jos päämies haluaa luopua perinnöstä omien perillistensä hyväksi? Mikäli päämies ymmärtää oikeustoimen merkityksen, päämies voinee itse lahjoittaa omaisuuttaan tai luopua perinnöstä. Kuten todettua, edunvalvojalla ei kuitenkaan ole päämiehensä puolesta kelpoisuutta edes tavanomaisten, saattaka taloudelliselta merkitykseltään merkittävämpien, lahjoitusten tekemiseen.

Tilanne on kuitenkin jossain määrin verrattavissa edellä testamentin kohdalla käsitellyyn problematiikkaan. Eli koska edunvalvojan määrääminen muodostaa väistämättä indision siitä, että päämiehen toimintakelpoisuus on ainakin osittain alentunut, päämiehen kykyyn pätevästi lahjoittaa omaisuuttaan edunvalvonnan aikana tulee suhtautua suurella varauksella. Tilanne korostuu, mikäli lahjan saajana on edunvalvoja itse tai joku edunvalvojan lähipiiriin kuuluva. Erityisesti tällaisissa tilanteissa voi herätä epäilyksiä siitä, kuinka aito päämiehen oma lahjoitustahto lopulta on.

Pääsääntö on siis selvä. Testamentin ohella myös lahjan antaminen jää päämiehen itsemääräämisoikeuden piiriin. Edunvalvojalla ei ole kelpoisuutta lahjoittaa päämiehensä omaisuutta. Jos päämies ei voi enää ilmaista mielipidettään, tilanne on selkeä. Pelkkä omaisten tai edunvalvojankaan väite siitä, että päämiehen tahto olisi ollut lahjoittaa omaisuuttaan, ei anna kelpoisuutta lahjoituksen tekemiseen. Lahjoituskielto on tässä mielessä ehdoton.

3.3.3. Pankkitilin käyttöoikeus ja käyttövarat sekä päivittäiset raha-asiat

Käytännössä merkittävin päämiehen itsemääräämisoikeutta koskeva rajoitus liittyy pankkitilin käyttöoikeuteen. Holhoustoimilain 31 §:n 2 momentissa nimittäin säädetään, että mikäli päämiehellä on tili luottolaitoksessa, edunvalvojan tulee ilmoittaa laitokselle, kuka tai ketkä voivat nostaa tilillä olevia varoja. Säännöksen voidaan itse asiassa katsoa rajoittavan päämiehen itsemääräämisoikeutta melkoisesti ottaen huomioon, että rahaliikenne nyky-yhteiskunnassa tapahtuu lähes poikkeuksetta luottolaitosten kautta. Edunvalvoja voi siis käytännössä hallita päämiehen rahaliikennettä melko suvereenisti.

Mikään ei tietenkään estä edunvalvojaa ilmoittamasta pankille, että myös päämiehellä on oikeus käyttää tiliä edunvalvojan ohella. Tämä kuitenkin edellyttää, että edunvalvojan ja päämiehen välillä vallitsee täydellinen luottamussuhde. Mikäli päämies käyttää tilinkäyttöoikeuttaan väärin ja esimerkiksi tuhlaa kaikki rahansa, voitaneen edunvalvojan katsoa olevan vastuussa päämiehen varallisuusaseman heikkenemisestä.⁸²

Tässä kohdin täytyy tosin huomata, että lain mukaan edunvalvojan tulee luovuttaa päämiehelle käyttövaroja päämiehen omaan käyttöön. Käytännössä tilanne lieneekin usein sellainen, että päämiehelle tulevat rahasuoritukset ohjautuvat edunvalvojan hallitsemalle tilille, jolta edunvalvoja maksaa päämiehen menot, kuten esimerkiksi asunnon vuokran ja muut laskut, ja ohjaa päämiehen käytettäväksi tietyn määrän käyttövaroja. Näistä käyttövaroista edunvalvoja ei ole enää tilivelvollinen maistraatille. Edunvalvoja merkitsee vain vuositiliin päämiehelle tilikauden aikana annetut käyttövarat. Nämä varat ovat yksiselitteisesti päämiehen vallassa ja hänen käytössään. Päämies voi käyttää käyttövarojaan parhaaksi katsomallaan tavalla.

Holhustoimesta annetun lain 38 §:n 1 momentin mukaan päämiehen vallintaan on jätettävä hänen tarpeisiinsa ja muihin olosuhteisiin nähden *kohtuullisena pidettävä määrä* käyttövaroja. Käyttövarojen riittävyys onkin usein puheenaiheena, kun päämiehet ovat yhteydessä holhousviranomaisena toimivaan maistraattiin. Edunvalvojen toimintaan liittyvä arvostelu kohdistuu usein juuri siihen, että päämiehet kokevat saavansa edunvalvojilta liian vähän käyttövaroja. Osa päämiehistä kokee menettelyn myös jossain määrin nöyryyttävänä, kun he mielestään joutuvat pyytämään ja jopa kerjäämään edunvalvojalta omia rahojaan. Tämä korostuu etenkin, jos käyttövarojen saaminen tuottaa päämiehen mielestä ongelmia tai saatava summa mielletään liian pieneksi. Kun vielä lain mukaan edunvalvojan hoidettavana olevaan omaisuuteen kuuluva päämiehen saatava voidaan suorittaa vain edunvalvojalle tai tämän osoittamalle päämiehen tilille,⁸³ hallitsee edunvalvoja, kuten todettua, melko suvereenisti päämiehensä rahaliikennettä ja vaikuttaa tätä kautta merkittävästi myös päämiehen itsemääräämisoikeuteen.

Edellä mainitut tilanteet korostuvat erityisesti yleisten edunvalvojen kohdalla, joilla on useita päämiehiä. Ongelma saattaa tosin koskea myös yksityisiä edunvalvoja. Maist-

⁸² Holhustoimilain 45 §:ssä säädetään edunvalvojan vahingonkorvausvelvollisuudesta. 1 momentin mukaan edunvalvoja on velvollinen korvaamaan vahingon, jonka hän on tehtävänsä hoitaessaan tahallisesti tai huolimattomuudesta aiheuttanut päämiehelleen.

⁸³ Holhustoimilain 31 §:n 1 mom.

raatti voi päämiehen tekemän kantelun perusteella huomauttaa edunvalvojaa siitä, että lain mukaan päämiehelle kuuluu riittävä määrä käyttövaroja. Käyttövarojen määrä tulee kuitenkin suhteuttaa päämiehen menoihin ja muuhun varallisuuteen.

Tätä järjestelyä voidaan pitää jossain määrin ongelmallisena perus- ja ihmisoikeuksien sekä itsemääräämisoikeuden kannalta. Se ei myöskään oikein hyvin sovi yhteen vähemmän puuttumisen periaatteen kanssa. Toisaalta päämiehen suojaamisen ja käytännön syiden voidaan katsoa puoltavan järjestelyä. Jotta edunvalvonnasta olisi hyötyä päämiehelle, tulee edunvalvojan voida valvoa päämiehen tuloja ja menoja. Onhan edunvalvonnan taustalla usein taloudellisia vaikeuksia, joiden hoitamiseksi on tarpeen kontrolloida päämiehen varojen käyttöä. Muutenhan edunvalvonta menettäisi käytännössä merkityksensä. Juuri tässä kohden näkyekin kenties parhaiten ristiriita edunvalvonnan kahden pääperiaatteen, päämiehen suojaamisen ja päämiehen itsemääräämisoikeuden kunnioittamisen, välillä.

Edunvalvojan tulisi kuitenkin kaikissa tilanteissa toimia mahdollisuuksien mukaan päämiehen kanssa yhteistyössä ja päämiestä ja tämän tahtoa kunnioittaen.⁸⁴ Tähän on ottanut kantaa myös eduskunnan oikeusasiamies ratkaisuisaan.

Sen sijaan päämiehen hallussa olevien käyttövarojen käyttöön edunvalvojalla ei ole oikeutta puuttua. Nämä säilyvät yksiselitteisesti päämiehen itsemääräämisoikeuden piirissä.

Avokätinen edunvalvoja voi päämiehen näkökulmasta olla ihanteellinen, mutta maistraatin näkökulmasta huono edunvalvoja, mikäli edunvalvoja toiminnallaan vaarantaa päämiehen edun ja taloudellisen aseman. Edunvalvojan tehtävä ei kuitenkaan ole miellyttää päämiestä, vaan valvoa päämiehen etua. Toisinaan tämä valitettavasti myös vaatii toimimista vastoin päämiehen tahtoa.

Tässä yhteydessä täytyy huomauttaa, että holhoustoimilain 25 §:n 1 momentin mukaan edunvalvonnan laajuudesta riippumatta päämiehellä on oikeus vallita työansioitaan. Tosin 18 §:n 3 momentin nojalla tuomioistuin voi rajoittaa tätä oikeutta.⁸⁵

⁸⁴ Esim. Saarenpää käyttää termiä *kommunikointivelvoite*. Ks. Saarenpää, Oikeusjärjestys osa I (2009) s. 326

⁸⁵ Ks. tästä esim. Saarenpää, Pohjois-Suomen tuomarikoulu. Julkaisuja 1-2/2000 s. 171

Kuten todettua, myös vajaavaltaiseksi julistettu voi holhoustoimilain 24 §:n 1 momentin nojalla tehdä oikeustoimia, jotka ovat olosuhteisiin nähden tavanomaisia ja taloudellisesti merkitykseltään vähäisiä. Tavanomaisuus ja vähämerkityksellisyys ratkennevat tapauskohtaisesti. Lähtökohtana voitaneen pitää ainakin sitä, etteivät holhoustoimilain 34 §:n luvanvaraiset oikeustoimet voi missään olosuhteissa olla vähämerkityksisiä ja tavanomaisia.

3.3.4. Omaisuuden hoitaminen

Holhoustoimesta annetun lain 37 §:n 1 momentin mukaan edunvalvojan on hoidettava päämiehensä omaisuutta sillä tavoin, että omaisuus ja sen tuotto voidaan käyttää päämiehen hyödyksi ja tyydyttämään hänen henkilökohtaisia tarpeitaan.

Saman pykälän 2 momentin mukaan edunvalvojan tulee ottaa hoidettavakseen kuuluva päämiehen omaisuus hallintaansa siltä osin kuin se on tarpeen tämän etujen suojaamiseksi. Holhoustoimilain 38 §:n 1 momentin mukaan päämiehelle on jätettävä se omaisuus, jota hän tarvitsee henkilökohtaista käyttöönsä varten.

Edunvalvojan harkintaan siis jää, miltä osin hän ottaa päämiehensä omaisuuden hallintaan. Laki näyttäisi mahdollistavan myös sen vaihtoehdon, että edunvalvoja jättää päämiehensä vallintaan kaiken päämiehen omaisuuden. Tässä kohdin täytyy tosin ottaa huomioon holhoustoimilain 45 §:n 1 momentin säännös edunvalvojan vahingonkorvausvelvollisuudesta. Sen mukaan edunvalvoja on velvollinen korvaamaan vahingon, jonka hän on tehtävänsä hoitaessaan tahallisesti tai huolimattomuudesta aiheuttanut päämiehelleen. Tällä perusteella edunvalvoja voi joutua vahingonkorvausvelvolliseksi myös niissä tilanteissa, joissa hän on jättänyt päämiehen vallittavaksi omaisuutta, ja päämiehen varallisuusasema heikkenee tämän johdosta edunvalvonnan aikana. Edunvalvojan voitaneen tällöin katsoa toimineen vähintäänkin huolimattomasti.

3.3.5. Sosiaaliset etuudet

Jo aiemmin mainitussa eduskunnan oikeusasiamiehen helmikuussa 2011 antamassaan ratkaisussa (Dnro 2820/4/10) on todettu: ”Perustuslain 19 §:n 1 momentissa säädetystä

oikeudesta sosiaaliturvaan ja holhoustoimilain 29 §:n 1 momentissa edunvalvojalle säädetystä oikeudesta edustaa päämiestään tämän taloudellisia asioita koskevissa oikeustoimissa seuraa osana päämiehen edun toteuttamisvelvoitetta, että edunvalvojan tulee hakea päämiehelleen kaikki ne sosiaaliset etuudet, joihin hän lain mukaan on oikeutettu. Tämä velvoite saa korostuneen merkityksen, koska edunvalvontaan määräämisen taustalla on usein henkilön heikko taloudellinen tilanne ja kykenemättömyys hakea itselleen yhteiskunnan tarjoamaa perusturvaa”.

Lisäksi oikeusasiamiehen mukaan edunvalvojalla tulee olla riittävät perusteet arvioileen, että toimeentulotukea ei myönnettäisi, jotta edunvalvoja voisi jättää hakemuksen tekemättä loukkaamatta päämiehensä etua. Edunvalvojan tulisikin eri lähteiden avulla selvittää, mihin sosiaalisiin etuuksiin päämies olisi oikeutettu Jos asian tällaisen selvittelyn kautta käy ilmeiseksi, että toimeentulotukea ei myönnettäisi, yleisen edunvalvojan ei oikeusasiamiehen ratkaisun perusteella voida katsoa laiminlyövä velvollisuuksiaan, jos hän jättää hakemuksen tekemättä.

Oikeusasiamiehen ratkaisussa syynä siihen, ettei edunvalvoja ollut tässä tapauksessa hakenut toimeentulotukea, olivat päämiehen verrattain korkeat tulot. Maistraatin antaman lausunnon perusteella päämies ei olisi normaalioloissa ollut oikeutettu toimeentulotukeen. Tällä perusteella voitaneen katsoa, ettei edunvalvoja tässä tapauksessa toiminut väärin jättäessään toimeentulotuen hakematta.

3.3.6. Sopimusten tekeminen

Testamentin tekeminen ja peruuttaminen sekä lahjan antaminen jäävät siis holhoustoimilaisissa edunvalvojan kelpoisuuden ulkopuolelle. Nämä kuuluvat päämiehen itsemääräämisoikeuden piiriin. Sen sijaan monissa muissa taloudellisissa asioissa päämiehen ja edunvalvojan toimivalta on lähtökohtaisesti rinnakkainen, ellei päämiehen toimintakelpoisuutta ole rajoitettu. Tällöin päämies saa, rajoituksen sisällöstä riippuen, tehdä tiettyä oikeustoimia vain yhdessä edunvalvojan kanssa tai päämies ei saa tehdä tiettyä oikeustoimia ollenkaan (päämies on julistettu vajaavaltaiseksi).

Erona testamenttiin tai lahjaan voidaan pitää esimerkiksi sitä, että testamentti ja lahja ovat vastikkeettomia, yksipuolisia oikeustoimia. Myös perinnöstä luopuminen on yksi-

puolinen oikeustoimi.⁸⁶ Perinnöstä luopumista on käsitelty tarkemmin aiemmin. Sen sijaan esimerkiksi kiinteistön kauppa on vastikkeellinen, kaksipuolinen oikeustoimi, jossa osapuolina ovat myyjä ja ostaja.

Oikeustoimen vastapuolet voivat olla haluttomia asioimaan pelkästään päämiesten kanssa. Pääsyynä lienee mielikuva siitä, että edunvalvojan määrääminen tarkoittaisi myös sitä, että päämies ei ole enää oikeustoimikelpoinen. Edellä esitetyn valossa näinhän ei asianlaita suinkaan ole. Tämän tyyppinen mahdollinen ongelmatilanne ratkennee käytännössä usein niin, että päämies pyytää edunvalvojaa suorittamaan tietyn oikeustoimen puolestaan.

Entäpä jos henkilö itse haluaa tehdä kaupan, esimerkiksi myydä kiinteistön, mutta edunvalvoja jostain syystä ”vastustaa” myyntiä. Vastustamisen syyt voivat olla moninaisia. Edunvalvoja voi arvioida, ettei myynti ole päämiehen edun mukainen esimerkiksi alhaisen kauppahinnan takia. Tällaista syytä voidaan pitää asianmukaisena. Sen sijaan asianmukaisena syynä ei voida pitää edunvalvojan haluttomuutta pelkästään siitä syystä, että myyminen aiheuttaisi edunvalvojalle ylimääräistä työtä. Tällaisissa tilanteissa maistraatti voi asiasta tiedon saatuaan tiedustella edunvalvojalta syytä kieltäytymiseen ja tarvittaessa kehottaa edunvalvojaa toimimaan päämiehen tahdon mukaisesti. Ääritilanteessa maistraatti voi ryhtyä toimenpiteisiin edunvalvojan vaihtamiseksi, mikäli asia vaikeuttaa huomattavasti edunvalvojan ja päämiehen välistä yhteistyötä.

Asiaa voidaan lähestyä myös toisesta näkökulmasta: edunvalvoja haluaa myydä tiettyä omaisuutta, mutta päämies vastustaa myyntiä. Lähtökohtana tulisi mielestäni tällöin olla päämiehen mielipiteen kunnioittaminen. Mikäli päämies vastustaa kiinteistön tai asunnon myyntiä, ei maistraatin lähtökohtaisesti tulisi myöntää lupaa oikeustoimeen. Tilanne on erilainen, mikäli päämies esimerkiksi tarvitsee varoja hoitolaitosmaksuihin ja tämän vuoksi edunvalvoja on pakotettu realisoimaan päämiehen omaisuutta. Lähtökohtana voidaan tällöin pitää sitä, miten hyvin päämies ymmärtää oikeustoimen merkityksen.

Analogiatulkintaa voitaneen hakea myös holhoustoimilain 8 §:n 2 momentista. Samoin kuin edunvalvoja voidaan määrätä henkilön vastustuksesta huolimatta, voidaan oikeustoimi suorittaa päämiehen vastustuksesta huolimatta, jos vastustamiselle ei päämiehen tila ja olosuhteet huomioon ottaen ole riittävää aiheutta. Lähtökohtana voitaneen pitää

⁸⁶ *Aarnio – Kangas, Suomen jäämistöoikeus I, Perintöoikeus (2009), s. 693*

sitä, että edunvalvojan ja maistraatin tulisi harkita tarkkaan sellaisten oikeustoimien suorittamista, joita päämies vastustaa. Tämä erityisesti, mikäli päämiehen toimintakelpoisuutta ei ole rajoitettu.

Holhoustoimilain 35 §:ssä säädetään luvan myöntämisen edellytyksistä. Lain mukaan lupa voidaan myöntää, jos oikeustoimi tai toimenpide, johon lupaa haetaan, on päämiehen edun mukainen. Luvan myöntämisen edellytyksenä ei siis lain mukaan ole päämiehen suostumus. Jossain tilanteissa voi olla päämiehen edun mukaista myöntää lupa myös päämiehen mahdollisesta vastustuksesta huolimatta. Tätä voidaan kuitenkin pitää selkeänä poikkeuksena pääsäännöstä.

3.4. Henkilöä koskevat asiat

3.4.1. Yleistä

Kuten Markku Helin toteaa, säännökset, jotka koskevat päätösvallan käyttöä aikuisen ihmisen henkilöä koskevassa asiassa, eroavat olennaisesti verrattuna taloudellisia kysymyksiä koskeviin.⁸⁷

Holhoustoimilain 29 §:n 2 momentin mukaan edunvalvojalla on oikeus edustaa päämiestään myös sellaisessa tämän henkilöä koskevassa asiassa, jonka merkitystä päämies ei kykene ymmärtämään. Tämä edellyttää kuitenkin lain mukaan erillistä määräystä. Kuten aiemmin todettiin, tämän tyyppisiä määräyksiä voidaan kuitenkin pitää suhteellisen harvinaisia. Korkeimman oikeuden ratkaisun KKO 2009:68 yhteydessä käsiteltyä ratkaisua voitaneen siis pitää poikkeuksena pääsäännöstä, jonka mukaan edunvalvoja määrätään taloudellisiin asioihin.

Käytännössä yleinen edunvalvoja määrätään pääsääntöisesti siis vain taloudellisiin asioihin. Tämä johtuu muun muassa siitä, että yleiset edunvalvojat kokevat, ettei heidän ammattitaitonsa riitä arvioimaan esimerkiksi hoitoon liittyviä ratkaisua päämiehen puolesta. Yleiset edunvalvojat ovat harvemmin terveydenhuollon ammattihenkilöitä.⁸⁸ Yleinenkin edunvalvoja voidaan toki määrätä henkilöä koskeviin asioihin, esimerkiksi

⁸⁷ Helin, Edunvalvojan päätösvallan rajoista, Lakimies 6-7/2001, s. 1084

⁸⁸ Yleisten edunvalvojen ammatti- ja koulutustausta voivat vaihdella, mutta esimerkiksi Helsingin oikeusaputoimiston kaikki 14 yleistä edunvalvojaa ovat koulutukseltaan juristeja.

päyttämään hoidosta päämiehen puolesta. Tällaisista tilanteissa taustalla saattaa usein olla esimerkiksi päämiehen omaisten erimielisyys päämiehen hoidosta ja tämä erimielisyys vaarantaa päämiehen hoidon ja terveydentilan.

Toisinaan, kun edunvalvojaksi esitetään päämiehen omaista, edunvalvojaa haetaan sekä taloudellisiin että henkilöä koskeviin asioihin. Maistraateissa suhtaudutaan tällaisiin hakemuksiin varauksellisesti. Ensinnäkin tämä johtuu lain lähtökohdasta. Edunvalvoja määrätään taloudellisiin asioihin. Vähimmän puuttumisen periaate edellyttää, ettei edunvalvoja tehtävää määrätä laajemmaksi kuin on tarpeen. Toiseksi maistraatin näkökulmasta on vaikeampaa arvioida, toimiiko edunvalvoja päämiehen edun mukaisesti päämiehen henkilöä koskevissa asioissa. Taloudellisissa asioissa valvonta on helpompaa. Tilintarkastuksen perusteella on melko helppo havaita, onko päämiehen taloudellinen asema heikentynyt edunvalvonnan aikana ja onko edunvalvoja esimerkiksi lahjoittanut päämiehen omaisuutta.

Syynä siihen, ettei edunvalvojaa yleensä määrätä henkilöä koskeviin asioihin, on myös holhoustoimilain ja potilaslainsäädännön suhde. Lain potilaan asemasta ja oikeuksista (potilaslaki) 6 §:n 1 momentin mukaan potilasta on hoidettava yhteisymmärryksessä potilaan kanssa. Jos potilas kieltäytyy tietystä hoidosta tai hoitotoimenpiteestä, potilasta on mahdollisuuksien mukaan hoidettava yhteisymmärryksessä hänen kanssaan muulla lääketieteellisesti hyväksyttävällä tavalla. Saman pykälän 2 momentin mukaan mikäli täysi-ikäinen potilas ei mielenterveydenhäiriön, kehitysvammaisuuden tai muun syyn vuoksi pysty päättämään hoidostaan, potilaan tahdon selvittämiseksi on kuultava laillista edustajaa taikka lähiomaista tai muuta läheistä. Jos potilaan tahdosta ei saada selvitystä, potilasta on hoidettava tavalla, jota voidaan pitää hänen henkilökohtaisen etunsa mukaisena.

Tilanteissa, joissa edunvalvojaksi esitetään päämiehen omaista, voidaan katsoa, että potilaslain mukaan potilaan lähiomaisia tulee muutenkin tarpeen mukaan kuulla hoidosta päätettäessä. Erillistä edunvalvojamääräystä ei siis tarvittaisi. Tilanne muodostuu jossain määrin ongelmallisemmaksi, mikäli omaiset ovat erimielisiä hoidosta tai vastustavat hoitoa, esimerkiksi uskonnollisilla perusteilla. Tällöin päämiehen edun mukaista voi olla määrätä edunvalvoja henkilöä koskeviin asioihin päättämään päämiehen hoidosta.

Sekä potilaslaissa että muualla erityislainsäädännössä⁸⁹ on tietyissä kohdin säädetty henkilön lailliselle edustajalle kelpoisuus suostumuksen antamiseen. Edunvalvojaa voidaan pitää laissa mainittuna laillisenä edustajana ainakin silloin, kun edunvalvoja on määrätty taloudellisten asioiden ohella, tai pelkästään, henkilöä koskeviin asioihin.⁹⁰

Tilanne on ongelmallisempi, mikäli edunvalvoja on määrätty vain taloudellisiin asioihin eikä edunvalvoja ole päämiehen lähiomainen. Edellä esitetyn perusteella edunvalvojaa ei voitaisi pitää laissa mainittuna ”laillisenä edustajana”, joka voi antaa suostumuksen hoitoon henkilön puolesta.

Toisaalta holhustoimilain 42 §:n mukaan täysi-ikäiselle määrätyn edunvalvojan tulee huolehtia siitä, että päämiehelle järjestetään sellainen hoito, huolenpito ja kuntoutus, jota on päämiehen huollon tarpeen ja olojen kannalta sekä päämiehen toivomukset huomioon ottaen pidettävä asianmukaisena. Sanamuodon mukaan huollon järjestäminen on edunvalvojan velvollisuus. Lisäksi on syytä huomata, että velvollisuutta ei ole rajattu edunvalvojan kelpoisuuden mukaan. Siis myös pelkästään taloudellisiin asioihin määrättyllä edunvalvojalla on sama velvollisuus huolehtia päämiehensä huollosta.

Aikuisen päämiehen kannalta periaatteellisesti merkittävää on, että holhustoimilain nojalla ihmisen päätösvaltaa hänen henkilöään koskevissa ei voida rajoittaa. Toimintakelpoisuuden rajoitus tulee kyseeseen vain taloudellisissa asioissa.⁹¹ Käytännössä edunvalvojat kuitenkin edustavat päämiehiään myös asioissa, jotka luonteensa vuoksi kuuluisivat henkilöä koskeviin asioihin. Näin tapahtuu, vaikka edunvalvojamääräys koskisikin vain taloudellisia asioita.

Syitä tähän voi olla monia. Yhtenä voidaan pitää sitä, että toisinaan jako taloudellisiin ja henkilöä koskeviin asioihin voi olla hankalaa. Esimerkkinä tästä voidaan käyttää päämiehen asumisesta päättämisestä. Tätä problematiikkaa käsitellään tarkemmin jäljempänä.

Aiemmin mainitun lisäksi tulee huomioida, että edunvalvojan kelpoisuus henkilöä koskevassa asiassa on rajatumpi kuin taloudellisissa asioissa. Siinä missä taloudellisissa

⁸⁹ Esimerkiksi laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000) 8 §. Ks. laillisesta edustajasta tarkemmin esim. *Välimäki*, Holhustoimen pääpiirteet, ss. 22

⁹⁰ *Välimäki*, Holhustoimen pääpiirteet, ss. 22

⁹¹ Näin esim. *Helin*, Edunvalvojan päätösvallan rajoista, Lakimies 6-7/2001, s.1084

asioissa päämiehen ja edunvalvojan kelpoisuus on ikään kuin rinnakkaista, toisin sanoen molemmilla on teoriassa yhtä aikainen kelpoisuus oikeustoimien tekemiseen, henkilöä koskevissa asioissa edunvalvojan päätösvalta on toissijaista. Edunvalvojalla on kelpoisuus vain, mikäli päämies ei kykene ymmärtämään asian merkitystä.⁹²

Näin ollen päämiehen itsemääräämisoikeutta henkilöä koskevissa asioissa voidaan teoriassa pitää vahvempana. Käytännössä näin ei aina kuitenkaan ole. Oma ongelmansa on päämiehen ymmärryskyvyn arvioiminen. Samaan ongelmaan törmätään myös edunvalvojaa määrättäessä. Käytännössä tärkeäksi sekä edunvalvonta- että potilaslainsäädännön kannalta muodostunee lääkärin arvio siitä, ymmärtääkö asianosainen asian, esimerkiksi lääketieteellisen hoidon, merkityksen.

3.4.2. Esimerkki: hoitosuostumus

Kuten Markku Helin toteaa,⁹³ tilanteita, joissa edunvalvoja tarvitsee kelpoisuuden edustaa päämiestään tämän henkilöä koskevissa asioissa, esiintyy käytännössä melko harvoin. Esimerkkinä aikuisen päämiehen henkilöä koskevasta asiasta voidaan käyttää niin sanottua hoitosuostumusta. Aiemmin käytiin jo läpi holhoustoimilain ja potilaslain välistä suhdetta ja potilaslaissa mainittua laillista edustajaa.

Potilaslain 6 §:n 3 momentin mukaan saman pykälän 2 momentissa mainituissa tilanteissa, eli tilanteissa joissa henkilö ei pysty päättämään hoidostaan, tulee hoitoon saada potilaan laillisen edustajan taikka lähiomaisen tai muun läheisen suostumus eli niin sanottu hoitosuostumus. Helinin näkemyksen mukaan hoitosuostumuksen antaminen siihen kykenemättömän potilaan puolesta lienee yleisin tilanne, jossa edunvalvojan voitaisiin ajatella edustavan päämiestään tämän henkilöä koskevissa asioissa.⁹⁴

Tosin mikäli päämiehellä on lähiomaisia, jotka pitävät häneen yhteyttä, hoitosuostumuksen antaminen kuulune luontevammin heille kuin edunvalvojalle, varsinkaan yleiselle edunvalvojalle. Toisaalta, mikäli henkilöllä ei ole tällaisia lähiomaisia, voi olla tarpeen määrätä yleinen edunvalvoja päättämään myös päämiehensä henkilöä koskevista asioista. Tähän liittyvää problematiikkaa on käsitelty jo aiemmin.

⁹² Ks. esim. *Helin*, Edunvalvojan päätösvalan rajoista, *Lakimies* 6-7/2001, s.1084

⁹³ *Helin*, Edunvalvojan päätösvalan rajoista, *Lakimies* 6-7/2001, s.1086

⁹⁴ *Helin*, id

Toinen mahdollinen tilanne, jossa edunvalvoja voi olla tarpeen määrätä henkilöä koskeviin asioihin, koskee tapauksia, joissa päämiehellä kyllä on lähiomaisia, mutta nämä toimivat objektiivisesti arvioiden selkeästi päämiehen edun vastaisesti hoidosta päättäessään. Tällöin voi olla tarpeen määrätä edunvalvoja päättämään päämiehen henkilöä koskevista asioista, kuten hoidosta, ja syrjäyttää näin päämiehen lähiomaiset tästä päätöksenteosta.

Päätöksen tekeminen tällaisissa tilanteissa ei ole kuitenkaan aina helppoa, sillä esimerkiksi omaiset usein vastustavat edunvalvojan määräämistä tai ovat vähintään erimielisiä edunvalvonnan tarpeesta. Tässä tutkielmassa ei ole mahdollista tarkemmin syventyä siihen problematiikkaan, millaisissa tilanteissa edunvalvoja tulisi määrätä myös henkilöä koskeviin asioihin lähiomaiset syrjäyttäen.

Olipa sitten suostumuksenantajana laillinen edustaja tai lähiomainen, potilaslain 6 §:n 3 momentin mukaan tämän tulee suostumusta antaessaan ottaa huomioon potilaan aikaisemmin ilmaisema tahto. Tällainen hoitotahto on voitu ilmaista joko suullisesti tai kirjallisesti. Suullisesti ilmaistun hoitotahdon ongelmana on luonnollisesti se, ettei jälkikäteen mistään voida luotettavasti saada selville, onko potilas todella ilmaissut hoitotahdonsa sillä tavoin, kuin suostumuksenantaja sen esittää. Asiassa joudutaan luottamaan suostumuksenantajan sanaan. Tilanne muodostuu erityisen ongelmalliseksi, mikäli lähiomaiset ovat erimielisiä siitä, millainen hoitotahdon sisältö oikeastaan on ollut: onko potilas esimerkiksi kieltänyt elvytyksen.

Tällaisten tilanteiden välttämiseksi voi tietyissä tilanteissa olla perusteltua tehdä hoitotahto kirjallisessa muodossa. Tällöin ei jääne epäselvyyttä siitä, mikä potilaan oma tahto on ollut, ja suostumuksenantajan, olipa hän sitten lähiomainen tai yleinen edunvalvoja, tulee ottaa potilaan ilmaisema tahto huomioon suostumusta antaessaan.

3.5. Korostetusti henkilökohtaiset asiat

Holhustoimilain 29.3 §:ssä luetellaan joukko niin sanottuja korostetusti henkilökohtaisia asioita. Korostetusti henkilökohtaisissa asioissa edunvalvojalla ei ole kelpoisuutta toimia päämiehensä puolesta. Nämä jäävät siis yksiselitteisesti päämiehen itsemääräämisoikeuden piiriin.

Lain mukaan edunvalvojalla ei ole kelpoisuutta päämiehensä puolesta antaa suostumusta avioliittoon tai lapseksiottamiseen, tunnustaa isyyttä, hyväksyä isyyden tunnustamista, tehdä tai peruuttaa testamenttia, eikä edustaa päämiestään muussa sellaisessa asiassa, joka on näihin rinnastuvien tavoin henkilökohtainen. Luettelo ei siis ole tyhjentävä, vaan esimerkinomainen.

Kyseisessä momentissa tällaisena asiana mainitaan siis myös testamentin tekeminen ja peruuttaminen, joita käsiteltiin jo aiemmin taloudellisten asioiden yhteydessä. Lainsäädännössä myös testamentti nähdään siis henkilökohtaisena asiana, mitä se toki onkin.

Testamentin luonne on kuitenkin usein taloudellinen. Mielestäni tämä puoltaa testamentin käsittelyä tässä tutkielmassa jo aiemmin taloudellisten asioiden yhteydessä.

3.6. Taloudellinen vai henkilöä koskeva asia

Kuten Pertti Välimäki toteaa,⁹⁵ holhoustoimilaissa tai esimerkiksi oikeudenkäymiskäärässä (1.1.1734/4) ei ole tarkemmin täsmennetty sitä, mitä henkilöä koskevilla asioilla oikeastaan tarkoitetaan. Välimäen mukaan oikeusprosessin kohteen ja henkilöoikeuden keskeisten käsitteiden, itsemääräämisoikeuden, yksityisyyden ja yksilöllisyyden, avulla henkilöä koskeviin asioihin voitaisiin lukea esimerkiksi oikeus uskonnonvapauteen, oikeus sukuasemaan, oikeus nimeen ja oikeus itseä koskeviin tietoihin. Samoin henkilöä koskeviin asioihin voitaisiin lukea myös oikeus asuinpaikan valintaan sekä huollosta ja koulutuksesta päättämiseen. Lisäksi muun muassa passin ja henkilökortin hakeminen ovat henkilöä koskevia asioita.⁹⁶

Jako taloudellisiin ja henkilöä koskeviin asioihin ei ole aina helppo. Toisaalta jo holhoustoimilain esitöissä on lähdetty siitä, ettei taloudellisten asioiden piiriä tule tulkita liian suppeasti. Hallituksen esityksen mukaan taloudellisten asioiden käsite on ymmärrettävä laajasti siten, ettei taloudellisten asioiden huolehtimisella tarkoiteta ainoastaan päämiehellä olevien varallisuusarvoisten etujen ja oikeuksien valvontaa, vaan se käsittää myös sellaiset oikeustoimet, joilla on edunvalvonnassa olevan kannalta taloudellista merkitystä.⁹⁷

⁹⁵ Välimäki, Holhoustoimen pääpiirteet (2008) s. 179

⁹⁶ Ks. Välimäki, Holhoustoimen pääpiirteet (2008) s. 18 ja 179 sekä Antila, Edunvalvontavaltuus (2007) s. 133

⁹⁷ HE 146/1998 s. 29. Ks. myös esim. Välimäki, Holhoustoimen pääpiirteet (2008) s. 18

Markku Helinin mukaan ratkaisevaa asiassa on, mikä on oikeustoimen tai muun asian olennainen sisältö ja syntykö siitä päämiehelle huomattavia taloudellisia velvoitteita.⁹⁸ Helinin näkemys on, että esimerkiksi nimen tai uskontokunnan vaihtamista koskeva asia ei muutu taloutta koskevaksi vain siksi, että vaihtamisesta perittäisiin pieni suoritemaksu. Sen sijaan taloudellisena voidaan pitää sellaista asiaa, joka koskee keskeisimmin päämiehen henkilöä, mutta joka vaatii rahaa siinä määrin, että siitä tulee taloudellisesti merkittävä.⁹⁹

Nimiesimerkkiä parempana esimerkkinä taloudellisten ja henkilöä koskevien asioiden välisestä rajanvedosta toiminee päämiehen oikeus erilaisten maksullisten palveluiden hankkimiseen.

Jo aiemmin tietojensaantioikeutta koskevassa osiossa on viitattu vuodelta 2010 olevaan oikeusasiamiehen ratkaisuun, joka on siis mielenkiintoinen monessa suhteessa. Tietojensaantioikeuden lisäksi ratkaisusta voidaan hakea tukea myös taloudellisen ja henkilöä koskevan asian väliseen rajanvetoon. Oikeusasiamies on tietojensaantioikeuden ohella ottanut ratkaisussaan kantaa myös ajokortin hankintaa koskevaan kysymykseen. Oikeusasiamies ei ratkaisussaan kyseenalaista ajokortin tarpeellisuutta päämiehen näkökulmasta, eikä tätä ole oikeusasiamiehen käsityksen mukaan tehnyt myöskään edunvalvoja.

Sen sijaan tapauksessa on ennen muuta ollut, kuten oikeusasiamieskin ratkaisussaan huomauttaa, kyse siitä, onko ajokortin hankintaan ollut taloudellisia edellytyksiä. Nyt käsiteltävänä olevassa tapauksessa päämiehen tilillä olisi sinällään ollut osapuulleen ajokortin hankintaan tarvittavat varat. Ottaen huomioon, että ajokortin hankkiminen saattaa nykyisellään maksaa yli tuhatkin euroa, kuulune ajokortin hankkiminen tässä mielessä selkeästi päämiehen taloudellisiin asioihin.

Vaikka ajokortin hankkimista voidaan pitää myös henkilöä koskevana asiana, on se nyt esitellyssä tapauksessa ollut, päämiehen varat huomioon ottaen, myös ”taloudellisesti merkittävä”. Kuten oikeusasiamies on ratkaisussaan todennut: ”Edunvalvoja joutuu päämiehen taloudellisia asioita hoitaessaan tasapainoilemaan päämiehen erilaisten toiveiden ja taloudellisten mahdollisuuksien välillä. Kyse on pitkälti tarkoituksenmukaisuusharkinnasta, johon oikeusasiamies ei voi puuttua, jollei harkintavallan rajoja ole

⁹⁸ *Helin*, Edunvalvojan päätösvalan rajoista, Lakimies 6-7/2001, s.1085

⁹⁹ *Helin*, Edunvalvojan päätösvalan rajoista, Lakimies 6-7/2001, s.1074

ylitetty tai harkintavaltaa käytetty väärin. Koska edunvalvojalla on kelpoisuus edustaa päämiestä tämän taloudellisissa asioissa, päämiehen toiveet ja edunvalvojan näkemykset voivat joutua ristiriitaan keskenään”

Eli esimerkkitapauksessa edunvalvojalla oli oikeus kieltäytyä luovuttamasta päämiehelle rahaa autokoulua varten. Tämä kuitenkin johtui päämiehen taloudellisesta asemasta. Oikeusasiamies totesi ratkaisussaan, että ”ajokortin hankkiminen olisi nähdäkseni ollut juuri ja juuri taloudellisten mahdollisuuksien rajoissa sikäli, että päämiehen tilillä olleet säästöt olisivat siihen osapuilleen riittäneet. Toisaalta hankinta olisi vienyt kaikki hänen säästönsä, jolloin taloudellista liikkumavaraa ei olisi käytännössä ollut.”

Edellä mainituilla perusteilla tilannetta tulisi arvioida toisin, jos päämiehen taloudellinen asema olisi parempi. Mikäli ”taloudellista liikkumavaraa” olisi ollut, edunvalvojan olisi pitänyt oikeusasiamiehen ratkaisun perusteella luovuttaa päämiehelle varoja autokoulua varten. Sama koskenee muitakin maksullisia palveluja, olettaen, ettei niiden käyttäminen vaaranna päämiehen taloudellista asemaa. Varat ovat kuitenkin päämiehen, eivät edunvalvojan. Toisaalta viime kädessä edunvalvoja on kuitenkin vastuussa siitä, ettei päämiehen taloudellinen asema heikkene edunvalvonnan aikana.

3.6.1 Asuminen

Hyvänä esimerkkinä taloudellisen ja henkilöä koskevan asian välisestä rajanveto-ongelmasta toimii päämiehen asuminen. Asuinpaikasta päättäminen on sinällään selkeästi henkilöä koskeva asia, jolla voi kuitenkin olla (ja usein onkin) huomattava taloudellinen merkitys. Tältä osin ei voitaneakaan antaa yksiselitteistä vastausta siihen, kumpaan kategoriaan asuminen kuuluu, vaan asia ratkeaa tapauskohtaisesti.

Päämiehen asuminen voi ratketa myös sen perusteella, pärjääkö päämies enää kotonaan edes maksimaalisen kodinhoidon ja muun avun turvin, vai vaatiiko päämies heikentyneen terveydentilan vuoksi ympärivuorokautista hoitoa ja valvontaa esimerkiksi palvelutalossa ja muussa hoitolaitoksessa. Myös se, millaiseen hoitoon ja mahdolliseen hoitopaikkaan päämiehen varat riittävät, vaikuttaa luonnollisesti asiaan ja vaikeuttaa rajanvetoa.

3.6.2. Huolto ja kuntoutus

Kuten aiemmin todettiin, päämiehen huollon voidaan katsoa kuuluvan henkilöä koskeviin asioihin. Toisaalta huoltoon liittyy usein myös taloudellisia kysymyksiä, esimerkiksi kysymys siitä, millaiseen hoitopaikkaan päämiehen varat riittävät. Tällä perusteella voitaisiin huollon katsoa kuuluvankin taloudellisiin asioihin. Tämän vuoksi on mielestäni perusteltua käsitellä huoltoa tarkemmin vasta tutkielman tässä vaiheessa.

Holhustoimilain 42 §:n otsikkona on ”Huolenpito päämiehestä”. Täysi-ikäiselle määrätyn edunvalvojan tulee siis huolehtia siitä, että päämiehelle järjestetään sellainen hoito, huolenpito ja kuntoutus, jota on päämiehen huollon tarpeen ja olojen kannalta sekä päämiehen toivomukset huomioon ottaen pidettävä asianmukaisena. Päämiehen toivomukset tulee siis ottaa huomioon.

Päämiehen huoltoon liittyy myös edunvalvojan velvollisuus hakea päämiehelleen kaikki sosiaaliset etuudet joihin päämies on oikeutettu. Käytännössä tämä voi kuitenkin osoittautua hankalaksi. Erilaisten sosiaalisten etuuksien verkko on sen verran monimutkainen, että edunvalvojan tuskin voidaan katsoa toimineen huolimattomasti, mikäli edunvalvoja ei jostain syystä olekaan huomannut hakea kaikkia päämiehelle kuuluvia etuuksia. Maistraatin on puolestaan hankala tilintarkastuksessa ottaa kantaa siihen, onko päämies saanut kaikki hänelle kuuluvat etuudet. Tämä edellyttäisi päämiehen tilanteen ja terveydentilan tarkempaa tuntemusta. Tällaista tietoa on puolestaan usein vain edunvalvojalla tai päämiehen läheisillä.

Kuntoutuksen osalta voitaneen todeta se oikeuskirjallisuudessakin esitetty näkemys, jonka mukaan kuntoutuksen järjestäminen koskee ensisijaisesti päämiehen henkilöä, mutta sillä on kuitenkin kiistattomasti taloudellisia vaikutuksia, erityisesti jos kuntoutus on kallista.¹⁰⁰ Aiemmin esitetyn perusteella kuntoutuksen järjestäminen kuuluu sinällään myös taloudellisiin asioihin määrätyn edunvalvojan velvollisuuksiin.

Mikäli päämiehen varat riittävät kuntoutukseen, edunvalvojan ei tulisi enempää tähän puuttua, vaan ainoastaan katsoa, että kuntoutusta järjestetään. Samoin lienee tulkittava aiemmin esitettyä esimerkkiä päämiehen autokoulun käymiseen liittyen. Mikäli pää-

¹⁰⁰ Näin esim. *Välimäki*, Holhustoimen pääpiirteet (2009) s. 18

miehen varat olisivat riittäneet autokouluun, ei edunvalvojalla olisi ollut oikeutta kieltäytyä luovuttamasta päämiehelle varoja autokoulua varten. Tilanne lienee sama päämiehen kuntoutukseen liittyen. Taloudellisiin asioihin määrätty edunvalvoja voinee puuttua kuntoutukseen vain siinä tapauksessa, etteivät päämiehen varat edunvalvojan näkemyksen mukaan riitä kaikkeen päämiehelle suunniteltuun kuntoutukseen. Tilanne on luonnollisesti toinen, mikäli edunvalvoja on määrätty myös päämiehen henkilöä koskeviin asioihin.

3.7. Monimutkaiset ja yksinkertaiset oikeustoimet

Oikeuskirjallisuudessa on esitetty näkemyksiä, joiden mukaan päämiehen itsemääräämisoikeus määräytyisi sen perusteella, onko kyseessä niin sanotusti monimutkainen vai yksinkertainen oikeustoimi.¹⁰¹ Esimerkkinä monimutkaisista oikeustoimista voivat olla erilaisten sijoituspäätösten tai sopimusten tekeminen. Tosin sijoitustoiminta ilman asiantuntija-apua voi olla hankalaa myös monille niin sanotuille keskivertokansalaisille.

Ääritapauksessa puolestaan jopa päivittäiset sinällään yksinkertaiset toimenpiteet voivat tuottaa päämiehelle hankaluuksia. Muistamaton henkilö voi yksinkertaisesti unohtaa maksaa laskunsa tai käydä kaupassa. Tästä huolimatta henkilö voi olla kelpoinen pätevästi tekemään testamentin hallitsemastaan omaisuudesta. Testamenttia voitaisiin siis tässä mielessä pitää yksinkertaisena oikeustoimena.

Asia ei kuitenkaan ole näin yksinkertainen. Oikeuskirjallisuudessa esitetyn näkemyksen mukaan pätevän testamentin tekeminen voi vaatia enemmän kuin yksilöidyn, vailla erityispiirteitä olevan sopimuksen laatiminen. Tai kuten vähemmistöön jäänyt hovioikeudenneuvos on eräässä ratkaisussa todennut, testamenttikelpoisuus on vallan eri asia kuin esimerkiksi kelpoisuus tehdä ruokaostoksia kaupassa (ratkaisu Turun HO 23.12.1998 S 98/534).¹⁰²

Asian voi nähdä myös toisin. Henkilön käsitys rahan arvosta voi olla heikentynyt ja hänen tilanteensa muutenkin sellainen, ettei ruokaostosten tekeminen itse enää onnistu. Ei voida kuitenkaan suoraan väittää, etteikö sama henkilö voisi pätevästi testamentata

¹⁰¹ Ks. esim. *Mäki-Petäjä-Leinonen – Juva – Pirttilä*, Dementoituvan ihmisen oikeudellinen toimintakyky ja sen lääketieteellinen arviointi, *Lakimies* 6/2006, s. 942–970

¹⁰² Esimerkit lainattu kirjasta *Aarnio – Kangas*, Suomen jäämistöoikeus II. Testamenttioikeus (2008) s. 293

esimerkiksi omistamansa asunto-osakkeet. Tilanne vaatii tapauskohtaista harkintaa. Testamenttiin liittyvää problematiikkaa on käsitelty tarkemmin aiemmin.

Holhustoimilain 24 §:n mukaan vajaavaltainenkin voi tehdä olosuhteisiin nähden tavanomaisia ja merkitykseltään vähäisiä oikeustoimia. Näin kaikilla edunvalvonnan piirissä olevilla voidaan katsoa olevan oikeus esimerkiksi käydä kaupassa ja tehdä ainakin sellaisia hankintoja, joihin edunvalvojan luovuttamat käyttövarat riittävät.

Rajanvetoa monimutkaisten ja yksinkertaisten oikeustoimien välillä voitaneen hakea myös holhustoimilain 34 §:n luvanvaraisten oikeustoimien luettelosta. Edunvalvojalla ei ole oikeutta tehdä pykälässä mainittuja oikeustoimia päämiehensä puolesta ilman holhousviranomaisen lupaa. Voitaneenkin katsoa, että ainakin tässä luetellut oikeustoimet ovat ei-tavanomaisia.

Kuten todettua, edunvalvojalla ei ole kelpoisuutta tehdä laissa mainittuja oikeustoimia ilman holhousviranomaisen lupaa. Päämies ei tällaista lupaa luonnollisestikaan tarvitse. Mikäli päämiehen toimintakelpoisuutta ei ole rajoitettu, päämies voi lähtökohtaisesti esimerkiksi myydä omistamansa asunto-osakkeet tai kiinteistön. Eri asia on, että oikeustoimen vastapuoli voi kieltäytyä solmimasta kauppaa edunvalvonnassa olevan päämiehen kanssa. Tätä voidaan toisaalta pitää järkevänä varovaisuutena. Kantaahan vastapuoli riskin oikeustoimen julistamisesta pätemättömäksi, mikäli jälkepäin paljastuu, ettei päämies ollutkaan tosiasiallisesti kykenevä oikeustoimeen.

3.8. Maistraatti holhousviranomaisena ja itsemääräämisoikeuden toteuttajana

Holhustoimilain myötä vanhat holhouslautakunnat siirtyivät historiaan. Nykyään edunvalvojien toiminnan valvojina ja holhousviranomaisina toimivat valtion aluehallintoviranomaiset, maistraatit. Maistraateissa on tätä tarkoitusta varten perustetut omat holhustoimen yksikkönsä. Maistraatteja on nykyään 24. Maistraatteja on tarkoitus karsia ja yhdistää siten, että vuoden 2012 alusta lukien niiden määräksi tulee 11.

Kuten todettua, maistraatit valvovat edunvalvojien toimintaa lupaharkinnan ja tilintarkastuksen avulla. Maistraattien holhustoimen yksiköt toimivat myös eräänlaisina edunvalvonta-asioiden erityis- ja asiantuntijaviranomaisina. Holhustoimilain 91 §:n perusteella jokainen, joka on saanut tiedon edunvalvonnan tarpeesta ilmeisesti olevasta henkilöstä, voi vaitiolovelvollisuuden estämättä ilmoittaa asiasta holhousviranomaiselle.

Tämän jälkeen holhousviranomaisella on velvollisuus selvittää edunvalvonnan tarve ja tehdä tarvittaessa käräjäoikeudelle hakemus edunvalvojan määräämiseksi.

Maistraattien ohella hakemuksen edunvalvojan määräämiseksi voivat käräjäoikeudelle tehdä henkilö itse sekä laissa mainitut läheiset.¹⁰³ Kuitenkaan esimerkiksi sosiaalityöntekijät eivät voi tehdä hakemusta käräjäoikeudelle edunvalvojan määräämiseksi. Sen sijaan he voivat, vaitiolovelvollisuuden estämättä, tehdä ilmoituksen maistraatille, joka on siis velvollinen selvittämään edunvalvonnan tarpeen ja tekemään tarvittaessa hakemuksen tuomioistuimelle.

Edunvalvontalainsäädännön päätavoitteet, päämiehen itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen ja päämiehen suojaaminen, näkyvät myös maistraattien toiminnassa. Päämiehen suojaaminen näkyy erityisesti edunvalvojien toiminnan valvonnassa. Maistraatit holhousviranomaisina valvovat, että edunvalvojat toimivat päämiehen, eivätkä esimerkiksi päämiehen suvun, läheisten tai jonkun muun, edun mukaisesti. Toisaalta maistraatit pyrkivät toiminnassaan huomioimaan myös päämiesten itsemääräämisoikeuden kunnioittamisen. Kuten olemme nähneet, tämä tapahtuu muun muassa eri tilanteissa tapahtuvien kuulemisten avulla.

3.9. Edunvalvojan vaihtaminen ja edunvalvonnan lakkaaminen

Edunvalvonta ei ole tarkoitettu olemaan voimassa ikuisesti. Holhustoimilain 15 §:n perusteella edunvalvoja voidaan määrätä joko toistaiseksi tai määräajaksi. Määräaikainen edunvalvonta lakkaa määräyksessä annetun määräajan päättyessä. Holhustoimilain 17 §:n 1 momentin 2 kohdan perusteella täysi-ikäisen päämiehen edunvalvonta lakkaa viimeistään päämiehen kuollessa.

Holhustoimilain 5 §:n nojalla edunvalvojaksi voidaan määrätä tehtävään sopiva henkilö, joka antaa tähän suostumuksensa. Ketään ei siis voida määrätä edunvalvojaksi ilman suostumusta, vaikka päämies esittäisikin kyseistä henkilöä edunvalvojakseen. Samoin kuin päämiehellä ei siis ole ehdotonta oikeutta saada itselleen edunvalvojaa ylipäänsä, ei hänellä myöskään ole ehdotonta oikeutta saada esittämänsä henkilöä edunvalvojakseen, ellei tämä henkilö anna suostumustaan edunvalvojan tehtävään.

¹⁰³ Holhustoimilain 72 §:n 1 momentin perusteella läheisiä ovat ainakin henkilön vanhemmat, lapset ja puoliso. Lisäksi laissa mainitaan muu läheinen. Säännöstä lienee tulkittava niin, että muu läheinen tulee kyseeseen niissä tapauksissa, joissa henkilöllä ei ole laissa erikseen mainittuja läheisiä. Tällöin hakemuksen voisivat tehdä esimerkiksi henkilön sisarukset tai sisaruksen lapset.

Toisaalta, mikäli päämiehen ehdottama edunvalvoja antaa suostumuksensa tehtävään, tulee asiaa ymmärtävän päämiehen mielipide ottaa mahdollisuuksien mukaan huomioon. Koska edunvalvojan pitäisi pystyä toimimaan yhteistyössä päämiehensä kanssa, tulisi päämiehen ilmaisemalle kannalle edunvalvojan henkilöstä antaa, jos nyt ei aivan ratkaisevaa, niin ainakin suuri merkitys. Käytännössä tämä voisi tarkoittaa sitä, että objektiivisesti arvioiden¹⁰⁴ sopimatonkin henkilö voitaneen määrätä edunvalvojaksi, mikäli päämies ilmaisee luottavansa tähän henkilöön ja päämies ymmärtää edunvalvontasian merkityksen. Aivan ehdoton ei päämiehen mielipide tässäkin asiassa kuitenkaan voine olla.

Holhustoimilain 16 §:n perusteella tuomioistuimen on vapautettava edunvalvoja tehtävästään, jos edunvalvoja osoittautuu tehtävänsä sopimattomaksi. Samoin tuomioistuimen on vapautettava edunvalvoja tehtävästään, jos hän sitä pyytää. Kenellekään ei siis sinällään ole velvollisuutta jatkaa edunvalvojana, vaikka hän olisi aikaisemmin antanutkin tehtävään suostumuksensa.

Samoin kuin edunvalvojaa määrättäessä, myös edunvalvojaa vaihdettaessa tulee päämiehestä tapauskohtaisesti kuulla päämiehen mielipiteen selvittämiseksi. Edunvalvojan vaihtoasian yhteydessä lienee tarpeellista myös selvittää, onko päämies enää edunvalvonnan tarpeessa, ellei tätä selvitystä ole tehty äskettäin tai ellei edunvalvonnan tarve ole myöhemmin kerrottavalla tavalla pysyvä.

Toistaiseksi voimassa oleva edunvalvonta päättyy, kun päämies ei ole enää edunvalvonnan tarpeessa. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että mikäli edunvalvoja on alun perin määrätty lääkärinlausunnon perusteella, edunvalvonnan lakkauttamiseksi tulisi saada asiaa puoltava lääkärinlausunto, josta käy ilmi, ettei lääketieteellistä perustetta edunvalvonnalle enää ole.

Päämiehen itsemääräämisoikeus näkyy myös siinä, että päämies voi edunvalvonnan aikana tehdä hakemuksen edunvalvonnan lakkauttamiseksi. Holhustoimilain 15 §:n 3 momentin nojalla maistraatti voi määrätä edunvalvonnan lakkaamaan, jos päämies ei ole enää edunvalvonnan tarpeessa ja lakkauttamista hakevat asian ymmärtävä päämies ja edunvalvoja yhdessä. Muussa tapauksessa asian ratkaisee tuomioistuin.

¹⁰⁴ Esimerkiksi taloudellisiin asioihin määrättävältä edunvalvojalta voidaan, edellyttäen, että hänen oma taloudellinen tilanteensa on kunnossa. Lähtökohtaisesti edunvalvojaksi ei voitane määrätä henkilöä, jolla on esimerkiksi merkintöjä ulosottorekisterissä tai hänen luottotietonsa eivät muuten ole kunnossa.

Päämies voi siis periaatteessa milloin tahansa pyytää edunvalvonnan lakkauttamista. Eri asia on, onnistuuko päämies hankkimaan asiassa selvitystä, joka puoltaa sitä, ettei edunvalvonnan tarvetta enää ole.

Holhustoimilain 17 b §:n perusteella holhousviranomaisen on edunvalvojan määräämistä seuraavan neljännen kalenterivuoden aikana selvitettävä edunvalvonnan jatkumisen aiheellisuus (nelivuotisselvitys). Holhustoimilaissa säädetään lisäksi, että holhousviranomaisen on tarvittaessa tehtävä käräjäoikeudelle hakemus edunvalvojan tehtävän määräämisestä lakkaamaan. Lain mukaan selvitys on siis tehtävä aina neljän vuoden välein.

Jo aiemmin mainitun, 1.5.2011 voimaan tulleen holhustoimilain muutoksen myötä nelivuotisselvityksestä voidaan lain mukaan luopua, jos edunvalvojan määräämisen perusteen tai muun syyn vuoksi on ilmeistä, että edunvalvojan tarve on pysyvä. Käytännössä tämä tarkoittanee tilanteita, joissa päämies sairastaa esimerkiksi pitkälle edennyttä muistisairautta tai päämiehellä on vaikea kehitysvamma. Sen sijaan, mikäli edunvalvojan määräämisen perusteena ovat päämiehen mielenterveysongelmat, ei nelivuotisselvityksistä voitane luopua. Edunvalvonnan tarve ei tällöin ole laissa tarkoitettulla tavalla pysyvä.

3.10. Toimintakelpoisuus ja itsemääräämisoikeus muualla lainsäädännössä kahden esimerkin valossa

3.10.1. Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista

Itsemääräämisoikeudesta on holhustoimilain ohella säännöksiä myös muualla lainsäädännössä. Jo aiemmin on mainittu potilaslaki, jonka lähtökohta on, että potilasta tulee hoitaa yhteistyössä hänen kanssaan. Lakiin sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (22.9.2000/812) on myös otettu säännöksiä itsemääräämisoikeudesta. Lain 8 §:n mukaan sosiaalihuoltoa toteutettaessa on ensisijaisesti otettava huomioon sosiaalihuoltoa hakevan tai käyttävän henkilön (asiakas) toivomukset ja mielipide ja muutoinkin kunnioitettava hänen itsemääräämisoikeuttaan.

Saman lain 9 §:ssä puolestaan säädetään itsemääräämisoikeudesta erityistilanteissa. Sen mukaan jos täysi-ikäinen asiakas ei sairauden, henkisen toimintakyvyn vajavuuden tai

muun vastaavan syyn vuoksi pysty osallistumaan ja vaikuttamaan palvelujensa tai sosiaalihuoltoonsa liittyvien muiden toimenpiteiden suunnitteluun ja toteuttamiseen taikka ymmärtämään ehdotettuja ratkaisuvaihtoehtoja tai päätösten vaikutuksia, on asiakkaan tahtoa selvitettävä yhteistyössä hänen laillisen edustajansa taikka omaisensa tai muun läheisen henkilön kanssa. Säännös vastaa tältä osin, kaikessa monimutkaisuudessaan ja kankeudessaan, potilaslain 6 §:n 2 momentissa säädettyä.

3.10.2. Osakeyhtiölaki

Erityislainsäädännössä voi olla myös säännöksiä, jotka rajoittavat henkilön itsemääräämisoikeutta ja oikeustoimikelpoisuutta tilanteissa, joissa henkilölle on määrätty edunvalvoja. Esimerkkinä käytettäköön osakeyhtiölakia (21.7.2006/624).

Osakeyhtiölain 6 luvussa säädetään osakeyhtiön johdosta ja edustamisesta. Luvun 10 §:ssä säädetään hallituksen jäsenen kelpoisuudesta. Sen mukaan hallituksen jäsenenä ei voi olla oikeushenkilö eikä alaikäinen tai se, jolle on määrätty edunvalvoja, jonka toimintakelpoisuutta on rajoitettu tai joka on konkurssissa. Eli jo pelkkä edunvalvojan määrääminen toimintakelpoisuutta rajoittamatta estää henkilön toimimisen osakeyhtiön hallituksen jäsenenä.

Edellä esitelty listaus ei ole missään nimessä tyhjentävä. Tutkielman rajauksesta johtuen holhoustoimilain ulkopuolelle jäävät säännökset jätetään tässä lyhyen maininnan asteelle. Ne ansaitsevat kuitenkin mielestäni tulla mainituiksi myös tässä yhteydessä ja antavat sinällään ajattelemisen aihetta.

3.11. Kansainvälinen katsaus

Suomalaista edunvalvontaa vastaava instituutio on käytössä monissa muissakin maissa. Tässä tutkielmassa keskitytään Suomea lähellä olevien ja hallituksen esityksessä¹⁰⁵ mainittujen oikeusjärjestysten lyhyeen esittelyyn.

Esimerkiksi Ruotsissa edunvalvontamuotoja on kaksi, uskottu mies (god man) ja asianhoitaja (förvaltare). Edunvalvontaa koskevat perussäännökset löytyvät FB (föräldrabal-

¹⁰⁵ Hallituksen esityksessä Eduskunnalle holhouslainsäädännön uudistamiseksi (HE 146/1998) s. 15–18

ken) 11 luvussa. Ruotsin järjestelmä ja sen kehitys vastaa monelta osin Suomea, mikä ei liene yllättävää. Uskottu mies vastanee lähinnä tukevan edunvalvojan määräämistä, koska tällöin henkilön katsotaan vain tarvitsevan apua asioidensa hoidossa. Asianhoitaja voidaan määrätä, mikäli henkilö ei enää itse kykene hoitamaan itseään tai omaisuuttaan.¹⁰⁶ Asianhoitajan määrääminen on niin sanotusti viime sijainen keino, samaan tapaan kuin vajaavaltaiseksi julistaminen Suomessa. Ruotsin järjestelmä ei tosin tässä valossa ole yhtä monipuolinen ja pitkälle kehittynyt kuin Suomen vastaava.

Myöskään Norjassa tai Tanskassa pelkkä holhous ei estä henkilöä tekemästä oikeustoimia tai määräämistä omaisuudestaan. Norjassa henkilön oikeudellista toimintakelpoisuutta voidaan tarvittaessa rajoittaa. Sen sijaan Tanskassa oikeudellista toimintakelpoisuutta ei voida poistaa rajoitetusti. Tanskassa toimintakelpoisuuden rajoittamisen ohella henkilö voidaan asettaa holhoukseen. Lievimpänä edunvalvonnan keinona on niin sanottu yhteisholhous, joka vastanee Suomen tukevan edunvalvojan määräämistä. Norjassa edunvalvonnan muotoja on kaksi: holhous ja jo aiemmin mainittu oikeudellisen toimintakelpoisuuden rajoittaminen.

Edunvalvontaa vastaava järjestelmä tunnetaan myös muun muassa Saksassa ja Englannissa. Saksassa henkilölle voidaan määrätä asiainhoitaja tai huolenpitäjä (Betreuer). Huolenpitäjän määrääminen ei rajoita päämiehen oikeustoimikelpoisuutta. Päämiehen vajaavaltaiseksi julistaminen ei ole mahdollista, mutta tuomioistuin voi määrätä, että päämies voi antaa tahdonilmaisuja ainoastaan huolenpitäjän suostumuksella.

¹⁰⁶ Ruotsin järjestelmästä, uskotun miehen ja asianhoitajan määräämisen edellytyksistä sekä toimivallasta ks. tarkemmin esim. SOU 2004:112 ss 363 sekä, *Walin*, Föralsdrabalken och internationell föräldrarätt (1996) ja *Westman*, Förmynderskap (2005). Lyhyt katsaus Ruotsin, Norjan, Tanskan ja Saksan edunvalvontalainsäädäntöön löytyy muun muassa Matti Kuulialan väitöskirjasta Edunvalvontaan esitetyn kuuleminen alioikeudessa (2011). Ks. *Kuuliala* ss 154 ja siinä mainitut lähteet. Ks. myös jo mainittu HE 146/1998 s. 15–18

4. Johtopäätökset

Juha Häyhän mukaan jokaisen tieteellisen tutkimuksen tulisi tuottaa kohteestaan jotain, jota kukaan ei ole aiemmin tuonut esille.¹⁰⁷ Tämä ei olekaan aivan vähän vaadittu. Vaatimus on toisaalta myös oikeutettu. Pelkkä aineiston kerääminen ja sen esittely, niin arvokasta ja aikavievää työtä kuin se onkin, ei voine yksinään täyttää tutkielmalle asetettuja vaatimuksia. Toivon että omalta osaltani olen onnistunut edellä mainitussa tavoitteessa ja olen tuottanut kohteestani myös jotain uutta. Seuraavassa onkin tarkoitus tehdä lyhyt yhteenveto siitä, miten edunvalvonta ja sen periaatteet vaikuttavat toteutuvan käytännössä edellä esitetyn valossa.

4.1. Edunvalvonnan kuusijaon toteutuminen

Ensinnäkin voitaneen todeta, ettei alussa mainittu edunvalvonnan kuusijako toteudu käytännössä, vaan muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta järjestelmä kaventuu kaksiportaiseksi. Tässä mielessä nykyinen holhoustoimilain edunvalvontajärjestelmä ei eroa alussa esitellystä holhouslain aikaisesta käytännöstä. Mikäli edunvalvoja määrätään, on määräys hyvin yleisluontoinen. Päämiehelle määrätään tukeva edunvalvoja, jonka kelpoisuus on kuitenkin yleinen ja tietyllä tapaa syrjäyttää päämiehen kelpoisuuden. Vaihtoehtoisesti henkilö voidaan, ilmeisen harvinaisissa tilanteissa, julistaa vajaavaltaiseksi. Kuten todettua, järjestelmä siis vaikuttaa monipuolisemmalla ja pitemmälle kehittyneeltä esimerkiksi Ruotsiin verrattuna. Tarkempi tarkastelu osoittaa, ettei näin käytännössä useinkaan ole.

Syitä sille, ettei lain tarjoamia edunvalvonnan eri muotoja todellisuudessa käytetä, voi olla monia. Vireille tulevien asioiden määrä maistraateissa ja tuomioistuimissa kasvaa koko ajan. Viranomaisilla ei yksinkertaisesti ole resursseja arvioida tapauskohtaisesti jokaisen päämiehen edunvalvonnan tarvetta. Näinhän ei luonnollisestikaan saisi olla. Resurssien puute ei saisi vaikuttaa ihmisten oikeusturvan toteutumiseen.

Suurempana syynä vallitsevalle käytännölle voitaneen kuitenkin pitää sitä tosiasiaa, että etukäteen on vaikea arvioida, mitä kaikkia toimenpiteitä ja oikeustoimia edunvalvoja voi joutua suorittamaan päämiehensä puolesta edunvalvonnan aikana. Kovin yksityiskohtainen ja tiettyä tehtävää varten annettu edunvalvontamääräys estää edunvalvojaa

¹⁰⁷ Häyhä, teoksessa *Minun metodini* (1997), s.19

edustamasta päämiestä määräyksen ulkopuolelle jäävissä asioissa. Tällä perusteella yleisluontoista edunvalvontamääräystä voidaan pitää asioiden hoitamisen kannalta perustellumpana, mikäli jo etukäteen on tiedossa, että edunvalvoja tulee hoitamaan päämiehen asioita laajemminkin kuin vain tietyn oikeustoimen tai omaisuuden osalta.

Edunvalvoja näyttäisi siis useimmissa tilanteissa käyttävän yleisesti puhevaltaa päämiehensä puolesta. Vähimmän puuttumisen periaate näkyy siinä, että tuomioistuimet julistavat vain hyvin poikkeuksellisesti henkilöitä vajaavaltaisiksi.¹⁰⁸ Useinkaan tosiasiallista tarvetta vajaavaltaiseksi julistamiselle ei ole. Tämä johtuu osittain siitä, että lievimmälläkin edunvalvonnan muodolla voidaan käytännössä saavuttaa sama lopputulos kuin jos henkilö julistettaisiin vajaavaltaiseksi. Toisin sanoen järjestelmä vaikuttaa ulospäin lievältä, mutta onkin tosiasiallisesti ankara.

4.2. Päämiehen itsemääräämisoikeutta rajoittavat seikat

4.2.1. Käytännössä esiintyvät rajoitukset

Tieto edunvalvonnasta on julkinen tieto. Holhoustoimilain 67 §:n 1 momentin perusteella jokaisella on oikeus saada holhousasioiden rekisteristä tieto siitä, onko tietty henkilö edunvalvonnassa, kuka on henkilön edunvalvoja ja mikä on edunvalvojan tehtävä. Sama koskee tietoa siitä, onko ja millä tavoin henkilön toimintakelpoisuutta rajoitettu. Tätä oikeutta voidaan perustella esimerkiksi nyky-yhteiskuntaan keskeisesti kuuluvan vaihdannan toimivuudella: oikeustoimen osapuolella tulee olla oikeus saada tieto siitä, onko henkilölle määrätty edunvalvoja tai onko henkilön toimintakelpoisuutta kenties rajoitettu ja kuka tätä henkilöä tällöin edustaa.

Tieto edunvalvonnasta saattaa tosiasiallisesti aiheuttaa sen, ettei vastapuoli halua tehdä oikeustoimea päämiehen kanssa, ainakaan ilman edunvalvojan myötävaikutusta. Kantaahan vastapuoli riskin oikeustoimen peräytymisestä, jos myöhemmin paljastuu, ettei päämies ollutkaan kelpoinen oikeustoimen tekemiseen. Kuten todettua oikeustoimi on peräytettävissä yleisten oikeustoimiopillisten sääntöjen nojalla.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Kuten aiemmin mainittiin, esimerkiksi keväällä 2010 Kainuun maistraatin toimialueen 1349 päämiehestä vain viisi oli vajaavaltaisia. Toimintakelpoisuutta oli rajoitettu kahden osalta.

¹⁰⁹ Ks. esimerkiksi aiemmin kohdassa 3.3.2. mainitut oikeustoimilain säännökset.

Tässä yhteydessä on syytä muistaa, että tieto edunvalvonnasta on myös henkilötieto. Jokaisella on oikeus saada tieto siitä, onko henkilölle määrätty edunvalvoja, kuka edunvalvoja on ja mikä on edunvalvontamääräyksen sisältö. Sen sijaan edunvalvontaan johdaneet syyt, kuten terveystiedot ja muut taustalla vaikuttavat seikat eivät ole julkista tietoa.

Maistraatit ja edunvalvojat ovat äärimmäisen varovaisia sen suhteen, mitä päämiehen tietoja luovutetaan ulkopuolisille, kuten sukulaisille. Tämä aiheuttaa toisinaan kitkaa edunvalvojan ja päämiehen sukulaisten välillä, kun sukulaiset kokevat, että he eivät saa tarpeeksi tietoja päämiehenä olevan omaisensa tilanteesta. Edunvalvoja on kuitenkin edunvalvonnan aikana sinällään tietojennato- ja tilintekovelvollinen ainoastaan päämiehelle ja valvovalle viranomaiselle, maistraatille. Mikään ei tietenkään estä päämiestä itse luovuttamasta omia tietojaan, tai, kuten todettua, käyttämästä asiamiestä tietojen hankinnassa.

Toisinaan vastapuolen haluttomuus oikeustoimien tekemiseen on myös edunvalvonnan tavoitteena ja sen onnistumisen edellytys. Esimerkkinä voidaan käyttää viime aikoina yleistyneitä pikavippejä. Monen päämiehen velkaantumisen taustalla saattavat olla pikavipit, joita varsinkin aiemmin on saanut ilmeisen helposti ilman minkäänlaisia vakuuksia. Helppous ja korkea korko ovat johtaneet velkakierteeseen. Päämiehen taloudellisen tilanteen korjaamiseksi voikin muun ohella olla tarpeen rajoittaa päämiehen mahdollisuutta pikavippien saantiin.

Tosiasiallisesti jo pelkkä tukevan edunvalvojan määrääminen näyttäisi siis rajoittavan päämiehen itsemääräämisoikeutta huomattavassa määrin, ainakin mitä tulee erilaisiin merkittävimpiin oikeustoimiin, kuten kauppojen tekemiseen ja lainan ottamiseen.

Konkreettisenä esimerkkinä edunvalvontajärjestelmän käytännön ongelmista toimii tilanne, johon törmäsin maistraatissa työskennellessäni. Tapauksessa päämiehelle oli määrätty edunvalvoja hoitamaan tiettyä perintönä saatua omaisuutta. Päämies oli yhtenä omistajana kiinteistössä, joka ei kuulunut perintönä saatuun omaisuuteen, eikä näin ollen myöskään edunvalvojan hoidettavaan omaisuuteen.

Päämies yhdessä muiden omistajien kanssa myi mainitun kiinteistön. Ostaja ei kuitenkaan saanut lainhuutoa ostamalleen kiinteistölle. Perusteeksi kirjaamisviranomaisen¹¹⁰ ilmoitti sen, että koska yhdelle myyjälle oli määrätty edunvalvoja, kiinteistön myynnille tarvitaan maistraatin lupa.

Kirjaamisviranomaisen tulkinta johtaa pattitilanteeseen. Ensinnäkin päämies, jonka toimintakelpoisuutta ei siis oltu rajoitettu, ei voisi myydä kiinteistöä. Tai tarkemmin sanoen kiinteistön voisi myydä, mutta ostajapuoli ei saisi lainhuutoa kiinteistölle. Toisaalta myöskään edunvalvojalla ei ole kelpoisuutta tehdä kauppaa päämiehensä puolesta, koska kyseinen kiinteistö ei kuulu edunvalvojan hoidettavaan omaisuuteen. Jos edunvalvoja erehtyisikin tehtävänsä sisällöstä ja hakisi lupaa kiinteistön myyntiin, ei maistraatti voisi käsitellä lupaa edunvalvojan puuttuvan kelpoisuuden vuoksi.

Kirjaamisviranomaisen tulkinta johtaisi käytännössä siihen, ettei kiinteistöä voitaisi myydä ollenkaan, ellei edunvalvojan tehtävä laajenneta koskemaan myös mainittua kiinteistöä. Tämä taas sotisi edunvalvonnan vähimmän puuttumisen periaatetta vastaan.

Tässä tapauksessa selityksenä voi olla se, ettei kirjaamisviranomaisen ollut perehtynyt edunvalvontamääräyksen sisältöön, toisin sanoen siihen, mihin tehtävään edunvalvoja oli määrätty. Tapaus toimii kuitenkin esimerkkinä siitä, että myös viranomaiset näyttävät valitettavasti tulkitsevan holhoustoimilakia sen periaatteiden vastaisesti.

4.2.2. Merkittävimmät rajoitukset holhoustoimilaissa: tilvarojen hallinta ja rinnakkainen kelpoisuus

Käytännön kannalta näkyvimpänä ja kenties myös suurimpana rajoituksena voitaneen pitää holhoustoimilain 31 §:n 2 momentin säännöstä, jonka perusteella edunvalvoja voi käytännössä saada päämiehensä tilivarat hallintaansa. Tässä mielessä onkin mielenkiintoista, että käytännön edunvalvontatoiminnan kannalta näin merkittävä itsemääräämisoikeuden rajoitus on säädetty, ikään kuin piilotettu, lyhyesti 31 §:n 2 momenttiin. Mielestäni näin merkittävästä itsemääräämisoikeuden rajoituksesta olisi tullut säätää omassa pykälässään.

¹¹⁰ Kiinteistöjen kirjaamisasiat, kuten lainhuudot ja kiinnitykset, ovat siirtyneet käräjäoikeuksilta Maanmittauslaitokselle 1.1.2010.

Edunvalvonnan alkaessa osalle päämiehistä voi tulla yllätyksenä, etteivät tilivarat olekaan enää heidän vapaasti käytettävissään. Tämä siitä huolimatta, että päämiehiä pyritään informoimaan edunvalvonnasta ja sen vaikutuksista ennen edunvalvonnan alkua.

Tässä yhteydessä täytyy tosin huomauttaa, että monet päämiehet ovat esimerkiksi alkoholismin tai dementian vuoksi tosiasiallisestikin täysin kykenemättömiä monimutkaisen tai yksinkertaistenkaan oikeustoimien tekemiseen. Tämä ei luonnollisestikaan poista asian periaatteellista ongelmallisuutta.

Toinen merkittävästi päämiehen itsemääräämisoikeutta rajoittava seikka koskee päämiehen ja edunvalvojan kelpoisuutta taloudellisissa asioissa. Tämä kelpoisuus on siis, kuten todettua, rinnakkainen. Käytännössä tämä tarkoittaa muun ohella myös sitä, että päämiehen on siedettävä ja hyväksyttävä edunvalvojan kelpoisuutensa rajoissa tekemät oikeustoimet päämiestä sitoviksi. Edunvalvojan tekemät oikeustoimet sitovat päämiestä, kunhan edunvalvoja vain on tehnyt ne kelpoisuutensa rajoissa.

Edunvalvojan kelpoisuutta rajoittavat paitsi edunvalvontamääräyksen sisältö, myös esimerkiksi holhustoimilain 34 §:n luettelo luvanvaraisista oikeustoimista. Luettelossa mainitut, edunvalvojan päämiehensä puolesta tekemät oikeustoimet eivät tule päämiestä sitoviksi, ellei holhousviranomaisena toimiva maistraatti ole myöntänyt edunvalvojalle lupaa oikeustoimeen. Kuten todettua, asian ymmärtävä päämies voi vastustuksellaan estää maistraattia myöntämästä sanottua lupaa.

Toisaalta, jos maistraatti on myöntänyt luvan, oikeustoimi sitoo päämiestä, vaikkei päämies sinällään olisikaan oikeustoimea hyväksynyt. Lupa-asioissa päämiehen vastustamista tulisi tulkita samoin kuin edunvalvojaa määrättäessä: lupa voidaan myöntää, jos päämiehen vastustukselle ei päämiehen tila ja oikeustoimen luonne huomioon ottaen ole riittävää aiheutta.

Edunvalvojan ja päämiehen kelpoisuus taloudellisissa asioissa on siis lähtökohtaisesti rinnakkainen. Tämä voi aiheuttaa ongelmia kaksoisdisponointien muodossa. Asia ei kuitenkaan ilmeisesti ole holhustoimilain yli kymmenvuotisen historian aikana aiheuttanut suuria ongelmia, koska lakia ei ole ollut tarpeen muuttaa tältä osin. Myöskään käytännön edunvalvontatyössä ongelma ei näyttäytyne kovinkaan suurena. Päämiesten oma toimintakyky lienee useimmissa tapauksissa jo siinä määrin alentunut esimerkiksi

sairauden johdosta, etteivät päämiehet enää tosiasiallisesti pysty toteuttamaan itsemääräämisoikeuttaan. Toisaalta useimmissa tapauksissa yhteistyö edunvalvojan ja päämiehen välillä toiminee siinä määrin hyvin, että edunvalvoja toimii päämiehen toiveita ja mielipiteitä kunnioittaen.

Ongelmia aiheuttavat tilanteet, joissa päämies on toimintakykyinen, eivätkä edunvalvoja ja päämies pääse yksimielisyyteen siitä, miten päämiehen omaisuutta tulisi hoitaa. Päämies voi mielipiteellään esimerkiksi estää omaisuutensa realisoinnin, mikäli hän ymmärtää riittävästi asian merkityksen. Maistraatti ei hevin voine myöntää lupaa kiinteistön tai asunnon myynnille, mikäli päämies ymmärtää asian ja vastustaa myyntiä. Ei, vaikka myynti olisi sinällään perusteltua ja järkeväkin. Muiden silmissä taloudellisesti irrationaalinen toiminta kun ei suoranaisesti tarkoita sitä, etteikö päämies ymmärtäisi asian merkitystä. Tällaisissa tilanteissa voidaan tosin kysyä, onko päämies ylipäätään enää edunvalvonnan tarpeessa.

5. Lopuksi

Väestön ikääntyessä edunvalvonnan tarve kasvaa. Maistraatit holhousviranomaisina ja oikeusaputoimistot edunvalvontapalvelujen tuottajina elävät kasvavien paineiden alaisina. Edunvalvonnan tarpeen kasvaessa lisääntynee myös oikeustieteilijöiden kiinnostus edunvalvontaoikeutta kohtaan. Tämän tutkielman teon aikana on tietävästi valmistunut useampikin edunvalvontaan ja edunvalvontavaltuutukseen liittyvä pro gradu – tutkielma sekä aiheeseen liittyvä väitöskirja. Lisäksi valmisteilla on ainakin yksi väitöskirjatutkimus, joka sivuaa edunvalvontaa.¹¹¹

Edellä esitetyn valossa vaikuttaisikin siltä, että edunvalvonnan kahden päätavoitteen, päämiesten suojelun ja itsemääräämisoikeuden kunnioittamisen välisessä tasapainoilussa vaaka on kallistunut suojelun puolelle.

Päämiehen suojaaminen kontrolloimalla on kuulunut vanhastaan holhousoikeuden pääperiaatteisiin. Vielä vanhemman ajattelumallin mukaanhan holhousoikeuden tehtävänä oli suojata ja turvata henkilön varallisuus tulevaa perimystä varten. Tällöin edunvalvonta (tai oikeammin holhous) palveli päämiehen (holhottavan) suvun, ei päämiehen itsensä, etua.

Tällaisesta ajattelumallista on jo onneksi päästy eroon. Nykyinen edunvalvontalainsäädäntö lähtee siitä, että päämiehen varallisuus tulee käyttää päämiehen hyväksi päämiestä ja päämiehen mielipiteitä kunnioittaen. Käytännössä tämä tapahtuu kuitenkin usein päämiehen kontrolloinnin kautta. Päämiehen etujen suojaaminen kontrolloimalla eli paternalismi kuuluu edelleen käytännössä myös holhoustoimilain toimintaperiaatteisiin. Vaikka käytännön edunvalvontatyössä tämä ei välttämättä näyttäydykään ongelmana, asian periaatteellista ongelmallisuutta itsemääräämisoikeuden kannalta ei voida ohittaa.

Viime kädessä edunvalvonnassa on siis kyse henkilön tukemisesta ja suojaamisesta. Toisinaan päämiehen itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen saattaa myös vaatia henkilön suojaamista itseltään, mikäli päämies toimii omaa etuaan vastaan ymmärtämättä

¹¹¹ Pro gradu – tutkielmista mainittakoon Lapin yliopistossa vuonna 2011 hyväksytyt Maria Mäkisen ja Ville Nykäsen edunvalvontaa käsittelevät tutkielmat. Mäkisen aiheena oli hyvän hallinnon periaatteet edunvalvonnassa. Nykänen puolestaan käsitteli edunvalvonnan kolmea tyyppitilannetta (alaikäisyys, täysi-ikäisyys ja edunvalvontavaltuutus) holhoustoimessa ja näiden vaikutuksia päämiehen itsemääräämisoikeuteen. Lisäksi Lapin yliopistossa on valmisteilla tutkija Johanna Tornbergin holhousviranomaisen toimintaa käsittelevä väitöskirja.

asiaa. Mikäli lievemmat edunvalvonnan muodot eivät riitä turvaamaan päämiehen etua, jää vaihtoehdoksi päämiehen toimintakelpoisuuden rajoittaminen.

Toisaalta pelkkä muiden silmissä taloudellisesti epärationaalinen toiminta ei oikeuta rajoittamaan päämiehen itsemääräämisoikeutta tai edes määräämään henkilölle edunvalvojaa. Meillä tulee olla oikeus itsemääräämisoikeutemme puitteissa tehdä myös muiden silmissä huonoa tai väärää päätöksiä, ellei kykymme arvioida tekemiemme päätösten vaikutuksia ole alentunut esimerkiksi sairaudesta tai mielenterveysongelmista johtuen.